Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Boek Zaal
van Europe
door
P. RABUS,
1700,

460

E

9

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Km
460 E 9

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. RABUS.

JANUARY EN FEBRUARY

1700.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

Koninklijke Bibliotheek te 's Hage

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1700.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

AAN ZYN ZOON,

WILLEM RABUS.

DAt het Opschrift van dit *zes en veertigste Boekzaalstukje* tot u komt, geschied in 't allerminste niet, om dat gy, pas veertien jaren oud, bequaam geoordeelt word tot het wel lezen, dat is, verstaan van velerley boeken, of dat ik u daar toe zoude raden; dewijl niets zoo zeer de jeugd verhindert op het pad der vaste wetenschappen te vorderen, dan een lezing zonder onderscheid van al wat in handen valt, maar op dat gy u zelven zoud zien openbaarlijk van my aangepord tot een wat grooter liefde voor uw Nederduitsche moederspraak, welke ik niet wil dat gy onder uwe Grieksche en Latijnsche boekoeffeningen zult vergeten.

Want hoe zeer gy op die twee talen gezet zijt, somtijds ook op het maken van Latijnsche vaarzen, wanneer uwe twee dagelijksche bezigheden in de Wiskonst en Regtsgeleerdheid u by vlagen eenige uitspanning toelaten, egter behoort gy ook te gedenken, welk een hoogagting de Nederduitsche Spraak- en Digtkunde by fraaije geesten verdient, en te gelooven, dat derzelver schoonheid voor die van geene andere Letterwijsheid behoeft te wijken. Ik hebbe u laten lezen, hoe gunstiglijk mijn raad van doorgeleerde Mannen bestemt werd, en 't zal u wel haast blijken, als gy met uwe jaren de dingen nader begint op te merken, dat nooit iemand ons heerlijk Duitsch versmaad heeft, dan dien de lust en moed ontbrak om in de volkome kennisse van 't zelve uit te munten. Misschien zal de taal mijner uittrekselmakery u eeniger wijze konnen baten, en een prikkel geven, om in

tijd

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

tijd en wijlen, by de talen der oude geleerden, ook deze onze Nederlandſche te handhaven. Zoo God my de genade doet van mijne beden te verhooren, zult gy uw vernuft, 't welk tot nog toe wat goeds belooft, geheel en al aanleggen tot oeffening van Wijsheid, en Deugd, zonder welke geen leering klem heeft; op dat gy, tot rijper ouderdom gekomen, in weêrwil van de boosheid der tijden, Gode ter eere, uw Vaderland en Landsluiden (ſchoon anders het Vaderland van een wijs menſch over al is daar 't hem wel gaat) moogt ten nutte zijn. Dit ſchreef ik in Loumaand 1700, een jaar voor den ingang van de achttiende eeuw, na Chriſtus geboorte.

P. R.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

NB.

Men leze in de Boekzaal van September en October 1699, pag. 327, de Griekſche woorden κακὰ θηρία enz. met hare behoorlijke klankteikens, en daar onder *lenje* voor *leêge.* In die van November en December ſtaat in het laatſte hoofddeel, met grooten ſpoed afgedrukt, *Bondelje*; lees *Bondeltje.* Voor al moet pag. 560, de vierde regel van onderen, in plaats van *zeventiende*, gelezen werden *achttiende.* De volgende zin wijſt anders genoeg dat het een drukfeil is.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

JANUARY EN FEBRUARY 1700.

I. HOOFDDEEL.

HISTORIE DES OUDEN EN NIEUWEN TESTAMENTS,

verrijkt met meer dan vierhonderd Printverbeeldingen, *in koper gesneden. Met privilegie van de Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.* Eerste deel. *t'Amsterdam by* Pieter Mortier M DCC. *in fol.*

EIndelijk is het misnoegen weggenomen, 't welk de Konstkenners in Holland tot nog toe gehad hebben over de slegtheid der printen, waar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

waar in de geſchiedeniſſen der H. Schriften verbeeld worden. Men heeft voor dezen geene andere gezien, dan die alleen goed waren voor kinderen, en zulke, die als kinderen van de dingen oordeelen. Maar in onze zeventiende eeuw, die nu nog maar tien maanden overig heeft, mag het mijnen landsluiden gebeuren, een Printwerk te beſchouwen, dat mogelijk geen weêrgaê heeft, nog krijgen zal. Want de Teeken konſt verſchijnt d'er in op haar koſtelijkſte, en opgetogen in verwondering over de Bibel-wonderen, gaat ze, door die heilige beſpiegelingen verrukt zijnde, haar zelven nederzetten, om, met behulp van ſtift en plaat, de merkwaardigſte hiſtorien, van 's werelds geboorte af op den Aardkloot voorgevallen, zoo levendig onder de oogen te brengen, als in haar uiterſte vermogen was. 's Schijnt, dat de uitmuntendheid der ſtoffen haren arbeid een hemelval heeft bygezet: zoo nadrukkelijk, zoo eigenaardiglijk, weet ze de zaken voor te doen. Yder ding heeft zijn eigenſchap; elk perſonaadje zijn juiſten ſtand: de diepſels en hoogſels zijn buiten de minſte faalgreep; Ligt en Donker, Zonneglanſſen, Maanſchijnſels, Kaars- en Toortsligten, Schaduwen, Schemeringen, Morgenſtonden, Wolklugten, Onweders, Afſtanden, en, met een woord gezegd, alles wat tot zoo een heerlijke verbeelding, als de konſt kan uitleveren, vereiſcht word, is hier in volſlagen netheid, levendigheid, en evenbedeeling naauwkeuriglijk waargenomen.

Honderd en een en veertig platen, yder van dubbelen inhoud, vinden we in dit eerſte ſtuk, vervattende het kort begrip van de Hiſtorien des

Ouden

Ouden Testaments, door den Godgeleerden Heere D. Martin naar deze Printverbeeldingen toegesteld, en door den taalkundigen W. Sewel in onze moederspraak overgezet. Zoo helpen letters en platen elkanderen, op een zeer bevallige wijze, en nooit anders dan volgens den zin der H. Bladen, om welker hoogste aanzienlijkheid te bewaren, de maker van deze uittreksels om en om omzigtig is, op dat hy het oogwit der Schriften voldoe; der mate, dat een ygelijk, van welk eene gezindheid hy ook mag wezen, dit konstig boekjuweel schroomloos kan gebruiken.

Tot bewijs mijn's zeggens behoeve ik geen ander proefstukje te geven, dan den aanvang, waar mede de beschrijving van het maken des werelds, uit Mozes pen gevloeid, bevestigt en verklaart word. Daar zien wy tegen de genen, die dat zoo niet willen begrijpen, de taal van Mozes verdedigd, en de wereld een begin toegeschreven. Om dit te bezeffen stelt de Schrijver, dat geen groote letteroeffening nog doordringend vernuft noodig is, maar dat men van 's werelds nieuwheid ligtelijk kan overtuigt werden door de nieuwheid van alle konsten, welke voor de steun en band der menschelijke gezelligheid te achten zijn. Evenwel (dit moet hy bekennen) tot haren eersten oorsprong achterwaarts te treden, en te weten hoe zulk een wonderbaarlijk werkstuk gemaakt zy, gaat het bereik van 't menschelijk verstand verre te boven. God alleen heeft de wereld konnen maken, en God alleen heeft ons de wijze op welke het is toegegaan konnen openbaren. Daar meê is dat uit.

Zoo gaat hy eerst door de vijf boeken van Mo-

zes, die geen klein gedeelte van 't werk beslaan, en waar omtrent de printen, wegens de zonderlinge kragt der historie, elk om strijd haar zelven op het schoonste voordoen; van Adam af, zoo in als buiten den Lusthof, door de geschiedenissen van de eerste wereld, Zondvloed, en menschelijke bedrijven na Noachs tijd, tot op Abraham en zijne nazaten toe, stuk voor stuk: in welke huishouding Gods met de Zijnen onze zinnen bekoort worden door de konstrijke vertooning van Jozefs zeldsaam levens-lot, en zijn 's Vaders Jakobs dood; met wiens laatste woorden en lijkstaatsie het eerste der gezeide vijf boeken afloopt.

Een Schouwburg van verbazende voorvallen gaat open met het tweede boek, en levert wonder op wonder uit. De dienstbaarheid van Izraëls kinderen in Egypten neemt een einde met de zending van Mozes, die, van God gesteven, in al zijn handel en wandel te voorschijn komt, voor den verharden Farao, wiens hart hy door geen tien wonderlijke plagen kan vermurwen; in zijn togt door de Roode Zee, waar in de rampzalige Vorst met zijn krijgsmagt word verzwolgen; in zijn Veldheerschap, en leiding des volks door de woestijn; en voorts geheelijk in zijn gemeenzaamheid met God, Wetgeving, en al den toestel des zoogenaamden Tabernakels in hare behoorlijke verdeelingen, en leden.

Dan verjegenwoordigen ons de printen van het derde boek de inwijding van Aaron en zijne zonen; en achter dat groot beslag der Kerkheiligdommen en plegtigheden, praalt de legering en optogt der Stammen, uit het vierde boek,

met

met de Wet van 't Water der yvering, der Oversten en des Volks offergaven, Gods wondere weldaden, de straffe van den Sabbatschender, en de Muitmakers Korah, Dathan en Abiram, de kopere Slang, Bileams sprekende Ezelin, deszelfs zeven altaren van Balak, Zimri en Kozbi, van Pinehas doorsteken. De dood van Mozes, na dat hy Josüa in zijn plaats tot Hartog der Hebreen bevestigt had, word uit het vijfde boek aangetrokken.

Het bedrijf van dien Held, in 't boek van zijn naam beschreven, staat niet min cierlijk in konstprinten uitgedrukt, als 't gene hier vorens met een woord is aangeroerd. De stilstand der Zonne op zijn woord (nooit hoorde men onvergelijkelijker wonderdaad!) kan de gedagten des lezers doen stil staan, en de doodstraffe van Achan met zijne rampzalige kinderen, gevoegd by het streng krijgvoeren der Izraëliten tegen 't Heidendom, straalt zoo veel te levendiger voor het gezigt, als de historien daar van gedenkwaardig zijn.

Dus kan men ligtelijk bevroeden, hoe zeer de printen van de boeken der Regteren het oog konnen verlustigen, daar wederom nieuwe en nieuwe heldenstukken, wonderwerken, slaan dooden, belegeren, offeren, zegepralen, Samsons sterkte, en dood, de Schaking der dogteren van Silo door de Benjamiten, hervoort komen.

Eer ik overga tot Samuel, zie ik Ruth hare ouders verlaten, en, uit haar geboorte-land van Moab, Naomi volgen, tot dat ze met Boaz trouwt.

Wy

Wy lezen in den Bibel niet, dat na Simſons dood eenig ander held, door groote overwinningen beroemd, de Hebreen geregeert heeft. De voornaamſte waardigheid in 't Borgerlijk beſtier ſtond veertig jaren lang aan den Hoogenprieſter Eli, d'eenigſte, die beide deze Hoogagtbare ampten in de eerſte eeuwen van 't Joodſche Statendom bediende. Onder zijn Prieſterſchap komen wy tot Samuels geboorte, en Gods verſchijning, hem in zijn kindsheid overgekomen. Naauwlijks ſlaat men Samuels eerſte Boek op, of men ziet Eli, van zijn ſtoel vallende, den nek breken, zijne zonen verſlagen, d'Arke des HEEREN van de Philiſtijnen genomen, dog wedergebragt; en verder Saul tot Koning gezalfd, Agag der Amalekiten Koning van Samuel aan ſtukken gekapt, dan het bedrijf van David, eerſt ondermengd met ettelijke geſchiedeniſſen van den ongelukkigen Saul, daar na vervolgd in zijn heerſchappy, 't zy goed, of quaad, zijne huiſſelijke rampen, en wat meer van hem uit de Schriftuur kenbaar is.

Salomon, in zijn 's afgeſtorven Vaders plaats Koning gezalfd, komt voor den dag in zijn heerlijkheid en Tempelbouw, waar aan de geeſt des teekenaars zig byzonderlijk gequeten heeft. Het gewijde vaatwerk, het Outer der brandoffers, de Arke des Verbonds in 't Heilige der Heiligen, komen by de inwijding van den Tempel en de Stad Jeruzalem zelf zeer wel te pas. Zie daar ook het Feeſt der Loofhutten, en de komſt der Koninginne van Scheba tot den wijzen Grootvorſt, die ten laatſten tot vuile afgodery vervalt. Wie zou 't gelooven? Luſt tot vremde vrouwen vervoerde hem,

En grijze Salomon gaat zoo de min ter harte,
Dat hy den wierrook komt toezwaaijen aan
Astarte.

Ik hebbe maar ter loops Jerobeam en Zimribekeken, en den Altaar te Bethel, om wat langer te staroogen op de wonderen, aan en door Elia geschied, wonderlijk fraay in koper gesneden: van waar mijne oogen niet afscheiden, voor dat ze Micha's voorzegging wegens den uitslag van 't gevegt dat Achab en Jozafat tegen de Syriers zouden doen, tussen beiden vervuld zien, en alsdan, in het tweede Boek der Koningen, den Profeet, door Hemelsch vyer tegen een Hoofdman en vijftig soldaten beschermd, kort daar aan met een vyerige wagen ten Hemel varen.

Zoo verschrikkelijk als de volgende print is van de Beeren, die de twee en veertig kinderen, van Elisa gevloekt, verscheuren, zoo behagelijk is die van het wonderwerk, waar door Elisa de oly der Weduwvrouwe doet vermenigvuldigen; en 't schijnt den Teekenaar een zonderlinge lust te zijn geweest, dat Vrouwtje heel lugtig en goelijk af te beelden.

Naaman, van zijne melaatsheid door den zelven Elisa genezen, de hongers-nood binnen Samarië, van de Syriers belegerd, het ontzet dier Stad, Jezabel van de honden gegeten, de hoofden der zonen van Achab tot Jehu gebragt, en de moorddaad van alle de Baals-Papen hebben haren rang achter de wonderdaden van Elisa, en ('t welk voor een van de allervremdste en nooit meer gehoorde wonderdaên mag gehouden wer-

werden) teffens de vertooning van den dooden menfch, die, by geval in 't graf van Elifa geworpen, door 't aanraken van des Profeets doodsbeenderen, weder levend word.

De aandagt vermindert niet door de volgende hiftorien in printvertooningen te zien herleven: Zacharia de Hoogepriefter gefteenigd, Achaz afgodery, wederom de tegenyver van Hiskia voor den waren Godsdienft van die dagen, honderd en vijf en tachtig duizend koppen op eenen nagt in 't leger der Affyriers van een Engel verflagen, 't leven van Hiskias vijftien jaren verlengd, d'afgodifche godloosheid van Manaffes, waar tegen de godvrugtigheid van Jofia des te fterker affteekt, Jeruzalem door de Chaldeen verdelgd, en Jojachin uit zijne banden ontflagen, wat anders zijn ze altemaal, dan mengeling van heilige tooneelftoffe?

By Ezra keeren de Joden weder uit de gevangeniffe van Babel, en herbouwen den Tempel te Jeruzalem: hy zelf doet de Wet voor al het volk lezen. Ik vergaap my fchier aan de fchoone Efther, daar ze voor Ahazueros verfchijnt (kijkt vry toe, kenners van goelijkheden, 't is al mooy wat hier geprint ftaat) en een blad verder blinkt Mordechais eere boven Hamans fchandelijke galgdood uit, zelfs in verandering van tweederley plaatkonft.

Job heeft ook zijn bevalligheid, al zit hy nog zoo deerlijk op een vuilnishoop, van zijn leppig wijf begrimd; Jezaias, Jeremias, Ezechiel, en elks wonderbaarlijkfte gezigten, en voorfpellingen, zijn zoo vele verfche proeven van Gods wonderlijk beftier, den aanfchouwers door

beeld-

beeldwerk te binnen gebragt; voor al d'erinnering van Nebukadnezars en Beltzazars ongevallen, Daniels wijsheid, en uitkomst by de Leeuwen, nevens zijne gezigten, zoo van de vier heerschappyen des Aardkloots, als van de Mannen aan den oever van den Tigris.

Niets blijft hier onaangeroerd. De zes eerste kleine Profeten Hosea, Joël, Amos, Obadja, Jona, en Micha, streven voor de zes andere, Nahum, Habakuk, Zephania, Haggai, Zacharia, en Malachia. Let 'er maar op, en elk zal u, zoo gy anders in de historie niet onbedreven zijt, op 't oog kenbaar worden; behalven dat Jona alleen in zijn bedrijf meer als eene print beslaat.

Tobias zelf word in zijn oude dagen een voorwerp van de konstige hand des teekenaars, die voorts de vertellingen van de Manninne Judith, Zuzanna, Bel (en den Draak) Antiochus wreedheid, en alles wat in de boeken der Machabeen staat, met zoo veel zinnelijkheid in een menigte printen heeft uitgedrukt, dat de lust der oogen in deze laatste niet regelmatige Schriften, zoo wel verzadigt word, als in de voorgaande, die van ouds her gewettigd zijn.

Wat zullen de Liefhebbers reikhalzen naar het tweede stuk, dat de geschiedenissen van het Nieuwe Testament begrijpt! Ik ten minsten, die by my zelven verwonderd ben, dat met mijn onvermoeid kijken onder het maken van dit korte uittreksel, een gansche nagt verlopen is.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

II. HOOFDDEEL.

Fasciculus decimus Opusculorum, quæ ad Historiam & Philologiam sacram spectant, in quo continentur XLIII. Leichnerus de tempore Magorum. XLIV. Mede Triga dissertationum Ecclesiasticarum. XLV. Capellani Mare Rabbinicum infidum. XLVI. Lydii Cœna Dominica Literatorum. Omnia doctorum Virorum judiciis recensita & concinnis indicibus aucta.

Dat is,

Het tiende Bondeltje der Werkjes, die tot de Historie en gewijde Taalkunde behooren. *Waar in vervat worden,* 43. *Leichnerus van den tyd der Wyzen uit Oosten.* 44. *Mede's Drietal van Kerkelijke Vertoogen.* 45. *Kapellaan's ontrouwe Rabbijnsche Zee.* 46. *Lydius's Heeren Avondmaal der geletterde. Alles naar 't oordeel van geleerde Mannen overgezien, en met nette bladwyzers verrijkt. Te Rotterdam by* Pieter Vander Slaart. 1700 *in* 8. 37 *bladen.*

VEel wist ik hier te zeggen, zoo 't my lustte, van de schoonheid der letterpaarlen, waar mede

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

mede de wijzaarts hunne vernuften opcieren; hoe dezelve van onvermoeide zoekers alleen gevonden werden, somtijds uit den drek geraapt; 'k wil zeggen, wanneer men die zelfs omzwagteld ziet met beuzelingen, die geen lezens waard zijn, somtijds verborgen in diepe schuilhoeken, daar ze Zon nog Maan zien, gelijk men zegt, en slegts voor weinige geleerde toegankelijk. Dog wat zoude het besluit zijn? Dat de Mannen, die dusdanige kleinoodien uit de duisternisse doen herboren werden, dank verdienen.

Letterkenners, gy hebt 'er uw keur van, of gy den Samensteller van de Bondeltjes, die dit tiende te voorschijn brengt, wilt danken, of niet. Mijn beurt is het, u kortelijk te berigten, welke werkjes daar in te vinden zijn.

Naar den rang het drie en veertigste, en in dit stukje het eerste, ziet gy de bladen, die *Leichnerus* van den tijd der komst van de *Wijzen uit Oosten* schreef. Hy, een Arts van beroep, vatte dit werk aan, en stelde, dat het al vry laat was, wanneer deze wijze Japhets nakomelingen den GEBOREN KONING DER JODEN quamen begroeten: met byvoeging, door wat reden in 't Oosten kennelijk was, dat aller Volkeren Koning in 't Jodenland moest geboren werden, en op wat tijd de zeldzame Starre verschenen is. De gemelde Wijzen [MAGOI] quamen of van de einden of ten minsten uit het midden van Persiën. Zy waren geen Koningen, nogte uit Arabiën gekomen; en uit Herodes onderzoek vloeit, dat hun komst lang na Christus geboorte is geweest. De Schrijver heeft zijne gedagten, of ook eenige Joden zig by de Per-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

ziaansche Starrekijkers, tot de aanbidding, of begroeting, gevoegt hebben: waarom Herodes door de Harders, door Zacharias, door Simeon, en andere vrome zielen, niet zoo wel opgewekt wierd om na dezen Koning te zoeken, als door de Wijzen: op wat tijd Jozef en Maria met het kindje na Egypten vloden, hoe lang zy daar gebleven zijn, en waar ter plaatse wedergekeerd. Het staat by hem vast dat de Wijzen niet aangekomen zijn, voor dat Maria ter zuivering in den Tempel was geweest, en hy toont, wat nut het aanbrengt, deze dingen naauwkeuriglijk te verstaan. Zijn gansche inzigt is, den juisten tijd hunner komste te weten, die zoo vroeg niet zal geweest zijn, als andere Schrijvers willen.

Van den Duitscher komen wy tot den Engelsman *Mead*, aanwijzende voor af, hoe velerley zaken *heilig* worden genaamt, en wat eigentlijk * *opzigtelijke heiligheid* is. Wy weten wel, hoe grooten eerbied de Engelsche Kerk voor gewijde plaatsen en personen heeft; wel te verstaan van hunnen aanhang: de Bisschoppelijke, meine ik, en zegge'r dit by, om dat *Mead* een Onderpriester van den Bisschop van Eli was. Dewijl, volgens zijn stelling alle heiligheid, in personen en zaken, van God is, hooren wy hem eerst verklaren, welke heilige personen en zaken onder de Wet, welke onder het Euangely, waren, daar na oplossen de tegenwerpingen, die tegen de heiligheid der Leeraren onder het N. Testament gemeenlijk worden ingebragt; ook tegen de heilige dingen: by welke gelegentheid de Hebreeuwsche offergave קרבן

* Sanctitas relativa, *het 44ste werkje.*

קרבן [*Korban*] en de תרומה [*Teruma*] te berde komen, waar van niet de laatſte, maar wel de eerſte, ſtond vernietigt te werden. Wy konnen hier ook zien of, en hoe verre, de Kerken heilig zijn, en, na een onderzoek eerſtelijk of de Aartsvaders, dan of de eerſte Chriſtenen ten tijde der Apoſtelen, Kerken gehad hebben, de tegenwerping van Gods alomgaande jegenwoordigheid daar tegen opgeloſt. Dat is het eerſte van des mans kerkelijke verhandelingen.

De tweede is bezig omtrent de * *eerbiedigheid voor 't gewijde.*

Men leere dan wat die is. Ze is of godsdienſtig, of heilig, of borgerlijk. Hy handelt alleen van de eerſte, en hoe die verrigt, hoe die ontwijd werd. Deze is men ſchuldig aan heilige zaken, zoo ons 't vierde Gebod leert; waarom hier ook de eerſte tafel van de Wet verklaart word. Deze moet inwendig en uitwendig geſchieden, met den mond, met het gelaat. Gelooft iemand niet dat 'er thans heilige plaatſen zijn, nogte dat men de Kerken moet vercieren en koſtelijk opbouwen, hy zal hier andere taal hooren, en zijn gevoelen wederlegd vinden.

De derde behelſt een voorſtel, *of in den dobbelſteen het lot is.* De Schrijver betuigt, dat zijn voornemen geenzins is, het ſpel, waar in hy groot misbruik ziet, aan te raden: desgelijks dat hy daar van niet ſpreekt, om dat hy een liefhebber van 't ſpel is, verzekerende dat hy 't nooit oefſent, ja den loop van 't ſpel naauwlijks verſtaat, maar dat hy alleen het vooroordeel tegen het *lot*, dat daar in op een byzondere wijze zou zijn,

 poogt

* Veneratio ſacra.

poogt weg te nemen. Het komt 'er dan op aan, wat eigentlijk het LOT is (want het ſpel zelf kan geen *lot* wezen) wat daar in gevallig, of Gods beſtier is; niet in het algemeen, want zoo beſtiert Hy alles, maar in het byzonder. Hy beſluit, dat het werpen van dobbelſteenen geenzins voor loten is te rekenen.

Van het aanhangſel, * *heilige brokken* genaamd, zal ik by voorraad zeggen, dat het een woordziftende Verklaring is van verſcheide Schriftuurplaatſen, niet volgens den rang der boeken, in den Bibel geplaatſt, maar zoo als ze den Schrijver voorkomen: een ſtukje werks, waar in vele Oudheden van de H. Schriften verklaard ſtaan. 'k Mag de voornaamſte van die ſlegts optellen, om den leesluſt van ſommigen aan te voeden.

In het Oude Teſtament zijn zoo wel † verſchillende lezingen, als in het Nieuwe.

De Verwoeſting van den Tempel, en welke teekenen zouden voorgaan.

Wanneer het *Rijk des Geeſts* [NB] is begonnen, wanneer het Rijk des Zoons.

Een verklaring van 1 Kor. 8. 5.

Waarom Johannes in zijn Euangeliſche hiſtorie niet een woord van Jeruzalems verwoeſting rept.

Petrus eenigerwijze een voorbeeld van den Antichriſt.

Hoe de Joden d'Afgoden onteerden.

Als de Apoſtelen van 's werelds einde ſpreken, wat zy daar door verſtaan.

Chriſtus in Herfſtmaand geboren.

De

* Fragmenta ſacra. † Variantes lectiones.

De zeven Kerken in d'Openbaring zijn een voorbeeld van de Christenkerk tot de voleinding des werelds.

De laatste hoofddeelen van Zacharias zijn van hem niet geschreven.

Der Hebreen Digtkunde bestond juist in geen klank.

Het vijf en veertigste werkje, in rang hier het derde, getiteld de *Ontrouwe Zee der Rabbinen*, is een Twistschrift tussen twee Sorbonsche Leeraars, Klaudius Kapellaan, en Valeriaan de Flavigny, om te weten, of in den Hebreeuwschen Bibel, dien wy nu hebben, veranderingen zijn. De laatste ontkende, de eerste beweerde het, en hier zet hy voet by stek, om zijn bewering goed te maken. Ik kan d'er in dit uittreksel naauwlijks iets anders van zeggen, dan dat het een proefstuk is van kennisse der Rabbijnsche Geleerdheid. Kapellaan heeft de Joodsche Meesters grondig gekent, en bewijst zijn zaak uit den Talmud, en de oude Rabbinen teffens. Dewijl Kapel en Buxtorf daar over ook getwist hadden, word d'eerste verdedigt, de tweede zediglijk wederlegt: dog Flavigny, op wien 't gemunt is, krijgt krouwen, die door vel en vlees gaan.

Voor 't laatste vinden wy in dit letterbondeltje een Samenspraak, dien de geleerde *Lydius over des Heeren Avondmaal* schreef, in welkers Opdragt de Man gewaagt van zeker schrift van Erasmus, dat toen ter tijd nog onder zijne papieren schuilde, maar naderhand van my, voor d'eerste reis, in 't ligt is gegeven. Dit zy in 't voorbygaan gezegd, op dat men het des Mans gedagtenisse dank wete, en op dat geen Wijshoofd, in spijt der-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

zelve, immer besta dat Schriftje [de * *Thalia* meine ik] uit de werken van onzen Rotterdammer uit te schoffelen.

In deze Samenspraak worden vele oude byzonderheden, tot het Avondmaal, of Nagtmaal, dat de Zaligmaker gehouden heeft, behoorende, opgeheldert. Des Schrijvers gevoelen is, dat Judas de Verrader, onzaliger gedagtenisse, op de gemelde heilige Maaltijd niet tegenwoordig was. Men moet dit wel verstaan. Christus heeft in een en dezelve nagt, ten minsten twee maaltijden (zoo anders geen drie) gehouden. Judas had zig na d'eerste, waar in 't Paaschlam was gegeten, al weggepakt. Die zig met de draad der Euangelische geschiedenisse wil behelpen, en daar tegen kanten, moet weten, dat de Euangelischrijvers de dingen menigmaal 't agterste voor, en 't voorste achter, verhalen. Laat dit niemand vremd dunken, 't welk Beza, Zanchius en andere voorhenen in Lukas hebben gemerkt: daarom zeide Salomon Jarchius, *dat in de Schriftuur geen eerst of laatst is.* Johannes heeft den juisten tijd des H. Avondmaals aangeteekent, en uit hem blijkt, dat de heilooze Verrader al voort was, eer het Bondsteeken wierd ingestelt. Men wil, dat Salomons Spreuken niet anders als Samenspraken zijn, die men in den ouden tijd over de maaltijden plagt te houden: en Plato aapt dat na. Christus sprak ook van vele wigtige zaken aan tafel: en wat het woord Avondmaal belangt, schoon het Latijnsch woord *Cœna*, ook een maaltijd, of gastmaal op den middag beduid, 't was de gewoonte der Ouden, 's avonds wat har-

* *Anders* Conflictus Thaliæ & Barbariei. &c.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

hartiger te eten en te drinken. De Heidenen (andere misschien ook) dronken wel een roemertje te meer, als zy gingen slapen: en de Kruisgezant Paulus zegt ergens niet te onregt, * *die dronken zijn, zijn des nagts dronken, maar wy* enz.

De geleerde gasten brengen hier te berde, of Christus voegelijker beteekend is door het Paaschlam, dan door Brood en Wijn in 't H. Avondmaal? of men het beter 's morgens dan 's avonds bedient? Dan word de waardigheid van 't zelve aangewezen: en wat verder de *Tafel*, die maar een gemeene Tafel is geweest, en thans juist in vorm geen Altaar behoeft te verbeelden. Wil een Taalzifter, by deze gelegentheid, het onderscheid zien dat 'er zoo wel tussen de Grieksche woorden † θυσιαστήριον en βωμὸς, als tussen de Latijnsche *Altare* en *Ara* is, 't heeft hier zijn plaats.

Het *Brood*, en of het geheveld of ongeheveld moet wezen, komt ook te pas, voornamentlijk de noodige *Voorbereiding*. Het brood moet *gebroken* werden, en *gegeven* in de hand van de aanzittende, niet van den Bedienaar in hun mond gesteken: hoewel, om de nutheid van 't laatste te bevestigen, eertijds een grof ✠ verdigtsel van een Boerinne met een Gans is uitgestrooid.

Maar hoe konden die vier bekende woorden vergeten werden, DIT IS MIJN LICHAAM? woorden, over welker uitlegging zoo veel inkt onnuttelijk verschreven, zoo veel bloed erbarmelijk vergoten is. En wat is dog klaarblijke-

 lijker

1 *Thessalon.* 5. 7. 8: † Thusiasteerion, *en* Boomos, *een Altaar, een Outer.* ✠ *Lees het* p. 465.

lijker, wat is uit den aart der zake, en de gemeene manier van ſpreken, in zulk een voorval, bevattelijker, dan dat de Heiland daar meê te verſtaan gaf *Dit [brood] is in plaats van mijn lichaam*, of *een teeken van mijn lichaam*? Spreken wy dagelijks nog zoo niet in vele gelegentheden? en heeft men van ouds zoo niet geſproken? Dat bevinden we immers in heilige en onheilige Schrijvers. Lydius brengt van duizenden ſtaaltjes, die daar van zijn, een enkel uit * Homeer by

Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄςυ θεῶν φέρον ὅρκια πιςὰ
Ἄρνε δύω καὶ οἶνον ἐύφρονα καρπὸν ἀρύρης,
Ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. --- ---

Een paar Herouten bragt het Vaſt Verbond *der Goôn,*
Twe Lammeren, en wijn, een vrugt tot vreugd geboôn,
In eenen ledren zak. ——— ———

Hier worden de *lammeren* en *wijn*, die teekenen des Verbonds zouden zijn, *het Vaſte Verbond* zelf genaamt, en een weinig lager herhaalt. Der voorbeelden was geen einde, zoo men die wilde opzoeken.

Wanneer vervolgens is aangetoond, dat de deelgenooten van 't Nieuwe Teſtament gelukkiger

* Iliad. lib. 3.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

kiger zijn, dan die van het Oude waren, die Brood en Vlees hadden, en hoe groot een kragt der naauwe gemeenſchap, die de geloovige met Chriſtus hebben, door dat eten van brood en drinken van wijn word afgeſchetſt, dan valt 'er nog een woord over de verw van den *wijn*, die zonder onderſcheid *rood* of *wit* mag wezen (de Taalkunde geeft hier ook haar zoetheid, en leert ons, dat de wijn by * Mozes, en andere Schrijvers voor *Druivenbloed* geboekt ſtaat) desgelijks of het Griekſch woord † ΔΙΑΘΗΚΗ [*Verbond*] *Teſtament* mag vertaalt werden. Nadrukkelijk beduidde de wijn Gods genade; en het aanzitten, of eigentlijk het aanleggen van de leerlingen des Zaligmakers op ✠ tafelbedden, heeft zijn byzondere fraayheid: daar Johannes in den ſchoot van Chriſtus zelf leggende voorkomt.

Wat was nu het einde en inzigt des H. Avondmaals? Dat zegt ons Paulus, *De gedagteniſſe van Chriſtus*, en de *verkondiging van Zijn Dood*; waar in wy teffens moeten erkennen het pand Zijner liefde, en de Verzoeninge, die wy daar door verkregen hebben: behalven dat omtrent de gezeide *Verkondiging* wel in gedagten mogen komen de woorden van Mozes, daar hy van 't Paſcha ſpreekt; ‡ *En gy zult het* verkondigen *aan uwen zoon op dien dag*, enz. waarom de Joden deze hunne Paaſch-les, die zy plegtelijk op den Paaſch-nagt over de maaltijd lezen, HAGGADAH, dat is *verkondiging*, noemen.

* *Deuteron* 32. 14. † Diatheekee.

✠ *Naar de gewoonte der Romeinen, die dezelve van de Grieken hadden overgenomen.*

‡ *Exod.* 13. 8.

Zeer wel voegt by al het voorgaande een korte opening van de *Liefde-maaltijden* der eerste Christenen; en aanwijzing, dat niet alleen deze maar ook het H. Avondmaal eertijds in byzondere huizen gehouden zijn. 't Laatste is een verhaal van de meeste plegtigheden, die de Joden in hunne Maaltijden oeffenen, en van welke Christus zig in het H. Avondmaal bedient heeft.

III. HOOFDDEEL.

SALOMONS *Prediker, ter betooging van de ydelheid des Werelds, en 't bestendig goed van Gods huis, kortelyk ontleed, duidelijk uitgebreid, schriftmatig verhandeld, en toegepast; met een Voorberigt over deszelfs Samenhang door* Johannes Smith, *Bedienaar des H. Euangeliums te Amsterdam. t'Amsterdam by* Gerard Borstius 1699. *in* 4. 97 *bladen.*

Eigen naarstigheid was het, die den Heer Smith aandreef, om ons onlangs den Brief van Jakobus zoo gelukkiglijk, naar de gelegentheid en voorvallen van den tijd, waar in de Joden en Christenen zig toen bevonden, uit te leggen, en vele zaken te verligten, die voorhenen niet al te klaar waren. Dezelve beweegt hem, tot nut der Minnaren van Gods Woord, thans de verklaring van Salomons Prediker by de hand te nemen

men; en dat ze hem niet min dan de eerste zal gelukken, daar op mogen we staat maken.

Al wie maar eenige kennis heeft van Schrijvers, die de Schriften der Profeten en Apostelen te verklaren ondernamen, weet wel, dat de *Prediker* nooit was onder den rang der boeken, waar over meest geschreven wierd. Geen wonder, voorwaar. Men zag 'er zulk een gebergte van zwarigheden in, zulk een gapenden zin op sommige, zulk een vremden op andere plaatsen, dat vele niet wisten hoe z'er mouwen aan zouden stellen. Hoe? Salomon sprak somtijds zoo plat uit, naar 't scheen, op de wijze der hatelijke Epikuristen, dat men naauwlijks kans zag om den wijsten Koning in de agting te bewaren, die hem als een Goddelijk Schrijver op den lijst der Kerk wettige boeken toekomt. Onder 't Jodendom vond men Leermeesters, zoo deze Schrijver meld, die dit boek voor *Apokrijf* hielden, op dat ik met dat bekende woord spreke, dewijl zy meinden dat deszelfs inhoud tegen malkander aanliep, ja 't een het ander om verr' stiet. Kort om, dit Predikschrift was zwaar en duister. Zoo oordeelden Delrio, Pineda, Mercerus, Lavaterus, en Gejerus. Huig de Groot, met regt van Smith voor 't wonder van Hollands geleerdheid te boek gezet, wilde het voor geen vrugt van Salomons akker aannemen, hoewel de geleerde Huët en Kalovius hem daar in tegen vallen; by den eersten van welke my te binnen schiet gelezen te hebben, dat Luther in zijne * Disch-redenen des wegen dus slordig spreekt. Ec-

* *Ik schrijve de woorden uit Huëts* Demonstratio Euangelica, *aan 't eind* van de Propositio IV, *in den Leip-*

Ecclesiastes liber non est plenus, multa habet abrupta; neque ocreis, neque calcaribus indutus; hoc est nullam habet perfectam sententiam: equitat in arundine longa, sicuti & ego, dum eram in monasterio.

Het boek de Prediker is niet vol, maar in velen kort afgebroken; nogte gelaarsd, nogte gespoord. Dat is, het heeft geen volkomen zin. *Het rijd op een stok te paard, gelijk ik ook deed, zoo lang als ik in een klooster was.

Dit egter wederhield den Heer Smith niet. Edele vernuften worden door zwarigheden opgespoort, en die strekken haar een wetsteen. Hy nam dan voor, meest op de zaken, in dit boek vervat, te denken, en zoo veel niet op deszelfs schrijfwijze: ook zijn schrift niet uit te breiden met een lengte van verscheide gevoelens, 't welk anders menigmaal geschied, en een werk braaf zwellen doet, der mate, dat 'er ten minsten een groot boek aan den dag komt, al is het nog geleerd, nog zinrijk. Zinspelingen waren van des Schrijvers zinlijkheden niet: niet, om dat de Oude meest daar heen willen; want al wat oud is, is by hem niet quaad, of al wat nieuw is, om dat het nieuw is, geen hair te beter:

Leipziger druk, dien ik hebbe, pag. 413. *alwaar op den rand word aangehaalt* Luth. Serm. Conviv. de Libr. Vet. & Novi Test.

* Equitare in arundine longa [*op een lang riet als te paard rijden*] *beduid beuzelagtig kinderspel plegen, gelijk de kleine jongens, die op een stok tussen de beenen quansuis als te paard zitten.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

ter: maar om dat men den regten zin der Bibeltaal met al dat zinſpelen verlieſt, en genoegzaam tot ſpel en ſpot maakt. Zekerlijk, die zijn verſtand daar in toont, heeft niet veel uitgewerkt, maar ſchreef nutter niets, of anders. Daar de H. Geeſt voorgaat, volg Hem daar, en gy zult wel doen, naar 't ernſtig berigt, dat u hier word gegeven, of anders hou u ſtil, en zijt niet wijs boven 't gene men behoort wijs te wezen. Deftig! Die zoo Gods Woord wil uitleggen, dat hy ſchrijve.

Nog is 'er iets, dat deze Godgeleerde Man in dit zijn werk niet gedaan heeft: dat is, hy zal u geen Woordenboek in de handen ſtoppen, daar gy een verklaring van Salomons leſſen wagt, nogte u moê maken met te gaan navorſchen, waar, waarom, wanneer, en hoe, dit Boek is in 't ligt gekomen. Daar is eenmaal waters genoeg (papiers meine ik) om vuil gemaakt: nadien het laatſte zoo veel als 't eerſte is: louter gis-werk, en anders niet. Gy vraagt my nu al, lezer, wat heeft de Man dan gedaan? Hoor. Dat noodigſt diende. Hy geeft u een nette Ontleding, en daar toe porde hem een groot Uitlegger van dezen tijd, wiens woord was * *Hic liber citra Analyſin recte intelligi nequaquam poteſt.* Daar op volgt een uitbreiding, zijnde een wijze van verklaren, die veel ligt geeft, en van geleerde Mannen onzen Man en Leeraar zeer geraden is. Dan krijgt gy een beknopte uitlegging van den Text zelf, met een Toepaſſing, niet zoo lang, dat ze verveelt, nog zoo kort, zoo dor,

zoo

* *Dat is.* Dit Boek kan zonder Ontleding geenzins verſtaan werden,

zoo mager, dat het u nauwlijks der moeite waardig is om 'er den mond aan te zetten; maar die wel verdient, dat men ze lezen, en kaauwen mag: en, boven dit alles, wel zoo geestrijk, dat men zig voelt gedrongen tot het DOEN. Verklaring nu en Toepassing beide, dog d'eerste wel meest, is niet ongevoegelijk opgecierd met getuigenissen, uit der Heidenen schriften ontleend. En waarom zou ze niet? De zaak eist het, en Salomons lessen worden daar door of nader verklaart, of bet aangedrongen; te weten, als men hoort, hoe dat gene, 't welk hier als noodig of heilzaam, of als leelijk, zot, en ergerlijk, word voorgedragen, ook elders zoo voorkomt.

Zie daar, lezer, 's Mans opzet, en hier zou ik mijn uittreksel konnen afbreken, om dat u genoeg te verstaan is gegeven, dat gy uw tijd niet beklagen zult, dien gy aan 't lezen en herlezen van dit werk te kost legt. Maar om dat de menschen somtijds wat vies, en by dezen tijd, waar in zoo veel geschreven word, wat kiesch en keurig vallen, zoo wil ik my des arbeids wel getroosten, om u nog wat nader berigt te geven, dewijl zulk een boek als dit is juist alle dag niet voorkomt. 't Is hier geen gissen, maar zeggen, met klem van bewijs. 't Is geen schermen in 't wild, hier heb ik u, daar verlies ik u, maar een Noord-Hollander zal met zijn kraft-taal zeggen, *dit 's op den Man an: dit 's raak.*

De Heer Smith dan stelt zig voor, Salomon, als een bedaagd Man met zijnen jongeling aan de hand te zien: en de Text leert hem, dat hy niet mistast. Dien Jongeling leid hy door de wereld,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

met een oogmerk, om hem te toonen DAT HET IN DE WERELD AL YDELHEID IS, EN QUELLING DES GEESTS.

Dit gaat zoo niet toe, of de oude Wijzaart ſtaat wel eens wat ſtil, en geeft onderrigting over 't gene reeds gezegd was, of trekt 'er gevolgen uit. Dus naderen zy ten Heiligdom. Daar leert hy hem, met welk een eerbied hy dat hebbe te betreden, en hoe zig daar te dragen, in bidden, hooren, doen, en betalen van beloften. Daar meê loopt dit eerſte ſtuk ten einde. Uit dit alles dan, dat in deze vier eerſte hoofddeelen verhandeld is, maakt onze naauwkeurige Schrijver dit beſluit op: *Een Wereld*, waar over men in 't algemeen moet uitroepen, dat zy niet is dan enkel ydelheid, 't welk door gemeene redenen word beveſtigt, waar van het voornaamſte (en dat is immers de Wijsheid) ook ydelheid is: *Een Wereld*, waar van ook ydelheid is, dat aan de vijf zinnen zou behagen, uitgenomen dat het een en 't ander zijn gebruik heeft in het tijdelijke: *Een Wereld*, die den menſch geen voogd laat van zijnen arbeid, en al wat daar van komt, om dat ze aan een Wet en Voorzienigheid is gebonden; *Een Wereld*, daar 't al boos is, en bedorven, tot de Gerigts-oefening toe: *Een Wereld*, daar 't al ſterft wat 'er is, en buiten 't Heiligdom maar een algemeen Sterfhuis word gezien; die nog daar by een woeſtijn, een jammerpoel, is, een Slangenhol vol nijd en ſpijt, en voor een gierigaaart een vrywillige dog ellendige gevangenis; ja *Een Wereld*, daar zelfs geen Koning zijn genoegen vind, *zulk een Wereld* kan niemand gelukkig maken. Dit is het voorſtel.

De bewijzen zijn in de vier eerste hoofddeelen. Zoo moet het Besluit dan vast gaan.

De dingen worden naar haren eisch ontvouwt, opgeheldert, en bewezen, de Textwoorden vergeleken, en daar in toont de Amsterdamsche Kerkredenaar, dat by hem een goede schat is, waar uit hy oud en nieuw hervoort brengt. Alles op te halen is onnoodig. Een zoeker van Godgeleerdheid taste maar toe, hy zal niet mistasten: byzonderlijk als hy nu, de de wereld agter den rug hebbende, en tot het Heiligdom gekomen, daar in treed. Daar hoort men handelen van Gods huis, en van die bekende plaats uit de * Handelingen der Apostelen, daar *de onbekende God* voorkomt, na dat Paulus gezegt had, dat de Godheid niet woont in tempelen, met handen gemaakt, enz.

Onze Leeraar neemt dien schijnstrijd weg, en toont, waar men allereerst gewag vind van Gods huis; hoe de Tabernakel van Mozes daar voor wel genomen word, daar na Salomons Tempel, welke onder zijne gebouwen mag getelt werden. Dezen hoort men noemen ἅγιον κοσμικὸν [*een wereldsch, of liever een cierlijk, Heiligdom*] om dat het al goud was wat 'er blonk. Maar nog lustiger is 't, het Heiligdom van dat heiligdom te zien; 'k wil zeggen, daar word aangewezen, dat alles zag op JEZUS CHRISTUS, dat † Heilige, dat uit Maria geboren zou werden. Zijn lichaam word *een* ✠ *Tempel* genaamt, en *in* ‡ *Hem woonde de Volheid der Godheid lichamelyk.* Dit vind men hier in 't breede: ook, hoe dat Hei-

* *Hand.* 17. 23, 24. † *Luk.* 1. 35. ✠ *Joh.* 2. 14-21. ‡ *Koloss* 2. 9.

Heiligdom *de Gemeente* verbeeldde, en zoo word verklaart * *het Huis des levendigen Gods :* ten laatsten hoe door dat Huis is afgeschaduwd *den Hemel.*

Treffelijk is de behandeling van de woorden † *Mijn Heiligdom zult gy vreezen.* Niet minder die van de eerste Christen-kerken, d'aanmerking over een plaats in den ✠ Brief aan de Hebreen, en het woord ἐπισυναγωγή, waar uit beweert word, dat de Christenen een andere plaats, en anderen tijd, gehad hebben, dan de Joden; vermits dat koppig volk de brekinge des broods, de aalmoessen, en den dienst der Diakonen in hare Synagogen niet zoude gedult hebben. Ik scheid 'er af, om dat het buiten mijn bestek mogt loopen. Nogtans kan ik de gedagten van den Heer Smith niet ongerept laten over het *bewaren van den voet*, daar wy ook van *'t sparen van de voeten* lezen, en hoe God ‡ *bewaart den voet zijner gunstgenooten*, van § *'t spreken met den voet*, van 't uittrekken der schoenen, eer men tot het Heiligdom quam, van * *'t geven van de hand.* enz. Dog hand van de bank. Wie nader wil weten, wat hier al meer gehandelt werd, die kan den Bladwijzer naslaan: daar zal hy vinden woorden, zaken, en texten, aangeteekend.

* *1 Tim.* 3. 15. † *Lev.* 19. 30. ✠ *Hebr.* 10. 23, 24, 25. ‡ *1 Sam.* 2. 9. § *Spreuk.* 6. 13. * *2 Chron.* 30. 8.

IV. HOOFDDEEL.

De Doorlugtige Wereld, *voorſtellende een zeer nette Genealogiſche, Hiſtoriſche, en Politiſche beſchrijving aller tegenwoordig levende Keizeren, Koningen, Vorſten, en Graven; nevens de Staten en Republiquen des geheelen Aardbodems: derzelver Namen, Afkomſt, Geboorte-tijd, Gemalinnen, Kinderen, Landen, Heerlijkheden, Verwagtingen, Pretenſien, Geſlagts-oorſprong, Verdeeling in Stamhuizen en Linien, Titels, Religie van elk in 't byzonder, Wapenſchilden, en de Verklaring derzelver, Reſidentien, Academien, Munten, Schrijveren &c. vertaald door* S. de Vries. *Eerſte deel. t' Amſterdam by* Fr. Halma *M DCC. in 8. 49 bladen.*

MEt dit werk, in't Neêrduitſch overgebragt, maakt de Drukker een Voorſpel van zijne wiguger ondernemingen in de Drukkonſt, om welke voort te zetten, hy, van Utrecht en d'Utrechtſe Akademie afgeſcheiden na 't magtig Amſterdam is gekomen;

Daar zal hy d'edle konſt van Koſter doen herleven,
De Stevens, Aldus, en Plantijn, te boven ſtreven,

En

En voeren over al de wereld om, van 't Y,
Den naam van Halma *met den roem der Drukkery.*

Dat ik geen duiſtere voorſpelling make, zullen de geleerde bevinden, wanneer hy, onder ſtapels van brave werken, de Byzantijnſche hiſtorie met nieuwen luiſter zal hervoort brengen: een overtreffelijk en zwaar werkſtuk, dat nog maar alleen aan de rijkſte Boekzalen ſchijnt te ontbreken.

Deze bladen, van een arbeidzame penne volſchreven, zijn van een zeer groote nutheid, en voor allerley ſoort van lees- en weetgierige menſchen ten hoogſten noodig, uitleverende, gelijk als op een tafereel, verſchot van zaken, waar mede een 's menſchen geheugeniſſe niet kan nog mag geballaſt werden, en om welke in gedagten te brengen men anders een menigte boeken moet doorloopen, dikwils te vergeefs, en, ten beſten genomen, met groot verlies van tijd. Wie weet, ſtraks als 't hem te pas komt, de namen der Landsheeren, alomme in 't Chriſtenlandſch Europe bekend (ik zwijge van andere wereldsdeelen) Vorſten, en Koningen? Wie bedenkt op een ſprong den dag van hun geboorte, regerings-aanvang, trouwen, en ſterven? In wiens breinkas is het met een ſtalen ſtijl ingeſneden, welke hun Afkomſt, Verwantſchap, en Nazaten zijn? Ja wie kan hem zelven vliegens erinneren hoedanig een wijze van Gebied en Godsdienſt in Vorſtendommen, Rijken, en Statendommen plaats heeft? Waar van daan de Vorſtelijke huizen haar opkomſt hebben? hoe

ze van hare oorſpronkelijke Stam-Vaders, en derzelver Erven, zijn voortgeplant? Hoe na zy in Bloed of Zwagerſchap aan anderen verknogt, of hoe vele Takken, en by wat voorval, zy verdeeld zijn? Welke landen onder yder Heer, Vorſt, of Koning behooren? Waar die heerſchers hun verblijf en hof houden? Wat regtspleging, 't zy geeſtelijk of wereldlijk, aldaar plegtig, wat Munt, wat Eernaam, wat Kerk- of Schoolwet, aldaar opgerigt, bevoorregt of gangbaar is?

Dit alles vind men in dit werk, waar van het eerſte ſtuk ons hier word aangeboden, dienſtig om een lezer van lang zoeken te ontlaſten, en met den eerſten opſlag het gezeide te verjegenwoordigen. Het vervat den Roomſchen Keizer, met alle de Koningen der Chriſtenheid, Keurvorſten, Aarts-Biſſchoppen, Biſſchoppen, Vorſtelijke Abten, Abdiſſen, Hartogen, Markgraven, Landgraven, en Vorſt-Graven van ganſch Duitſchland.

Het tweede zal alle de Graven en Vryheeren van 't zelve, en de daar aanleggende landen, vertoonen.

Het derde zal wijduitgeſtrekt zijn, en begrijpen voor af de Staten buiten Duitſchland, den Muskoviſchen Czaar, en alle die tot het Chriſtendom behooren, daar na de Staten en Rijken in andere wereldsdeelen, als in Turkyen, Perziën, 't land der Abyſſinen, en des grooten Mogols, China, Japan, en zoo voorts; gevolgd van de geeſtelijke en wereldlijke Ridder-Orden in Europe, en de Scheepsvlaggen der meeſte Vorſten, en Staten. Tot een toegiſt zal d'er by-

bykomen een nette verklaring van alle de Stukken en Benamingen van een volkomen Schip.

Maar laat ons nog een woord van dit eerſte deel ſpreken, en maar een enkel ſtaaltje uit trekken, tot bezeffing van de manier, op welke al het vorensverhaalde eens klaks onder de oogen valt. By voorbeeld, men zoekt eens den Koning van Vrankrijk. Daar pronkt eerſt *Lodewijk de XIV*, met aanwijzing van jaar en dag, wanneer hy is geboren, en Koning geworden, na dat zijn Moeder, geduurende zijn minderjarigheid, door den Kardinaal Mazarin, geregeert had. Dan zien we zijne Ouders, derzelver Geboorte- Trouw- en Sterfdag: zijn Vrouw, en daar uit geboren kinderen, met gelijke Aanteekeningen: verder eerſt des Dauphins Lieſſte, of Beminde Goelijkheid (hoe zal ik dat woord *Maitreſſe* beſt uitdrukken?) daar na van den Koning zijn Vader zelf, in meerder getal, en beider kinderen, van yder by de zijne geteeld, hunne waardigheden, levens- en ſtervens-lot, enz.

Achter Lodewijk,

En zijne kind'ren, en kinds-kind'ren, en afzetſels,

word vertoont zijn Broeder Filips, Hartog van Orleans, met deſzelfs Gemalinnen, en nakomelingſchap. Als we die bekeken hebben, word ons een berigt gegeven van den aanvang der thans heerſchende Bourbonſche ſtamme; van de landen die onder het Franſch gebied behooren; van Vrankrijks eiſſchen op andere geweſten; van't Wapen des Konings, des Dauphins, en der

Vorſten van den bloede ; van den Godsdienſt, van de Hofplaats, van de Hooge Scholen, en Munten van Vrankrijk : eindelijk een lijſt van de Schrijvers, waar uit alle die dingen getrokken zijn. Men rekene nu al het overige naar dit proefje.

Over het geheel mag ik voor de Liefhebbers der Wapenkunde hier nog byvoegen, dat zy niet ſlegts gerijft worden met de afbeeldingen der Wapens van Keizer, Koningen, Vorſten, Hartogen, Graven, Statendommen, en wat des meer is, zinlijk in koper geſneden, maar ook met de verklaring van alle de ſtukken, waar uit ze beſtaan, en haar oorſpronkelijkheid.

Het derde deel van dit werk, tot de kennis des hedendaagſche werelds een gemakkelijk hulpmiddel zijnde, zal miſſchien wel behageli kſt om te lezen vallen, nademaal daar in van alle Statendommen word gehandelt, met een meeſt redenerende ſtijl, over zaken van Hiſtorien en Regeerkunde.

Hier ſcheide ik af, zullende ſtraks, na een korte poos, een ander verſch ſtuk van keurlijke Drukkonſt, uit de perſſe van den Heer Halma, tot een uittrekſel te berde brengen. Maar tuſſen beide wat verſchots.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

V. HOOFDDEEL.

ANTIQUITATES BELGICÆ, *of* Nederlandſche Oudheden, *zijnde de eerſte Opkomſt van Holland, Zeeland, 't Sticht Utrecht, Overyſſel, Vriesland, Braband, Vlaanderen*, enz. *Beneffens dier Landaarts Oorſpronk, Voortgang, eerſte Chriſtendom, en wonderlijke Geſchichten, te dier tijden, zoo in deze als in andere landen, voorgevallen, met konſtprinten verciert. t' Amſterdam by* Jakob Van Royen 1700. *in* 8. 15 *bladen.*

ONze Landsluiden krijgen hier een boekje, met zeer veel zinlijkheid van den Drukker uitgegeven, waar in beknoptelijk vermeld ſtaat het gene op den titel belooſt word. Uit hoedanige Schrijvers, en door welke Liefhebbers van fraaije wetenſchappen, het zijn geboorte en aanwas heeſt gekregen, kan men in de Voorreden lezen.

Zeven hoofddeelen maken het beſlag van dit keurlijk werkje; en we hooren in het eerſte zeer waarſchijnlijke bewijzen van den lagen modderſtaat, waar in de Nederlanden, thans zoo hoog gerezen, eertijds verzonken waren: ik wil zeggen, dat de laagſte Nederlanden oulinks geen landen of venen, maar water en zee zijn geweeſt, of lage vlaktens, met zeewater bedekt. De groote laagte van ſommige derzelver deelen

geven daar blijk van, voornamentlijk die aan de Zee palen, als Holland, Zeeland, en eenige plekken van Braband, en Vlaanderen, daar het water op vele plaatsen hooger als de Zee is.

Hier word niet gesproken van de Zondvloed, in Noachs tijd, dog van lang daar na, ik wete niet wanneer; gelijk 'er dog vele overstroomingen op het vlak van dit Aardklootje geweest zijn, zelfs als nu de hoognoodige bedijkingen met ongeloofelijken arbeid hier en daar gemaakt waren.

In ons Vaderland leeren wy uit bevinding, de zekerste Leermeestresse, dat de vlaktens, die door de Zee tot haar gelijkheid zijn gebragt, ook zandig zijn, ten blijke van haren eersten aart, uit de Zeestranden oorspronkelijk zijnde. En om dit te bevestigen zal ik van alle redenen, hier by gebragt, alleenlijk te boek slaan, dat men in 't graven in d'aarde, een of twee vademen diep, op sommige plaatsen meer, op sommige min, ontallijke schelpen, en eenige groote Vis-beenen, vind. Zie hier het kort begrip van 't eerste hoofddeel. Nu moet een navorscher van 's Lands Oudheden geenzins denken, dat 'er niets anders te vinden is. Zagt wat. By deze algemeene voorstelsels, worden de byzonderheden van Holland, Zeeland, Braband, Vlaanderen, nevens vele plaatsen en steden, waar omtrent iets valt aan te merken, onder op den rand beschreven.

Het staat dan vast, dat de platte deelen van Nederland in aloude tijden Zee zijn geweest. Zoo bestaat alles in wisseling, en wenteling. Daar mogelijk voorhenen land was, is nu Zee;

en daar Zee was, is land. Op den ganſchen Aardkloot word niets verloren, maar de dingen worden ſlegts van d'eene plaats na d'andere gebragt.

In het tweede hoofddeel zien we, hoe de Zee, deze landen onttrokken, tot Land geworden is; wederom hoe het Eiland Albion (waar van Engeland een gedeelte is) eertijds met Vrankrijk was aan een gehegt, daar men het nu zoo merkelijk geſcheiden vind: en dit alles word in breede omſtandigheden van kantteekeningen uit den grond opgehaalt, om te betoogen, dat door de doorbrekingen der gezeide landen, de platte en effe Nederlanden, die te voren woningen der Viſſen waren, nu in verblijfplaatſen van Menſchen en Landbeeſten verwiſſeld zijn.

Dezelve ſtoffe word vervolgt in het derde hoofddeel, en wel voornamentlijk met een beſchrijving van den oorſprong niet alleen der Engelſchen, en Schotten, maar ook der Duitſchers en Gaulen, thans Franſchen geheten: wijders van den aankomſt eeniger vrome Mannen (onder welke Willebord de voornaamſte was) in de Nederlanden, toenmaals Neder-Saxen, tot aan de Schelde toe, die de inwoners derzelver van de Heidenſche afgodery tot het geloof in Chriſtus overbragten. Zeer merkelijk zijn hier wederom, gelijk doorgaans, de bygevoegde aanteekeningen van de Gothen, Wandalen, Swaven, of Zweven, Herulers, Gepiders, Markomannen, en Kwaden, alle en een yder in print vertoond, mitsgaders van de oude Teutonſche taal, en den opkomſt zoo van de oude Fran-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

ken, als andere nieuwer volkeren, in Hoog- en Neêrduitschland bekend zijnde.

Willebrord, of Willebord, met zijne medegezellen overgekomen (zoo ons in 't vierde hoofdstuk beschreven word) trok na Koning Pipijn, toen ter tijd Vrankrijk en deze landen beheerschende, na dat hy een wijl te voren Radboud, Koning van Vriesland, verdreven had. Hier hebben wy dan die oude historie van den stouten Radboud, die zig door Broêr Willebrord niet wilde laten Kerstenen, zeggende, *liever te willen verhuizen na zijne Heidensche voorouders*, die men hem vertelt had in de Helle te wezen, *dan met weinige Christenen den Hemel te bewonen.* Hier leeren wy de oude Saxische spraak, met andere vergeleken, desgelijks den godsdienst, en de goden der oude inwoonders van Hoog- en Neêrduitsland; daar dan de benaming der zeven dagen van de week, naar de zeven Dwaalstarren, bykomt: een benaming, die, maar een luttel in spelling veranderd, nu nog dezelve is met de Oud-Saxische, van meer dan over de duizend jaren.

Deze zeven afgoden zijn in het vijfde hoofdstuk zoo konstig verbeeld, als beschreven, en met noodige verklaringen op den rand kenbaar gemaakt. Onze Voorouders zaten in de duisternisse van den Heidenschen godsdienst tot het zevenhonderdste jaar na Christus geboorte toe. Hoe de voorgemelde Willebrord hen bekeerde, word uitvoeriglijk aangewezen.

Het zesde hoofdstuk word gevult met een verhaal van den voortgang, die Willebrord, en zijne

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

ne elf medebroeders, Monnikken van Benediktus orde, in 't prediken der Euangely-leere gemaakt hebben. Voor al is het lezenswaardig om de nette beſchrijvingen van ettelijke plaatſen, die in deze landen oudheidshalven achtbaar zijn, als daar is de Abdy van Egmond, en Egmond op den Hoef, de grond en 't overblijfſel van de Kapelle der Lieve Vrouw te Runksputten, anders ter Nood, te Heiloo in Oeſdum (ik heb 'er eens uit nieuwsgierigheid geweeſt) anders Oeſduin, een groot half uur van de zoo genaamde Willebrords Put gelegen: ik zwijge 't huis te Brederode, 't huis te Kleef, en meer andere vervallene, of herbouwde huizen; zelfs Utrecht, Haarlem, Alkmaar, en Willebrords Uiterſte Wille, uit het Latijn overgezet.

Met een vertoog over de geſchiedeniſſen, die tot het begin en voortzet van den Chriſtelijken Godsdienſt in en omtrent deze landen behooren, neemt het zevende of laatſte hoofdſtuk een aanvang, en het word beſloten met de hiſtorie van 't leven en dood van Karel de Groote, beſt aan zijn Franſchen naam Charlemagne kennelijk.

Men zegt dat de Saxen, menigmaal van de Franken overwonnen, het Chriſten-geloof dan eens aannamen, dan weder verwierpen, tot dat zy eindelijk, den oorlog wars zijnde, met hunnen Overſten Wittekind van dezen beroemden Vorſt in 't 785ſte jaar na Chriſtus komſt genadiglijk ontfangen en met een vaſter band tot het omhelzen van 't Chriſtendom verknogt zijn.

Een welgeſchikte Bladwijzer toont den lezer in een oogenblik verſchot van fraayheden.

VI.

VI. HOOFDDEEL.

JACOBI TOLLII Epiſtolæ itinerariæ, ex Auctoris ſchedis poſtumis recenſitæ, ſuppletæ, digeſtæ; Annotationibus, Obſervationibus, & Figuris adornatæ cura & ſtudio *Henrici Chriſtiani Henninii.*

Dat is,

Jakob Tollius Reis-brieven, *uit de nagelatene papieren van den Schrijver overgezien, gevuld, en geſchikt, desgelijks met Aanteekeningen, Opmerkingen en printen opgeluiſterd door de zorg en vlijt van* Henrik Chriſtiaan Henninius. *Te Amſterdam by* Fr. Halma. *Ze worden verkoſt by* Joh. van Ooſterwijk, *Boekverkooper op den Dam M DCC. in* 4. 37 *bladen.*

Ziet hier, regtſchape Boeklievers, wederom een proef van koſtelijke en netgedrukte bladen, u geleverd uit de Amſterdammer Drukkery van den Heere Halma, die nog geld nog arbeid geſpaart heeft, om ook dit briefwerk ongemeen cierlijk in het ligt te brengen.

Schrijver van 't zelve is geweeſt de onlangs overleden JAKOB TOLLIUS, Man van groote geleerdheid, in zijn leven, en die van zijne vrienden alleenlijk beklaagt wierd, eensdeels om

dat

dat hy zijn eigen eer en aanzien door een lossen dwarssprong op den weg van Godsdienst verwaarloosde (dog daar van is hy bekeerd en overtuigd gestorven) ten anderen, dat hy verzot was op de zoogenaamde *Alchymie*, hem zelven voedende met ydele hope van dien beruchten *Steen der Wijzen* te zullen ontdekken, met welken te willen vinden vele al wat hun dierbaarst was verloren hebben. Voor 't overige is hy my uit zijn penne kenbaar geworden voor een van de Oudheidsdoorgronders in 't Statendom der letterwijzen, die kaf van koren wisten te schiften, opmerkend, en gansch niet bygeloovig; waar van een zeer vriendelijke en geleerde Latijnsche * Brief of twee, in de laatste jaren zijns levens met my gewisseld, onwraakbare blijken zijn.

Hy was, toen hy deze beschrevene reizen aanving, in de Kleefsche Hooge Schole te Duisburg aan den Rhoer Hoogleeraar der Historien, en Welsprekendheid, in welk ampt hem voor tien jaren nagevolgd is de hooggeleerde Heer HENNINIUS, die dit werk door zijne verbeteringen, en wijdloopige Aanmerkingen, zeer verrijkt heeft. Waar in dezelve bestaan, meld hy in een Voorreden, en geeft den lezer met den aanvang hope, dat het leven van den Heere Tollius, tot nut en vermaak der geletterde, door hem eerstdaags aan den dag zal komen.

In den *eersten Brief*, geschreven aan den Ed. Gr. Achtb. Amsterdamschen Burgermeester Nikolaas Witsen (aan welken doorgeleerden en wel-ervarenen Heere ook het gansche werk word opge-

* *Waar in hy ook van zijne* Italiaansche Reis *gegewaagt.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

opgedragen) doet hy voor af een verhaal van ſommige oudheidskundige Waarnemingen, voor zijn vertrek met eenige geleerde koppen behandeld, en daar meê komt hy tot zijn reisbeſchrijving.

Den 20ſten van Loumaand des jaars 1687, met een wagen van Amſterdam gereden, ſpreekt hy eerſt van de ſtad *Hanover*, en laat ons te gelijk hooren, hoe luttel de ſlordigheid der Weſtfalingen hem beviel, welke hem te binnen bragt het gene hy by Tacitus van de zeden der Hoogduitſchers had gelezen; voornamentlijk als hy daar (wel te verſtaan niet in de Steden, maar op 't land) Heeren, Vrouwen, Kinderen, Knegts, Meiden, Koeyen, Varkens, Ganzen, en Hoenderen altemaal onder een dak zag, waar in, in 't midden, een ſchoorſteen is om den rook te lozen, die de oogen menigmaal zoo doet tranen, dat men naauwlijks kan onderſcheiden of 'er gelachen of gehuilt word. Het Paleis des Vorſten van Hanover, ſchoon de Stad beter is, moet, in fraayheid, voor dat van *Cell* wijken, dog het Hanoverſche Vorſtelijk Paardeſtal, dat 240 paarden kan laten, is des te aanmerkelijker.

Eer dat hy te *Wolfenbuttel* de Boekkamer gaat bezigtigtigen, rept hy een woord van het vette ſterke Bier, met den naam van *Mom* bekend, 't welk tweederley is, by de Duitſchers *friſche Momm* [verſche, friſſche, of dunner Mom] en *ſchiff-Momm* [Scheeps-Mom] die duuren kan, dog van de voerluiden niet zelden met water gelengt word. Wolfenbuttel is een ſlegte vuile ſtad, dog des Hartogs Kaſteel overheerlijk: zoo ook zijn Boekzaal, uit welke de Reiziger, by

gun-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

gunſtige toelating van den Opziender, iets aanteekende. Het eene is een Opſchrift op een loode plaat, in 't graf van Lotharius niet verre van de gezeide plaats gevonden, zonder ſcheyteekens, zoo 't hier ſtaat.

LOTHARIUS DI GRA ROMANORUM IMPERATOR AUGUSTUS REGNAVIT ANNOS XII MENSES III DIES XII OBIIT AUTEM III NONAS DECEMBRIS VIR IN XPO FIDELISSIMUS VERAX CONSTANS PACIFICUS MILES IMPERTERRITUS REDIENS AB APULIA SARRACENIS OCCISIS ET EJECTIS.

Beduidende,

Lotharius, door Gods genade Roomſch Keizer, Auguſtus, heeft geheerſcht XII jaren, III maanden, en XII dagen, is geſtorven den derden dag van Wintermaand, Man in Chriſtus zeer geloovig, waaragtig, ſtandvaſtig, vreedzaam, en een onverſchrokken krijgsman, wederkeerende uit Apulië, na dat hy de Sarrazijnen gedood en verjaagt had.

Hier nevens worden wy verſtendigt niet alleen van 't gene in de Vorſtelijke Boekery meer beziens waardig was, maar ook van de velerley Ertſen, en Bergſtoffen, die hy als een liefhebber van de Scheikonſt in zeker gebergte aldaar met het grootſte vermaak bevonden heeft.

Onder die aardige Schouwſpelen der Natuur beſpeurt men de domheid des bygeloovigen volks, dat in die groeven wroet, en eenige byzonderheden

den van het Steedje *Goslar*, van waar hy te *Halberſtad* quam.

In 't voorbygaan zie ik gemerkt, dat de borgers van die plaats * *Kalken*, *gelijk* (zoo zegt hy) *onze Gouwenaars*: en wat de herbergen in die landſtreek belangt, hy wijſt ons tot Eraſmus Samenſpraken, daar hy met de Stoven der Duitſchers lagt, zonder nogtans onder dien grof-Moſſchen landaart te vergeten de beleefdheid der Heeren, en Amptmannen, die hem in de kenniſſe van de Berggroeven veel wijzer maakten.

Maar dat die bergwroeters ook niet zelden rijker van hope als gevonden muntſtoffe zijn, kan men uit Tollius eigene woorden hooren *Omnes certe ſpe ditiſſimi ſunt*, *ut meros jures eſſe Alchemiſtas*, *qualis ego*, *vel Becherus*. [Alle zijn ze zeer rijk van hope, zoo dat ge zoud zweren dat ze zuivere Alchemiſten waren, als ik, of *Becher*.]

't Slot is, dat hy na drie weken reizens te *Potsdam* geraakte.

Gelijk nu achter yder brief Aanteekeningen des Heeren Hennin volgen, waar in al het aanmerkelijkſte omſtandiglijk en met grooter geleerdheid word opgeheldert, kan ik dezelve niet ongeprezen voorbygaan, en dewijl ze breedweidende zijn in zaken, die of tot de Bergwerk- of Mijnſtof- of Metaalkunde behooren (want dat was Tollius pop) zal ik miſſchien hier en verder wat te ſpaarzaam wezen in die byzondere zinlijkheden uit te pluizen. Laat het derhalven genoeg zijn

* *Dat is*, op en na den middag Brandewijn drinken. *Tollius was ter Gouw Rektor der Latijnſche Scholen geweeſt.*

zijn aangetoont te hebben, dat hier een groote overvloed van wijsheid ſtroomt, om de verſcheiden Erts te kennen.

Andere zaken van oudheden, Volk- en Zedekunde, krijgen ook haar beſcheid; en 't is vermakelijk, den Heer Tollius verdedigd te zien, wegens zijn vryheid van den morſſigen aart en huishouding der Weſtfalingers naar 't leven af te ſchilderen. Zoo heeft *Lipſius* ergens dat zelve volk verbeeld, hoewel hy een zekeren *Domannus* op zijn dak kreeg, die hem daar voor krouwde. Zoo ſtreek onze *Deſideer*, als gezegd is, de Duitſche herbergen door; *Klenardus* de herbergen der Portugezen, en *Leodius* die van de Spanjaarden.

Brave Weſtfalingers zelve (zegt de Heer Hennin) lachen om die vuiligheid van jan hagel, en wilden wel dat ze verbeterd wierd; ten welken bewijze hy een aardige beſchrijving der Weſtfaälſche herbergen uit het digtwerk van zekeren hoogedelen Weſtfaling *Joh. Rotger Torck* te berde brengt. 'k Heb al vaardig geſtaan om de vaarzen na te ſchrijven, en in Hollandſch rijm te vertalen, maar ze vallen my te lang. Daar Tollius de Hoogduitſche zeden wat te hard over den hekel haalt, daar krijgen ze wederom van den Heer Hennin een ſmeerſeltje.

Uit zijn *tweeden brief* aan den beroemden Letterheld Joh. Georg. Grevius geſchreven, verſtaan wy, wat hem te *Potſdam* gebeurde, zelfs in tegenwoordigheid van den Keurvorſt van Brandenburg, dien hy niet ſlegts zijn bekend boekje *Fortuïta*, met eenige oude gedenkpenningen, maar zelfs, den zeſden van Sprokkelmaand, een Neer-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

duitsch Geboortedigt, vereerde. Onder vele zeldzaamheden, die de Vorst hem liet vertoonen, was een boom, waar in een Hartekop met hoornen was gegroeid; dog hy belacht het groot bohá, dat men daar over, als iets wonders, maakte, dewijl dusdanige hoornen in boomen elders meer te vinden zijn; gelijk ook de Hr. Hennin aanteekent. Het is een kunsje van de jagers, dat ze aan jonge boomen plegen, waar in de hoornen gehegt met de tijd vast groeijen. Misschen dat ook de beesten zelve, met den kop tegen boomen stekende, hare hoornen daar in verliezen.

Te *Berlijn*, werwaarts hy een Keurvorstelijken brief van voorschrijvens kreeg, bezag hy het voornaamste van boeken en konstwerken, en had veel gesprek met groote Amptenaren, over keur van zaken.

Wederom na *Potsdam* gekeerd, om den Vorst, reisvaardig na Weenen, te begroeten, ontfing hy 250 Rijksdalers voor de vereerde gedenkpenningen, en te *Berlijn* nog 60 Rijksdalers tot reisgeld. Daar meê sloeg hy den weg in, om door Saxen en Bohemen na Weenen te reizen.

Op het voornaamste, van hem gemeld, geeft de Heer Hennin, zijne verklaringen, welker eene wegens de gewoontens der Polakken (waar van Tollius uit iemand te Potsdam eenige byzonderheden had vernomen) niet de minste is.

Den vierden van Snoeymaand (zoo leze ik in zijnen *derden brief*, den Heere Hoogleeraar Gerard De Vries toegeschreven) reed hy van Berlijn na *Wittemberg*, een stad, door hare Hooge School, en Luthers naam, vermaard, dog anders niet zeer bekoorlijk zijnde. Zoo als hy d'er

zijne voeten in zette, bevond hy het oud Hoogduitsch spreekwoord waar, * *Komm zu Witteberg ins thor, so begegnet dir ein Schwein, oder ein Student, oder ein Hur.*

Den zelven dag zijner intrede toog hy van daar over d'*Elve* naar *Leipzig*, zoo verre in zwier, grootsheid, volkrijkdom, en heerlijkheid van taal en zeden onder de Hoogduitsche Hooge Scholen uitblinkende,

Als 't Maanligt aan den Hemel
By 't kleiner Star-gewemel.

In deze brave Stad genoot hy straks vriendelijk onthaal der Heeren Professoren Ammam, Feller, en des Heeren Grevius Broeder, toen ter tijd Opziender van Stads Boekzaal, wijders van den Raadsheer Karpzof, den Schoolvoogd en grooten Grieks-kenner Herrich, en meer andere. Onder de boeken, tot de Akademie behoorende, zag hy verscheide met de hand geschrevene Grieksche boeken, welke hier opgetelt worden, en aan 't hoofd van die den Digter Homeer, met verklaringen van Jan Tzetzes, tot nog toe niet uitgegeven. Van daar bezigtigt hy, op weg, de net gebouwde dorpen in *Meissen*, en onderzoekt den grond des lands, als een Scheykundige, waar omtrent hy hem zelven een les geeft. Te *Dresden* staat hy verbaasd over het Keurvorstelijk Kasteel, en de Schatkamer, bekennende onmagtig te zijn tot het vermelden der wonder-

* *Dat is*, Als ge te Wittemberg in de poort komt, zal u of een Varken, of een Student, of een Hoer ontmoeten.

werken, zoo van de Konſt als Natuur, die daar in pronken. In des Vorſten Boekvertrek, waren ook vele handſchriften van Luther, een Duitſch gedigt, van hem geſchreven, onder een tafereel, verbeeldende *dat de Paus van Roome den Roomſchen Keizer het hoofd afſlaat.* Zou de Lutherſche Geeſtelijkheid deze mooye vertooningen thans aan de Poolſche wel doen? Dat wete ik niet.

Hier van daan begeeft hy zig op een wagen na *Praag*, over bergen, rondom *Bohemen* gelegen, die van Wijnmaand, en vroeger, af tot in Bloeymaand, met Sneeuw zijn bedekt. Boven alle Steden van Duitſchland, Vrankrijk, en Hongarye (om van zijn Vaderland niets te zeggen) verklaart hy geen vermaaklijker Stad ooit gezien te hebben dan Praag, en geeft 'er reden van. Zijn oog loopt maar loſſelijk over de konſtige ſchilderyen, die de Aarts-Hartog van Ooſtenrijk, toen hy over de Spaanſche Nederlanden gezag voerde, in het paleis op een heuvel by *Hradezau* liet by een brengen. Want hier is zoo veel te kijken, dat hy alleen het voornaamſte kan verhalen, en ik ſlegts een klein gedeelte daar van aanraken: 't zy dat we hem hooren vertellen van de konſtſtukken in de Keizerlijke Schildery-kamer, en de hiſtorien, daar op ſlaande; of van de graven, en koſtelijkheden in de Kerk van St. Vijt. Praag, het luſtige Praag, levert keur van Kerken, Paleizen, en Klooſters uit, tot verwondering: en buiten de ſtad is geen minder verſchot van plaatſen, door 't een of 't ander gedenkwerk beroemd zijnde. Te *Weenen*, daar hy voor 27 jaren nog eens was geweeſt, quam

hy

hy den eersten van Grasmaand, hebbende onder weeg zijn vermaak van de *Kuttenberger Ertsgroeven* genomen, dog van andere niet naar zijn genoegen. En nademaal de Heer Tollius hier te kort schiet, neemt de Heer Hennin de moeite van zijne Aanmerkingen over deze Bergen en Bergstoffen te vermeerderen met een verhaal van den Weener Hoogleeraar Greiselius, die, op des Keizers bevel, in 't jaar 1670, zeer vele Boheemsche gebergtens doorkeken heeft, en daar van in 't jaar 1672 een omstandige beschrijving in 't ligt gegeven: bekoorlijk aas voor Natuurpeilers, die gaarne van goud, zilver, koper, en andere erts, mitsgaders van derzelver opwroeting, en toebereiding, met eigene en duidelijke namen hooren kouten.

Zijn verblijf te Weenen verhaalt hy in den *vierden brief*, aan den Heer Th. J. Van Almeloveen. Zijn hope van uit de Boekery, een wijl te voren van Offen overgebragt, eenen onverminkten Sallustius te vinden, bevond hy by de uitkomst vrugteloos. Maar het gezigt van de allerdoorlugtigste Keizerlijke Boekzalen verzoette die misrekening. Hy vermeid zig, dan eens in stoffe van letteren, daar na van Scheykunde, en berg-aderen, waar over hy met den Vorst en Aartsbisschop van Praag geredeneert had; dan wederom mengt hy d'er tussen in, wat die Vorst dagt, aangaande den Koning van Polen, die, na 't opslaan van de Turken voor Weenen, zig stil hield. Hier ter plaatse kan een kenner van historien de reden van die veranderde Poolsche dapperheid, zoo als ze van Tollius eenvoudiglijk uit hooren zeggen te boek gezet is,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

eens vergelijken niet de ziftery van onzen Henninius, en, wanneer hy daar nevens zal gelezen hebben 't gene onlangs een Fransch Schrijver over dat werk wereldkundig heeft gemaakt, laat hem dan oordeelen, uit vergelijking, wat daar van te besluiten zy.

Maar wanneer hy van des Keizers Konstschatkamer begint te spreken, dan overstolpt hem nog een veel grooter verwondering dan die hem te Dresden ontzette. Is 't wonder? Men vertoonde hem (de Keizer zelf had daar toe uitdrukkelijke last gegeven) een onwaardeerlijke Schat van al dat Goud, en Zilver, van alle die Kleinoodien, Juweelen, en Paarlen, van alle die Vaten, Wapenen, Werktuigen en Zeldzaamheden, aan welke of geheelijk of stukswijze op te tellen ettelijke pennen zig hebben afgeslooft. Dat hy d'er Goud, door konst gemaakt, ook zag, gelijk men hem vertelde, zal ik met andere vertellingen den lezer ten vollen laten nazoeken, zoo by den Schrijver, als deszelfs verklaarder, die de vorm en beeltenisse der goud-stukken in een zeer nette print (hoedanige alle de andere zijn, van my niet eens gerept) daar byvoegt. Met het verhaal van een Vrouwmensch, dat hy in de Kerk zag, en van de plegtigheden, waar meê de Muskovische Gezant van zijn Keizerlijke Majesteit afscheid nam, word de vierde brief gesloten. De aanmerkingen zijn, als voren, geleerd, natuurkundig, en ter zake dienende.

't Was den 15den van Bloeymaand, als de Reiziger in een Vaartuig langs den Donauw, tusschen zeer lustige bosschaadjes te *Presburg* belandde. Men kan in dezen *vijfden brief*, dien hy aan den

Baron

Baron van Kniphauzen schrijft, zijn lust bespeuren, in 't herdenken van dat vermaaklijk gezigt, allengs van Weenen afwijkende. En, voorwaar, deze beschrijving zijner Hongaarsche togt is voor het grooter gedeelte 't cieraad van 't gansche werk, en bekoorlijk door de allerzinnelijkste printen, van plaatsen, die wegens hare oorlogsrampen, of schoone gelegendheid, uitmunten, als *Vizegrad*, met het Kasteel *Plindeburg*, * *Rab*, en de Rivier van den zelven naam, voorts *Komorre*, met *Oud* en *Nieuw Offen*, dog 't eerste tot peuinhoopen vervallen, en *Gran:* aan alle welke de teekenaar en plaatsnijder met de snee van pen en stift zig ten uiterste gequeten hebben. Hy verledigt hem zelven om yder stuk bondiglijk aan te toonen; hy beschrijft *Presburg*, toen nog van den brand geschonden, met invoegsels van de onlusten van den Tekeli, en den Hongaarschen opstand; hy vertelt wat hem op de reis, en in de herbergen binnen de gemelde plaatsen voorquam, en der aanteikening waardig scheen; hy noemt derzelver onderscheidene Kerken, en grootste gebouwen; hy geeft een schets van de oude Turksche Opschriften voor de Tempels te * *Newhusel:* kort om, hy openbaart zijne ontmoetingen te *Topolschan*, *Schornowitz*, en *Schemnitz*, by welke Stad, rondom in rijke bergen gelegen, niet alleen geboekt staan de Hoofdmannen en Werkluiden der Zilver-groeven, maar ook de goede onthalingen, en in die bergsteden onverwagte vermakelijkheden, hem door genoemde

* *In 't Latijn* Jaurinum, *van waar het ook* Jawarien *word geheten. By sommige* Gewer.

† Uyvar *by de Hongaren.*

Mannen aangedaan; zelfs (behalven de *Krimnitzer*, en andere berggroeven, die hy naderhand bezogt) een lijſt van de Minen, die in Hongarye t'zijner kenniſſe zijn gekomen.

De nader ondervindingen by de Goud- en Zilver-gravers omtrent *Krimnitz*, en verder te *Neuſol*, vervoeren hem tot een regtmatige uitroeping over den verkeerden aart der menſchen, die, als blinde mollen, alle bergſtoffen opwroeten, om GOUD alleen te verkrijgen, in plaats van dat men de wonderbare kragt en werking der Natuur in zulke of dergelijke plaatſen behoorde te gaan navorſchen. Daarom vat hy aan te ontleden, hoe daar te lande het koper word behandelt; en ontdekt breedelijk, wat hem deſwegen bekend wierd; teffens aanhalende zijne aanmerkingen over Kruiden en Dieren. Alzoo ſchrijft hy ook van het merkwaardigſte, dat hy, gelijk als by nalezing, in zijn weêromkomſt over de vorensgenoemde Steden en plaatſen bevonden heeft, eer dat hy weder behouden te * Weenen quam. De lezer kan ligtelijk denken, dat de Heer Henninius over alle en een yder van deze breedweidende verhandelingen mild genoeg is met byvoegſels, zoo van zijne als van anderer luiden gedagten.

Laat ons nu den *zeſden* en laatſten *brief* doorloopen, om kortelijk te vernemen, wat de naarſtige Tollius meermalen den voorgemelden Amſterdammer Burger-Vader den Heere Witſen heeft meêgedeelt. Dog ik moet voor af uit den Verklaarder aanteekenen, dat zoo men de zes brieven naar den rang van tijd wilde rekenen, deze

* *Den laatſten van Zomermaand.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

deze de voorrang voor alle moest hebben: want hy schreef die, toen hy d'eerstemaal na Hongaryen was gereisd, een jongman, 20 jaren oud zijnde, aan den welgemelden Heer Witsen, mede in dien tijd nog een Vryer, uit *Gratz*, in 't jaar 1660. Ook heeft hy dezelve in 't jaar 1671 by zijne Aanteekeningen en Byvoegsels over * Ausonius uitgegeven, op de 785ste bladzijde.

Dat ze hier de laatste volgt, is, om dat ze naast tot de Hongaarsche dingen behoort, welke voorgaan. Een zaak, die niet zonder lof van Tollius kan werden aangehaalt, en den jeugdelingen voor een prikkel strekt, om van jongs af te leeren blokken, en aan het opluisteren van 't Schrijfwerk der Ouden handen uit de mouw te steken.

Hy vertelt daar in, hoe hy met zeer quaad bujig weder, hoewel in Zomermaand, van Weenen vier dagen lang op paard en wagen reisde, eer hy te Gratz quam, niet zonder deernis ondertussen bezien hebbende de arme Bergbewoners met hunne kroppen, sommige zoo groot als een 's menschen hoofd, andere als een grooten appel, de kleinste als een ey. Die soort van Kropperts vind men elders meer: waar uit hunne keelgezwellen spruiten, kan iemand, dien 't lust, by den Aanteekenaar nazoeken. 't Geluk wilde, dat hy uit die Stad, beknoptelijk van hem afgeschetst, met den Grave van Pöttingen na het sterke Kasteel van deszelfs zwager, den grooten Held en schrik der Turken den Grave Nikolaas

* *Met een zeer netten druk van Blaeu, en verklaringen van verscheide geleerde Mannen in 8.*

kolaas Serini reisde. Dit slot of kasteel word *Czackothurn* genaamd, rondom, tot spijt der Turken, in een land gelegen, dat van Wildbraad, Wijn, en Koren, overvloeit: en onze zwerver zag daar, behalven vele gedenkteekenen van Krijgsdapperheid, des Graven Boekery, en Penningschat, ook zijn gestrenge manier van Turksche gevangenen te onthalen; men zou d'er een schrik van op 't lijf krijgen: dog het is daar in oorlogs-tijd tussen de Christenen en Turken hart tegen hart. Onderwijlen, als de Graaf van Pöttingen, na een verblijf van tien dagen op Czackothurn, om zijn vertrek begon te denken, schreef Tollius eenige Opschriften na, die de Held Serini uit oude peuinbrokken in de muuren van zijn slot had laten metselen.

Met deze, en de schenkaadjes, hem van den Grave vereerd, loopt de korte brief ten einde.

Achter des Heeren Hennins Aanmerkingen volgen nog eenige Opschriften, zoo die van Tollius, ter aangewezen plaats in Ausonius tot een toemaat uitgegeven, als die van hem Hennin zelf daar by gevoegd zijn. Het braaf gedrukte werk word met een bladwijzer van zaken, namen, en plaatsen, alomme voorkomende, besloten.

VII. HOOFDDEEL.

Treurtooneel der doorlugtige Vrouwen, of open en ondergang der Vorstinnen, en andere berugte Vrouwelijke Personagien, behelzende een kort en bondig verhaal, van 't jammerlijk en ellendig einde der voornaamste, en treffelijkste Vrouwen. Beginnende met de Assyrische Monarchie, en vervolgende tot aan het einde dezer eeuwe. Uit vele geloofwaardige Schrijvers, en verscheidene talen, met groote moeite by een verzameld, door Laurens van Zanten. *Met curieuse figuuren, (door* J. Luiken *gemaakt) vercierd. t'Amsterdam by* Jan Ten Hoorn 1699. *in* 4. 89 *bladen.*

WY zagen in de twee eerste maanden des jaars 1698 de Treurtoonelen der doorluchtige Mannen nieuwlijks in drie stukken geopend, en daar op niets vertoond, dan 't welk doodelijk was; d'edelste stoffen voor zulk een vernuft, dat in bloed, gal, en tranen, smaak heeft, en zig allermeest verlustigt, wanneer de Argwaan, Dwingelandy, Moordzugt, en Wraak, t'zijner leeringe, haren treurrol spelen.

Veel valt 'er waarlijk aan te merken uit

Dat beuitelen, dat tuimelen der Grooten,
Des morgens Goôn, des avonds weêr verstooten,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

en d'aandagt van den menſch ſtaat nooit meer ingeſpannen, dan op treurige vertooningen van hoogverhevene perſoonaadjes, die, ten ſpiegel van hun 's gelijken, door ſtrop en bijl en zwaard in 't voetzand raken: waarom ook de Oudheid oordeelde, dat geen Tooneelwerk met grooter aanzien voor den volke verſcheen, dan een Treurſtuk, waar toe de uiterſte ernſthaftigheid vereiſt word; want, volgens Ovidius gezeg,

* *Hoe hoog men drave in ſtijl en toon,*
Het Treurſpel ſpant alleen de kroon.

Indien de Nederlanders aan die droevige uiteindens van Mannen zig toen ter tijd zat gekeken hebben, zy zullen, na zoo ruimen poos, miſſchien weêr graag worden, om nogmaal ten Schouwburg in te treden, en voortaan de Treurſtellaadjes opgeregt te zien voor groote Vrouwen, welker ſtervens-lot niet min droevig uitvalt, dan die der doorlugtigſte Mannen.

Als Naſo in het dertiende boek zijner Herſcheppingen de onzalige Hekuba invoert, klagende over de bittere wederwaardigheden, die haar in en na het verdelgen van Troje waren overgekomen, daar zy nog ten laatſten moeſt zien, dat haar dogter Polyxene, uit hare armen gerukt, op het graf van Achilles voor een ſlagtoffer ſtrekte, doet hy haar onder andere jammerklagten met veel nadruk en teederheid tot het geſlagte lichaam zeggen

At

* *Zoo vertaalt Vondel zijne woorden*
Omne genus ſcripti gravitate Tragœdia vincit.

——— ——— *At te, quia femina, rebar*
A ferro tutam: cecidisti & femina ferro.

Dat is,

Helaas! ik dagt, om dat g'een Vrouwmensch
waart,
Dat gy daarom bevrijd zoud zijn van 't zwaard,
Maar gy, een Vrouw, zijt ook door 't zwaard
gesneuvelt!

* *

Dat my die woorden van Naso te binnen quamen, konde ik niet beletten, alleen op het bezien van den titel dezer Treurtooneelen der doorlugtige persoonaadjes, altemaal Vrouwen, die met beroemde Mannen voor zoo verre lotgemeen zijn, dat ze den smadelijken en smartelijken dood sterven. Het kan ook niet anders geschieden, of het Vrouwvolk, dat van alle eeuwen her haar zelven met en benevens de Mannen in wereldsche bedrijven heeft ingelaten, moet deel hebben aan de rampen en wisselvalligheden die de stervelingen op onzen Aardkloot onderworpen zijn. Ligtelijk zou mijn penne hier ongevoelig het vermaak van een uitweiding hebben genomen; maar ik steuitte haar in dien aangevangen drift, om dat ze my tot iets anders noodig is, namentlijk, om een berigt te geven van 't gene ons in dit werk beschreven word.

Deszelfs overleden Schrijver had in zijn leven de naarstigheid van, gelijk * Lambert Van den Bosch

* **Deze is ook, niet lang na de herdrukte Treurtooneelen, gestorven.**

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Bosch een groot getal Mannen ten treurtooneel gevoert had, alzoo ook uit oude en nieuwe Geschiedenissen de doorlugtigste en door haar laatste treurig levens-bedrijf meest vermaarde Vrouwen dusdaniger wijze hervoort te brengen, nalatende aan zijn zoon de beleefdheid van zijne afgeschrevene bladen door den druk gemeen te maken.

De eerste der vier afdeelingen, die 't gansche werk uitmaken, begint met Semyramis, gemalinne van den Assyrischen Koning Ninus, welkers leven en bedrijf in Justinus, den verkorter van Trogus Pompejus, kortelijk vermeld staat.

Na haar volgen de beroemdste Vrouwen der oude eeuwen, zelfs van de eeuwen der onwetenheid, of de verdigtsel-tijden; ook uit de heilige bladen, zoo wel, als uit wereldsche historien, ten getale van verre over de honderd. De laatste van dien langen reex zijn meerendeels Roomsche Vorstinnen, en aanzienlijke Mevrouwen, om dus eenigermate van de Oud-eerste wereld-heerschappyen in een voegzamen rang voort treden tot de geschiedenissen, die onder de allerberugtste heerschappy van Roome zijn voorgevallen, en tot welke na te schrijven de maker van dit Vrouwelijk Treurtooneel vele boeken heeft moeten opslaan. Julia Mammea, Moeder van den Roomschen Keizer Alexander Severus, geeft den Aanschouweren de eerste verpoozing.

Dan opent zig de tweede Afdeeling van ruim vijftig historien, d'eene meer d'andere min gedenkwaardig. De voorste is van Fausta, Huisvrouw van Konstantijn, bygenaamd de Groote.

Hy,

Hy, fijne Keizer, die t'onregt van velen voor een waar Christen geboekt word, liet het wijf in een bad verstikken, om dat zy de oorzaak was geweest, dat hy roekelooslijk zijn eigen zoon Krispus uit argwaan (wat een Christensche daad!) had laten vermoorden.

Men vind hier ook het treurig einde van de schoone *Irene*, 't welk ik, om de zeldzaamheid, eens in 't kort zal uittrekken.

Als de fiere Turksche Keizer Mahomet in 't jaar 1453 Konstantinopolen had ingenomen, wierd hem van een Turks Hoofdman uit de geroofde vrouwen een jonge maagd geschonken, die IRENE genaamd, en, zoo men de gedenkschriften mag gelooven, een wonder pronkstuk was van bekoorlijke goelijkheid. Mahomet nam deze edele Grieksche Dogter met groot welgevallen aan, en liet haar geduurende den tijd van het woedend krijgsgeweld zorgvuldiglijk bewaren, tot dar hy, wanneer alles in rust was, om die schoone begon te denken, dog teffens op haar eerste verschijning hem zelven door hare verbazende gaven des lichaams en gemoeds betooverd vond. Hy, zoo groot zoo onverwinnelijk een Keizer, die de Christenen, tot hunnen eeuwigen hoon, overweldigt, meer dan twee honderd steden, en twaalf Vorstendommen, verovert had,

Voelt zig, wie zou 't gelooven konnen,
Van een verwonne Maagd verwonnen.

En van dien tijd af maakte hy alleen zijn werk van Irene te stroken en liefkozen, dermate, dat

hy

hy drie volle jaren, na 't innemen van Konſtantinopolen, in de welluſt zijner minne met haar verzopen lag, zonder na 't Keizerrijk om te zien.

Het bewind der dingen liet hy aan zijne Baſſaas, de uitheemſche Gezanten moeſten onverrigter zaken te rug keeren, het gemeene volk raakte aan 't morren, de Janitzers aan 't meuiten. 't Krijgsvolk ſprak ſmadelijk van 's lands beſtiering, de hovelingen waren 't onvreden, de Raadsheeren radeloos, en alles zette zig tot verwarring; terwijl niemand den Grootvorſt durfde waarſchuwen: tot dat eindelijk een zijner Krijgshoofden zig daar toe verſtoutte. Deze (Muſtaffa was zijn naam) als hem gehoor was verleend, onderhield den Keizer met een lange ernſthaftige reden wegens den ſtand des gebieds, en nam, onder 't ſpreken, meer en meer vrymoedigheid, met hem voor oogen te ſtellen, aan d'eene kant zijne voorgaande roemrugtigſte bedrijven, van jongs af gebleken, aan d'ander zijde zijn laffe verwijfdheid, ſedert de verovering van Conſtantinopolen. Hy ontdekt hem, hoe verre zijn eerſte krijgsdeugd thans door een Griekſche ſlavin geknakt ſcheen, en 't vyer zijner manhaftigheid verwiſſeld in een brand van toomelooze liefde, die hem en zijne onderdanen ten verderve was. Eindelijk hy port hem aan tot hervatting van zijn bekende oorlogsmoed, en dat hy de weêrgaêlooze Irene liever met hem in 't veld neme; 't welk hem meer eere zou zijn, dan 't huis te blijven om haar alleen te behagen, en al den volke te mishagen.

Mahomet gaf met zijn oogen en gelaat teekenenen van een innerlijken hartſtrijd, ſtapte in die-

pe

pe gedagten een- en ander werf door de zaal, en en antwoordde ten laatſten aan Muſtaffa, die niets anders dan de dood verwagtte, met bedaarde zinnen; dat hy zijn groote vrypoſtigheid niet euvel opnam, maar eerlang voor hem en de ganſche wereld zou toonen, wat magt hy over zijne hartstogten voerde. Teffens gebied hy hem, en alle zijne aanwezende Baſſaas, Bevelhebbers, Raadsluiden, en Janitzers, tegen morgen vroeg aan 't hof te komen. Weg gegaan zijnde onderhield hy dien dag en de volgende nagt zijne Irene met alle bedenkelijke minlijkheid, ſprak tot haar 's morgens, naar gewoonte, geen andere taal dan van liefde, en beval haar, dat ze'r op 't allercierlijkſt zou laten kleeden. Willig deed het de onnoozele ſchoone, luttel wetende dat dit haar laatſte uitvaart was.

Ondertuſſen was Muſtaffa, van des Keizers opzet onbewuſt, met de voornaamſte Amptenaren in 't paleis gekomen, wagtende naar den uitkomſt van deze hunne in zoo langen tijd niet vereiſte komſt. Wel haaſt trad de fiere Keizer in de gehoorzaal, met de ſchoone Irene aan zijn hand. Elk ſtond verbaaſd over zulk een ongemeene vertooning, en nog bet, wanneer Irene, den ſleuyer van haar aanzigt ligtende, een beeld vertoonde 't welk in natuurlijke ſchoonte met koſtelijkheid van paarlen en geſteentens om ſtrijd uitblonk; dog al de hooggaande pragt en weitsheid van gewaad gaf minder aandagt, dan dat liefelijk en heerlijk wezen, dat in nette beſnedenheid alle bygevoegde cierſſels te boven ging. Hy geleide haar met groote deftigheid na een verhevener plaats, en ſlaande tot de vergaderde

Heeren een paar blikken op, die hen dede neêrwaarts zien, ſprak ganſch ontvertzaagd; *Wat hoore ik? Zijt gy altzamen tot tweeſpalt genegen, om dat ik my een wijl met deze ſchoonſte der Griekſche Jonkvrouwen verluſtigt heb? Daar! beziet haar nu! en ik wenſche wel eens te weten, wie van u allen zoo verſteend is, dat hy haar, zoo 't hem gebeuren mogt, niet zou minnen. Zijt ſchroomloos, ik wagte uw antwoord zonder bewimpeling.* Na hunne verontſchuldiging, in diepen eerbied, en met geen mindere ontſteltenis gedaan, liet hy zig andermaal hooren, *Nu zal ik u met de daad betoonen, dat geen menſchelijke hartstogt magtig is uit mijne zinnen te rukken het geheugen van mijner voorouderen grootmoedigheid.* Te gelijk vatte hy de ſchoone met de linkehand by 't hair, trok zijn ſabel ſchielijk uit, en hakte haar 't hoofd af.

Voelt gy, liefhebbers van ſchoonheden, geen yzing in uw ziel, of geen innerlijk meêdoogen, als gy 't hoofd van zulk een ſchoone vallen ziet? Zoo zijt gy ongevoeliger als de Turkſche Rijksgrooten, dien op dat gezigt de verbaaſdheid uit de oogen ſcheen. De beulſche wreedaart, dat ſchoone hoofd, dat hem pas te voren zoo vele geneugte had bygezet, voor de voeten zijner Edelen werpende, ſprak niets meer, dan, *Gaat heen, en bekent nu, dat ik mijne genegentheden zoo wel kan beheeren, als mijn Keizerrijk.*

Dat Treureindend ſpel van de onnoozele Irene is afgeſpeeld. Komt, aanſchouwers, veegt uw tranen eerſt uit d'oogen, neemt dan met my een hartſterkingje, en laat ons nog meer Treurſpelen gaan bywonen. De derde afdeeling levert

vert 'er ons vijftig, en onder die zien we vier Engelsche Rijksvorstinnen, en eene Schotsche, den moorddood sterven; Anna, gemalinne van Koning Richard den III, en door dien zelven Schender die ook haar eerste man Koning Eduard gedood had, met venijn omgebragt, Anna Boulein, en Katharina Howard, twee vrouwen van dien vinnigen booskop Henrik de VIII, daar na Johanna Gray, mede tot haar ongeluk voor Koninginne uitgeroepen, en Maria Stuart, alle vier met den bijl onthalsd.

Wat dunkt 'er de Mevrouwen en Vorstinnen van, als ze yder van deze Koninginne-hoofden zien in 't zand gekletst? Zijn 't geen voorbeelden, door welke zy op den naam van Koninginne zoet worden? Ik denke het niet.

Men wierd veel eer der Rijks-kroon wars,
Op 't hooren van dat bijlgeknars.

Minnaars en Minnaressen vinden wat verder vele leerzame historien van rampen, uit Minnestrijd, en Echtbreuk ontstaan, Liefdens-gevallen, en Huwelijks-handel, dikwils met een droeve dood geëindigd.

Wat zal ons nu in de vierde afdeeling voor d'oogen komen? nog een goet getal van treurige vertooningen, als voren, zelfs van de onlangs onthalsde Mevrouw Tiquet, met welke de gordijnen van alle de Treurtoonneelen toevallen, zonder dat ze wederom werden opgeschoven. Sla maar het eerste blad open, leesgierige, en begin met Muskovische geschiedenissen, gy zult, van daar, na digter by gelegene landschappen te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

rug keeren, en onder weeg de ſchavotten met geſtrafte lijken gevuld zien, in Spanje, Portugaal, Vrankrijk, Savooije, Itaalje, en meer andere. Een enkele aanhaling van zeker bedrijf, in 't beleg van Haarlem gebeurd, en weinig tot eere der belegerden verteld, vloeit tuſſen beiden, nevens nog twee treurgeſchiedeniſſen, d'een in Japon, d'ander in Iberië voorgevallen. 'k Had gedaan, zoo my dit gedigtje niet uit de pen ſchoot,

Hier rollen koppen op 't ſchavot,
De mutsaart brand het weeke lijf,
De ſtrop, gewrongen om de ſtrot,
Volvoert het laatſte treurbedrijf.

Daar komt een yz're knods op 't rad
Gebeente en vlees te morzel ſlaan,
Dat merg en brein om d'ooren ſpat,
Eer dat de Wraakluſt is voldaan;

Die, zoo ze niet, op 't ſtrenge woord
Des Regters, na verdienſten woed,
De Boosheid door haar zelf verſmoort,
En neêr ploſt in haar eigen bloed.

Maar klaag, en treur en ſchrey met my,
Wanneer d'Onnoozelheid verdrukt,
Vervolgd, geplaagd, raakt in de ly,
En buiten ſchuld voor 't ſlagzwaard bukt.

Helaas hoe ongelijken deel
Krijgt menig op het Straftoonneel!

VIII.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

VIII. HOOFDDEEL.

Guiljelmus Cowper criminis literarii citatus coram Tribunali nobiliſſ. ampliſſ. Societatis Britanno-Regiæ per GODEFRIDUM BIDLOO.

Dat is,

WILLEM KOWPER, *wegens boekſchendery gedagvaard, voor de Vierſchaar van de Ed. Achtb. Koninklijke Maatſchappy in Engeland, door* Govard Bidloo. *Te Leiden by* Jordaan Luchtmans 1700. *in* 4. 7 *bladen.*

DAar is het Statendom der Letterwijzen aan gelegen, dat ook duſdanige ſchriften, als welker een ons hier voorkomt, overal kenbaar werden: en 't was van ouds her de welverdiende ſtraffe der genen, die een 's ander mans ſchrijfarbeid voor hun eigen werk uitgaven, dar zy in openbare boekzalen met ſcherpgeſpitſte pennepunten digt geharpoent wierden.

Men ziet, zelfs uit den titel van dit briefswijze geſchreven vertoog, dat het den Schrijver ernſt is, een die tegen hem miſdaan heeft dus te vervolgen: dog op dat niet iemand miſſchien voorbariglijk oordeele dat 's Mans yver wat te verr' gaat, laat ons vernemen wat van de zaak zy.

Als de zeer vermaarde Heer Bidloo voor drie

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

jaren in Engeland was, en te Londen van 't Koninklijk Konstgenootschap met beleefdheid ontfangen wierd, verstond hy, dat *Willem Cowper*, Wondheeler aldaar, zijn Ontleedkundig werk, dat al de wereld kent, in 't Engelsch overgezet zou uitgeven. Om daar van 't regte bescheid te weten, ging hy, onder het geleide van den Ed. Heere Hutton, des Konings Lijfarts, den gezeiden Cowper aan zijn huis bezoeken, en vragen, of 't waar was, dat gy gehoort had. d'Engelsman antwoordde *neen, want dat hy tot die onderneming te luttel Latijn kende.* d'Ander gaf hem daar op te kennen, *dat hy dat zelve werk op aanmaning van vrienden, en ten nutte der Geneeskonst, met vele betoogingen, en een wijdluftige beschrijving zoo der deelen, als der dierlyke huishouding, vermeerderd en opgeluisterd, zou laten herdrukken.* Cowper prees zijn voornemen, en daar meê scheen dat uitgepraat. Maar de Heer Bidloo, weder in zijn Vaderland gekeerd, hoorde andermaal het zelve, dat hem te Londen gezegd was; weshalven hy aan Cowper een vriendelijken brief schreef; *was hy van opzet veranderd, en stond hy het werk vertaald uit te geven, hy zoude het hem vryelijk uitten, want dat hy* [*Bidloo*] *verscheide nutte en merkwaardige byvoegsels had, noodig dat ze'r ingelast wierden.* Ondertussen schrijft de welgemelde Hr. Hutton, dat het werk reeds onder de pers zweette, en in korten tijd stond uit te komen. De Hr. Bidloo laat dan wederom een brief na Cowper af gaan, met nader aanbod van hem te willen meê deelen, wat na 't uitgeven van zijn werk (nu zoo vele jaren geleden) ontdekt was, en waar van hy zelfs

eenige byzonderheden aanroert. Ja hy toont zig in een derden brief ten uiterſten verwonderd dat hem van alle kanten ter ooren komt, hoe zijn boek, door hem Cowper in 't Engelſch vertaald, vaſt onder de pers is, ſchoon hy 't mondeling ontkent te zullen uitgeven; daar nu reeds de Londenſche Boekverkoopers *Smith* en *Walfort* met den Amſterdammer Boekhandelaar *H. Boom* wegens twee honderd afdrukſels van de printen, die in 't werk komen, verdragen waren: derhalven verzoekt hy nogmaal, zijn opzet te mogen weten, belovende hem met alle rondborſtigheid te zullen ontmoeten, ſchoon zy ganſchelijk in gevoelen verſchilden. Hy laat hem wijders van andere Engelſche Heeren, en Reizigers, begroeten, en tot het bezogte aanmanen, maar de Wondheeler geeft geen letter antwoord: en de Heer Hutten verſtendigt middelerwijlen den Heer Bidloo, dat Cowper, van hem aangeſproken, en beriſpt, t'onvreden was; dat hy zig tegen meer andere zoo had aangeſtelt, en dat des Heeren Bidloo's werk, in 't Engels door hem overgezet, nu al was uitgekomen, met de eige platen van den Hollandſchen Latijnſchen druk, weinig tot zijn eere, by geleerde luiden, enz. De Engelſche Boekverkoopers zwegen ook met voordagt, en gaven aan Boom reden van klagte. In 't jaar 1699, wanneer nu de Hoogleeraar Bidloo door goede vrienden een titelplaat van Cowpers boek gekregen had, ſchreef hy ten vierde maal wat ſcherper aan hem, en Boom aan de Londenſche Drukkers, eiſſende een afdrukſel, om te zien wat zy gedrukt hadden. Eindelijk ontfangt Boom het lang verwagte afdrukſel, met een brief van

Cowper aan den Heer Bidloo geschreven, waar in hy zig verontschuldigt, zoo hy best kan, wegens zijn halsstarrig zwijgen, en teffens verslag doet van zijn uitgegeven boek; ik wil zeggen, Bidloo 's boek; door hem naar zijn zinlijkheid verhutseld. Want, om het niet te zwijgen, de Engelsman, hebbende de vermeerderingen en verbeteringen, hem overvloediglijk van den Heer Bidloo aangeboden, versmaad, speelt voor Meester over des beroemden Mans uitgegeven werk, en printen, hy verflanst het, hy doet 'er af en by, en, met een woord gezegd, hy noodzaakt den Heer Bidloo dit schrift op te stellen, en daar in met klemmende taal te klagen over het stout bedrijf van Cowper, die niet veel beter als een Engelsche [*High-way man*] Roover hem het zijne heeft ontstolen; die zelfs de titelplaat heeft verandert, en zijn afbeeldsel in een 's anders plaats gestelt; die zig van andermans zweet bedient, en 't loffelijk gebruik, altijd by Schrijvers van een en dezelve wetenschap onderhouden, te jammerlijk geschonden heeft.

Om dit met wat anders dan enkel zeggen te sterken, gaat de Heer Bidloo het herbakke werk in zijn samenhang, en gansche houding, van stijl, van letter, en printdruk, dog voor al van de verbeelde zaken, die tot de ontleding van des menschen lichaam, en deszelfs deelen, behooren, te pronk zetten, en brengt al het wanbedrijf van den Engelschman, onder het ontleedmes zijner penne, voor d'oogen van de Heeren der Koninklijke Maatschappy, die hy tot Regters kiest om over de ongehoorde arglistigheid, en roekelooze schendlust van een hunner medegenooten,

ten,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

ten, te vonnissen. Alles word betoogender wijze voorgestelt, waar uit een kenner van de deelen en vaten des menschelijken lichaams zijne bedenkingen nieuw voedsel kan geven. Onze wijdberoemde Ontleder, de misdaad van 't gequetste Letterheiligdom aangewezen hebbende, besluit zijn dingtaal met dat te hereisschen 't welk Cowper van hem geplondert heeft, en de gekorene Regters aan te moedigen, dat zy de wonden, die deze averegtse Wondheeler maakt, zullen hebben te heelen; dat zy zulk een schadelijk lid afzetten, en dien Vogel, op een 's anders plumaadje hoovaardiglijk braverende, wegjagen: zoo mogen alle dieven en beroovers van boeken voortaan afgeschrikt werden; en al wie roem in letteren zoekt, mag daar uit leeren, op een edelmoedige wijze het schrijfpad in te slaan. Lust en liefde tot letterwerk moet door geen schenders van vernuftige bladen geknakt werden.

De uitspraak over dit geschil staat aan Mannen, zig des verstaande.

IX. HOOFDDEEL.

Negenjarige Reize *door Oost-Indiën en Persien, behelzende eenige naauwkeurige Aanmerkingen over den Staat van het Zedelijke, Natuurlijke, en Artificiele derzelver Landschappen; namentlijk van haar regering, Godsdienst, Wetten, Gewoontens: van 't Aardrijk, Klimaten, Saisoenen, Gezondheden en ziektens: van haar Huizing, Kleeding, Manufacturen, Handel en Koopmanschappen; en van de Munten, Maten en Gewigten, die in de voornaamste Koopsteden in die gewesten gebruikt worden, begonnen met den jare* 1672, *en geëindigd met het jaar* 1681, *in acht brieven beschreven door den Heer* Johan Freyer *M. Dr. tot Kantelberg, en Lid van de Koninklijke Societeit, met nette Landkaarten en figuren vercierd, uit het Engels vertaald. In 's Gravenhage by* Abraham de Hondt, J. van Ellinkenhuizen, *en* M. Uitwerf. *M DCC. in* 4. 74 *bladen.*

Die op verre togten uitgaan, hoe zy meer met zig dragen, hoe zy meer te rug brengen: ik spreke van zulke goederen, als Bias meênam,

nam, toen hy leêgs lijfs uit zijn verwoest land vlood.

Hier zullen wy een Reiziger hooren, die, niet voor jakhals is uitgevaren, maar als een Natuurbeschouwer, om voor hem zelven, en zijnen naasten, verre van zijn Vaderland wat nieuws te halen. Hy quam in 't jaar 1681 van zijn lang reizen t'huis, en zweeg tot dezen tijd toe, om met gemak zijne aanteikeningen briefs-wijze tot een bequaam boek te vormen; juist niet naar den Franschen slenter, die in de Voorreden een krouwtje krijgt, maar in navolging van den geleerden Busbeek. Dat rolt eenvoudig heen, en alle zijd-gangen, die tussen de beschrijvingen invloeijen, zijn ter zake dienstig.

Dr. Freyer stapte den negenden van Wintermaand des jaars 1672 aan boord van 't Oost-Indisch schip d'*Unity*, dat van 's *Gravezande* na de *Noord-Boey* zakte, en in *Duins* het nieuwe jaar wagte, van waar het, na vier dagen zeilens, de Britsche Zee verliet.

Het voornaamste, dat hy ons in dezen aanvang meê deelt, zijn verbeelde gezigten van eenige kusten, en een nette historie van *St. Jago*, een der Eilanden van *Kapo Verdo*, in de Boekzaal niet onbekend.

Met een fraaije redenering over de noodzaaklijkheid van in de Scheepsvaardy de Landwinden te kennen, groote hitte onder den Evennagtslijn, Zeen, Jaargetijden, en verscheide ontmoetingen, zien we de Engelschen in Bloeymaand 1673 aan 't Eiland *Johanna* belanden, nu wat geruster zijnde, en min beschroomd voor Holland-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

landſche Ooſt-Indië-vaarders, die henluiden in dien ſnooden oorlogs-tijd onminnelijk zouden bejegent hebben. Het gemelde Eiland word met alle deſzelfs eigenſchappen beſchreven.

Een friſſe koelte voerde hen wel haaſt andermaal na de Noordzijde van den Evennagts-lijn, zulks dat zy Ooſt-Noord-Ooſt in de *Indiaanſche Zee* zeilden, van zig hebbende de *Maldiviſche Eilanden* Zuid-Ooſt, de *Roode-Zee* Weſt-Noord-Weſt, en de *Arabiſche* Noord ten Weſten.

De Maldiviſche Eilanden voorby gevaren naderden zy *Ceilon*, en verder *Sadragantapam*, daar zy, Hollandſche wimpels ziende, een beſluit namen van door de viandlijke ſchepen te ſlaan. Maar 't quam 'er niet toe. Men ſteekt dan dieper in Zee, en zijnde dus uit Europe na Afrika, en van daar heen gevoerd langs de kuſt van Brazil op de Amerikaanſche Zee, tot daar ze zig met de Ethiopiſche kuſt weêr vereenigt, zeilden zy de *Kaap van Goede Hope*, dien zy uit vrees voor de Hollanders te voren ook gemijd hadden, weder voorby, en quamen ten laatſten aan de Aziatiſche ſtranden, werpende in 't eind van Zomermaand het anker voor de Reede van *Muzilapatam*, alwaar de Engelſche Vloot zig ontlaadde.

Na een omſtandige beſchrijving van die Veſting, daar d'Engelſchen de vlag voeren, met de Zeden, en Godsdienſt, der Inwoonders, zoo wel Ingeborene, als Vremdelingen, Dieren en Gewaſſen, krijgen we'r nog een van de ſterkte van *St. George*, mede van d'Engelſche bezeten, in gelijke omſtandigheden; dan van *St. Thomé*. Tien ſchepen, die uit de vloot weêr na Muzila-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

patam gekeerd waren, hadden ondertussen van de Hollanders klop gekregen, zulks dat 'er drie in de loop bleven. Zes dagen daar na rukten duizend koppen voort, onder Hollandsche vaandels, met twaalf metale stukken, buiten schoots van d'Engelsche, en plantten met de Moren hunne standaarden in 't gezigt van St. Thomé.

d'Engelsche vloot, weêr in Zee gesteken, liet *Cochin* leggen, welke eertijds vermaarde Koopstad der Portugijzen, by verovering Hollandsch geworden, en thans onwinbaar is; quam den eersten van Slagtmaand voor het arm steedje *Tamore*, daar ons volk ook zeer gevreest wierd, voorts aan *Kalikut:* tot dat ze langs verscheide kusten, voorby *Raja Pour*, en *Choul* zeilende in de Baay van *Bombaim* ankerde. De Heer Freyer had nu net twaalf maanden gereist, als hy te *Bombaim* voet aan land zette.

In 't jaar 1674 schrijft hy met blijdschap de tijding der Vrede tussen Engeland en Holland gehoort te hebben, vaardig om met het schip *de Valk* zijn koers na *Suratte* te nemen: en hier begint zijn *tweede brief*, waar in de gelegentheid van het gezeide *Bombaim* voorkomt, een van de zeven Eilanden van *Salset*, 60 mijlen ten Noorden van *Goa*, en even zoo vele ten Zuiden van *Suratte* gelegen, welke zeven Eilanden de Koning van Portugaal in 't jaar 1661, als een gedeelte van 't Huwelijks goed zijn 's Zusters aan den Engelschen Koning Karel de II schonk. Dog daar over was nog krakkeel. Onze Schrijver verzwijgt niets van 't gene dat tot een vaste kennisse van dien ganschen handel behoort. Hy zelf had gelegentheid om in de Stad *Bandora*, van den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Overſten der Jeſuiten ontfangen te werden, en bezag voor de tweedemaal het Eiland *Kanoryn*, en de verwoeſte Stad van den zelven naam, welkers overblijfſelen heerlijk zijn. De Landeryen zijn d'er ook luſtig te aanſchouwen. d'Inboorlingen zeggen dat Alexander de Groote aldaar eertijds geweeſt is. Men roeide hem wijders na *Bacein*, ter genezinge van de Dogter des Portugeeſchen Gezaghebbers: en dus zien wy die Stad mede beſchreven, met alles wat 'er voorvalt. Hy vertelt onder anderen het vernuftig werk van zekere Vogel, in die ſtreek, naar den boom, waar in zy neſtelt, *Toddy-vogel* geheten, tot zoo verre, dat hy verklaart *geen reden te weten, waarom wy in de beeſten ganſchelijk alle Reden ontkennen*, *dan om dat de menſch zoo veel reden heeft*, *dat de reden der beeſten daar by niet in vergelijking komt.* Deze vogel beveiligt zig tegen haren doodelijken viand het Eekhorentje, zoo wel als tegen de ongemakken van de lugt, met een konſtig gemaakt neſt, als een toorn allengs dunner en ſpitſer opgaande, voorzien met een leuifel, om den regen te doen afdruipen; 't welk zy vaſt hegt aan den tak van den boom, met een draad, al te dun, dan dat de Eekhoren zijn lijf daar aan durft wagen, ſchoon zijne tanden op 't zien van de eyeren en 't aas wateren, dog egter ſterk genoeg om de hangende woning van den vernuftigen maker ('t zijn des Engelsmans eigen woorden) vry van alle beſpringingen zijner tegenparty, en van alle toevallen van onweêr te konnen dragen. Men ziet honderden van zulke hangende neſten aan deze boomen. Nog is 'er een andere boom, *Brabb* genaamd, niet onge-

lijk een Kokos-boom, met bladeren, rond gegroeid als een over eind ſtaande Paauweſtaart, en in dien vorm alleen van die der Kokos-boomen verſchillende. Derzelver vrugt is kleiner als een Kokos-noot, en vol ſap, waar van de wijn, verſch zijnde, boven d'andere gewaardeert word. Ze heeſt een kruin, of kuif, die afgeſneden en gekookt als Bloemkool ſmaakt: aan welken boom de gezeide vogels ook hare neſten hangen.

Na de eerſte volle Maan in Oogſtmaand gaan de Heidenen met hunne Papen in Ommegang na 't Zeeſtrand, en offeren aan de Zee Kokos-noten, op dat ze weder ſtil werde.

Ondertuſſen quam de Engelſche Afgezant, die by den Indiaanſchen Koning *Seva Gi* geweeſt was, met een ſchrift te rug, 't welk van zijn verrigting omſtandig verſlag deed, alhier woordelijk ingelaſt.

Als de Regentijd voorby was, voeren zy langs *Bacein*, *Tarapore*, de *Piek van Valentijn*, *St. Jan*, en *Damon*, de laatſte Stad der Portugijzen ten Noorden aan 't vaſte land gelegen: voorts langs *Balſore*, d'eerſte Stad der Moren ten Zuiden van *Suratte*, quamen te *Swally Marine*, alwaar Engelſche, Franſche, en Hollandſche vlaggen woeijen, en zoo te *Suratte*, daar het, ten tijde der inſcheping, joelt en krioelt, als op de beurzen en marten van rijke koopſteden. Die de huishouding der Engelſche op die plaats ſtiptelijk verſtaan wil, heeft maar voort te lezen.

Ik vervolge des Reizigers verhaal in zijn *derden brief*, om daar uit aan te halen, dat hy ons be-

beſchrijft den verſcheiden Landaart, die te Suratte woont, hoedanige Gebouwen, Zeden, Heidenſche en Turkſche Prieſters, zoo genaamde Heilige, of Schijnheilige (*Fakiers*, meine ik, een ſchuim van landloopers) manier van Regtspleging, Poorten, Moſqeen, Herbergen, Olifanten, en Kamelen daar zijn. Het tweede hoofdſtuk van den zelven brief gaat het eerſte in verſchot van allerley verhaalde voorvallen, en merkelijke geſchiedeniſſen, te boven; byzonderlijk van de genoemde *Fakiers*; en hunne byna ongeloofelijke fratſen.

Ruim zoo vermaaklijk is het derde, 't welk aanvang neemt met de feeſtdagen, ſpelen, en kortswijlige vertooningen der Suratters: en daar in munt der Moren Nieuwe-Maansfeeſt uit. Met een woord gezegd, 't voornaamſte dat Suratte, en des grooten Mogols beleid daar omtrent aangaat, word hier naauwkeuriglijk van ſtuk tot ſtuk aangewezen: dan beland de Heer Freyer in Grasmaand 1675 weder te Bombaim.

Van daar word hy, ten dienſte der Engelſchen, die hunne zaken op Bombaim zogten te verbeteren, t'ſcheep na 't land van *Seva Gi* afgevaardigt: dan reiſt hy door het peuin van oude Steden, en koſtelijke gedenkbrokken, uit de Portugeeſche, en nog verſche Mogolſche, woede overgebleven, ſomtijds met groot ongemak, waar van de omſtandigheden egter niet onvermaaklijk te lezen zijn, wegens de hooge gebergtens, en Apen. In de Stad *Jeneah* gekomen had hy openbare intrede by den *Kaun* of Gezaghebber, niet zonder koſtelijken toeſtel, en wierd als Arts verzogt eene der vrouwen van dien grooten Baas de pols te taſten. Hy

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Hy deed een wijdloopigen voorſlag van koophandel, ten beſte van 't eiland Bombaim, en, hebbende, met verlof van den *Kaun* (deze en andere Bevelhebbers van veſtingen onder den grooten * *Mogol*, zijn hoogaanzienlijke Rijksgrooten) het gedenkwaardigſte bezigtigt, zoo van ſterktens, krijgsoeffening, als zeldzame aardgewaſſen, keerde hy weder, van waar hy gevaren was.

Dewijl zijn verblijf op Bombaim niet langer duurde, dan van den Engelſchen Voorzittenden Bewindsman, die na Suratte toog, reiſde de Heer Freyer, uit nieuwsgierigheid, met het Opperhoofd van *Karwar* na *Goa*, daar we hem in zijnen *vierden brief* zien aankomen, na dat hy ons alvorens het gezeide Karwar, daar de Engelſche onder Seva Gi een kleine ſterkte hebben, deſzelfs vermaaklijke grond, en den ſtaat der onderdanen beſchreven heeft. Het ſchip zeilde daags voor Kers-avond op de Rivier, die langs heen met ſtatige kerken en paleizen pronkt. Hy merkte onder deze cierlijke gebouwen der Portugijzen buiten *Goa* aan zekere kerk een mooije hiſtorie geſchilderd van een ſchip, 't welk in eene nagt van de *Kaap van Goede Hope* aldaar gevoerd was (ba goê liens!) en vaſt gemaakt ter plaatſe daar nu de kerk ſtond. De ſtad Goa zelf, die Biſſchoppelijke zetel der Portugijzen in Ooſt-Indiën, ſchetſt hy met hare Kerken, Kloosters, en Paleizen. Te Karwar wedergekeerd deed hy een reisje te voet na *Gokurn*, daar een School van *Braminen* [Heidenſche Papen] en vele verwoeſte Afgods-tempelen zijn. Hoe afgodiſch het

* Den beruchten Aurengzebe.

het volk daar nog is, blijkt uit het verhaal van een Vertooning, dien hy bywoonde.

Men kan hier in 't vervolg breed berigt krijgen aangaande de regering van *Kanora*, op wat wijze Indiën eertijds beheert wierd, en waarom de *Rajaas* [of Vorsten] thans ter tijd worden ondergehouden; voorts van de groote onderwerping van den Koning van *Golkonda* aan den grooten *Mogol*, mitsgaders van het geslagt, den afkomst en de daden van den meergemelden Indiaanschen Koning *Seva-Gi*, rondom doorvlogten met historien van volslagen kennisse en wetenschap, rakende de regering zoo van 't Koninkrijk *Dukkan*, als *Visiapour*. Ook verhaalt hy 's volks oeffeningen, die met andere Indiaansche gemeen zijn; een geval van een geschoten Tyger; en den aart van dat verwoede beest om Apen ten prooy te bekomen. Hy beschrijft den Bamboes-boom, en haar gebruik, den Pijdkassiën-boom, Bastaard-kaneelboom, Tamarindboom, en zeer vele andere boomen en gewassen; voorts het Feest van den Afgod Priaap; en de blinde afgodsdiensten van 't onwetend graauw.

Na veel gins en weêr reizen komt hy in Wintermaand 1676 weder te Suratte, en zend van daar een algemeen verhaal van gansch Indiën, in yder stuk zoo naauwkeurig, als uit de penne van een Natuurkundig en zeer opmerkend Schrijver kan vloeyen. Neem het, lezer, voor 's hands op, en dan zult gy tot een toegift krijgen, eenige verzamelingen van Muntsoorten, Gewigten en dierbare gesteentens, in de handelplaatsen van Oost-Indiën, daar de Engelsche wat te zeggen hebben, gebruikelijk.

Zoo geraakt men tot den *vijfden brief*, die liever grootheids-halven den naam van een boek mogt dragen, om onzen Schrijver, in Sprokkelmaand des jaar 1677 na Perziën varende, gezelschap te houden. Den mond van de Rivier van Suratte verlaten hebbende zeilen wy langs de kust van Indië, tot over de zanden van den hoek der Stad *Diu*, zijnde de meest Oostelijke punt van *Kambaia*, in welkers boezem zig de Stroom *Indus* opent. Deze Noordlijkste vesting *Diu* is de oudste en sterkste, dien de Portugijzen hier bezitten, roemrugtig door haar dappere afwering van de Turksche heirmagten. Ze word geplaatst op een en twintig en een halve graad Noorder breedte.

Driehonderd vier en zeventig mijlen van land na de West gevorderd zijnde, heeft men by Zonnen-ondergang het vermaak van de zoo genaamde Keerkrings-Vogels, een soort van Zee-Havikken, weinig grooter als een Valk, Schildpadden, en andere Zeedieren.

'k Verbeelde my, dat ik den Man in Snoeymaand zie zeilen ten Westen van *de Kaap Rouselgaor*, leggende op twee en twintig en een halve graad ten Noorden. Deze is dat voorgebergte in het gelukkig Arabiën, 't welk een ingang aan de Golf van Perziën geeft, heel hoog, en meest zandig. *Dit landschap*, zegt hy, *wierd, naar verdiensten, by de Hebreen* Arabia, *dat is, dor en duister, genaamt; maar hoe waarschijnlijk dit gedeelte den naam van* gelukkig *mag voeren, dat verklare ik niet.* Daar waren de schepen toen in d'opening van de Golf, waar in d'Eufraat, en andere mindere rivieren uitloopen. Onderwij-

len hadden zy des Kreefts Zonnekeer-kring gewonnen, ten zelven dage als de Zon de Nagtevening won; wanneer de Noord-Weste winden haar uit den ingang van de Golf hielden, en in ruime Zee na de Perziaansche kust dreven, digt by de stranden van * *Sinde*, zoo dat ze een gansche week werk hadden, eer dat ze weêr, tegen een geweldigen stroom op en neder dobberende, *Muschat* bereikten: maar als de winden gingen leggen, streefden ze stilletjes langs eenige eilanden in de Golf, zeilden daar met een Zuidewinds koelte door de sterke vloed, tot dat aan elken oever het land van Perziën en Arabiën zigtbaar wierd, en zy eindelijk in den mond van de Straat, of van de zoo genaamde Golf, quamen, niet boven een mijl wijd, gelegen op 36 graden Noorderbreedte. Voortgevaren tussen *Ormus* en *Larak* lieten ze *Kismath* agter haar leggen, en wendden het na de haven van *Gammeron*, of *Bunder Abassee*, op welkers Reê Hollandsche en andere schepen lagen.

Zie hier nu wederom een uitvoerige vertelling van de gesteltenisse der Engelsche zaken aldaar (de Hollanders, dat moet hy bekennen, hebben d'er den handel meest in) van den overvloed der eetwaren, zeewinden, ziektens, en zoo voorts. Als de stortregens de bange hitten wat verkoelden, trokken onze Reiziger en zijne medegenooten, die na den Engelschen Bewindsman (*Agent*, zegt hy) afgevaardigd waren, den 28sten van Zomermaand landwaarts in (hoe dat reizen toegaat word bescheidentlijk aangewezen) door Palmbossen, voorby yselijke holen,

* *Anders* Tatta.

holen, en over een gevaarlijken ſtroom, door het enge *Tangedolon*, *Kannoot*, en *Chamzamgy* tot binnen de oude Stad *Lar*, daar de Hollanders een kleine dog nette verblijfplaats hebben.

De *Kaun*, of Bevelhebber, die wegens den Perziaan het gezag voert, heeft 'er koſtelijke paleizen, voor een van welke een ſchoone mart ſtaat, rijk van allerhande waaren. Dog dit is het alles niet, dat de oogen bekoort.

Men mag de pragt der gebouwen, de ſchoonheid der vijvers, de netheid der tuinen, by die van de oude wellustige Romeinen vergelijken. Ik zwijge van de Wiſſelbank, en der koopluiden huizen, die voor geen Vorſtelijke paleizen wijken. d'Aarde baart hier zwavel, de beſte, die de Heer Freyer ooit zag: en op de marten verkoopt men d'er de *Bezoär-ſteen*, die men zegt, dat in ik wete niet welke deelen van zekere beeſten groeit, door 't eten van eenige Aardgewaſſen, aan welke derzelver aanwaſch word toegeſchreven. Hier verzamelt men ook het opregte * *Aſſa Fœtida*.

Zy vervolgden hunne togt over bergen en dalen, nu met vermaak, dan met moeite, dog zelden zonder aanmerkenswaardige ontmoetingen, voor eerſt tot *Schiras*, daar zy met koſtelijke zware wijnen, en andere ververſſingen, treffelijk onthaalt worden.

Schiras is de ſchoonſte Stad van ganſch Perſiën, en het landſchap waar in ze legt, het regte Perſië.

Sommige willen dat het op de peuinhoopen van *Perſepolis* zou gebouwd zijn, hoewel dat valſch is.

* **Fonſon, *of* Duivelsdrek, *by de Apothekers*.**

Niets ontbreekt daar aan oogverlustigende voorwerpen, van heerlijkgebouwde Marten, Paleizen, Scholen, Wandelplaatsen, Tempelen, Torens, Tuinen, en Zomerhuizen. De Perzianen noemen het de heilige, de koninklijke, Stad; gelijk zy ook zekeren Lusthof *des Konings Tuin* noemen, om dat ze alle d'andere tuinen, hoe schoon en lustig die zijn, in luister te boven gaat. Daar in groeijen de dikste en hoogste Cypres-boomen, welker wedergaê ter wereld niet gevonden word. Een van die, eenige vademen in de rondte dik zijnde, zeggen zy van den vermaarden Chah-Abbas geplant te zijn, naar een gewoonte, die zy hebben, van al wat groot en deftig is toe te wijden aan den roem van hunne Vorsten, die in de historien zijn aangeteikend. Zoo noemen zy die oude Stamboomen nog ten huidigen dage *Cyrus-gedenkteekenen*, om daar door den naam van Cyrus te vereeuwigen, en een overlevering te schakelen, die zoo oud is als hunne nakomelingschap.

Deze boomen, in voegelijke ryen geplant, maken onvergelijkelijke wandelbanen, waar onder het lager geboomte weligen groey heeft; 't welk uit den eersten rang van de hoeken weggenomen zijnde, zou men by ons twisten, of het een wildernis, boomgaard, of tuin was, dewijl het, nevens de waterloopen, de gansche afteikening van 't gezigt maakt. Daar onder vermengen zig, op een zeldzame wijze, Haasnoten, Pistaches, zoete Amandelen, Kersen van meer dan eene soort, Perzikken, Abrikozen, Prunellen, Vijgen, Pruimen, Granaden, Kastanjen, en allerley heining-vrugten, zonder eenig steun-

sel. 't Waren heete dagen, toen de Reiziger dit schreef, en toen al begonnen d'er de Oranje en Citroen-appels te verleppen, om dat ze best aarten daar minder koude is: men heeft daar een korte dog strenge Winter. Hier tegen staan weêr Rozen, Lelien, en Jasmin-bloemen, onder die boomen, tegen koude zoo wel als hitte beschaduwd; en onder dat gebloemte wederom de Violetten, en Primerozen, en alle zulke bloemen, die 't hoofd niet boven het gras heffen.

Midden in dien Lusthof staat een Speelhuis, van dien stand, dat, werwaarts men de oogen wend, of d'aangenaamste groente, of het verschot van verkoelende bronnen, die in Zee stroomen, der aanschouweren hart verquikt. Daar staat de ruissende Populier-boom, de hooge Egyptische Vijg-, en de lage Olmboom, heel anders dan in Europe. De Pijn- en Essenboom zijn d'er door de planters voortgequeekt, maar buiten die beheiningen ziet men geene andere gemaakte heggen: en daar onder word doorgaans de Nagtegaal gehoort.

Uit dit Perziaansch Eden wierden zy, deftig onthaald zijnde, by toortsligt over een treffelijke brug in de Stad geleid: want schoon daar geen rivier is, nogtans vloeyen d'er overvloedige beekjes, die haar oorsprong uit de bergen nemen: en zijn deze bergen en dalen overal bezet met wijngaarden, waar uit de geperste wijn in groote aarde vaten gezet word om te werken, daar na in flessen gevult, en in kisten gepakt. Ook is het aanmerkelijk, dat de Stad nog graften, nog wallen, nog schanssen heeft, en geene andere wagters dan hare eigen soldaten. Yder Landaart oef-

fent 'er zijnen Godsdienst op zijn manier.

Zy namen hun afscheid uit *Schiras*, niet zonder alvorens nogmaal van de Armeniers onthaalt te werden in een Tuin, tot het begraven hunner dooden geschikt, waar in vele nette Grafsteden waren. Een van die, heel nieuw, was aardiglijk rondom met jonge Cypres-boomen bezet, in dier voegen geschoren, dat ze als zware Rouwklagers stonden, met donker groen bekleed, zeer schilderagtige spitse Opwagters tot een droevigen dienst verbeeldende.

Buiten de Stad zijn fraay-gebouwde Kelders, ter bewaring van Sneeuw, en Ys, waar mede zy den wijn verkoelen, en 't welk geduriglijk tot dat gebruik op de marten verkogt word. 't Ys, in drank gesmolten, is daar zoo gemeen onder 't volk, als het tabakrooken.

Nu togen zy door de vrugtbare wijnheuvelen, en vlaktens, na de kant van *Ispahan*, voorby een dorp *Zergoon*, daar Muildrijvers woonden, vijftien mijlen van *Sciras*, en verder over den snellen stroom * *Araxes*, tot dat ze de vervalle brokken van *Persepolis* bereikten, en de overgebleve Oudheden, die zoo vele schrijf- en teikenpennen werk gegeven hebben, van digt by bezagen.

De reis wierd vervolgt door de berg-engtens, by welke Artibazanes tegen Alexander de Groote den weg betwistte, over *Maym*, en vlaktens vol edele vrugten, tot in het landschap der *Parthen*, door de steden *Moxutebeggy*, *Komeschauw*, en *Mayar* die (elk hare aanmerkingen verschaffen) tot in *Ispahan*.

Van

* *Thans* Bindamire.

Van *Gammeron* of *Bunder-Abassee* tot *Ispahan* is zevenhonderd mijlen, die zy in twee en dertig dagen afleiden; den tijd van hunne ververſching, en een dag voor het bezigtigen van *Perpolis*, afgetrokken zijnde.

Jelfa, een Stad niet verre *Iſpahan*, daar de Heer Preyer, volgens zijn laſt, den Engelſchen Bewindsman ging opwagten, verſchaft hem byna zoo veel verſcheidenheid van ſtoffe, als Iſpahan zelf, wegens de zeden en gewoontens niet alleen der Armeniſche en andere Chriſtenen, maar ook der Heidenen, van welke ik eenige ſchier ongeloofelijke gruwelen, onder Godsdienſts-plegtigheden bedreven, niet zal uittrekken, maar dezelve by de ingelaſte hiſtorien der Chriſtenſche Kerkgeſchillen, Kerkgebaarden, en Bygeloovigheden, laten zitten.

De vermakelijke wandelweg tuſſen die twee Steden, de Vorſtelijke Tuin en Diergaarde, de Luſthuizen daar omtrent ſtaande, en zijn redenering over het Neushorendier [Rhinoceros] zou my veel eer tot naſchrijven konnen aanzetten: de Man toont, tot mijn groote verwondering, niet geweten te hebben, dat die lange ſpitsgedraaide * hoornen, welke naar de hoornen gelijken, die men den verzierde *Eenhoornen* op den voorkop ſchildert, hoornen van Zeedieren zijn: dus zal 't beſt wezen, die beeſten, nevens andere, van hem vermeld, te laten ruſten.

Hy zegt, dat hy in twee dagen de twee Steden *Iſpahan* en *Jelfa* omtrok, die, zijn's oordeels, meer grond als *Londen* en *Southwark* met hare voorſteden beſlaan, dog niet zoo volkrijk

 zijn.

* *Lees hem* pag. 385.

zijn. De Franſchen, zig daar onthoudende, getuigen, dat 'er te Iſpahan meer Meloenen, Komkommers, en ras-verleppende vrugten in een maand gegeten worden, dan in Itaalje, Vrankrijk, en Spanje in een half jaar; gerekend naar de lading van zes duizend Ezels, of Muilen, die dag voor dag verteert word. Trouwens, ſchoon d'er veel goed vleeſch en gevogelte is, echter beſtaat daar de koſt meerendeels in vrugten. Een lijſt derzelver, nevens die van Kruiden, Bloemen, Wortelen, Stronken, en Boomen, kan deſwegen geloofwaardigheid byzetten. De zuiverheid en helderheid van de lugt is aldaar onvergelijkelijk.

Den tienden van Loumaand 1678 keerden hy en de zijnen van *Iſpahan* te rug na de *Perziaanſche Golf*, nemende den zelven weg, behalven dat, om de gevallen Sneeuw, ſomtijds de ruimte wat meer gezogt wierd, en tegen de ſnijdende koude gedekt met vilten, die tot gemouwde rokken gevormd en gerekt waren. Zy bragten d'eerſte Sneeuw tot *Schiras*.

Onder het vervolgen van die reis, die vermits de kortheid van den Wintertijd meer en meer gemakkelijk viel, had hy en zijn Engelſch gezelſchap nog de zinnelijkheid van op zekeren dag te vaſten, naar de Engelſche gewoonte, ter gedagteniſſe van dat Koning Karel de I onthalſd is: 't welk de Schrijver met nadruk vertelt, daar by voegende, dat een Karmelijt, die 't goede werk aankeek, en zig over die naauwgezetheid verwonderde (want hy zag geen Engelsman een enkelen beet of dronk aan tafel doen) tot henluiden zeide, dat de geeſtelijkheid der Karmeliten

op

op hare vastendagen vryheid had van te nuttigen een suiker beschuitje met een glas wijns voor den middag, op den middag een klein maaltijdje, en desgelijks des namiddags, maar des avonds een overvloedig maal. Tot zulken Vasten zouden wel meer menschen hunne lichamen konnen zetten.

Zy waren nu al weer by plaatsen, daar de Palm op den weg groende, daar de Myrthen en Oranjeboomen bloeiden, en op een en den zelven tijd rijpe en groene vrugten droegen.

Dus quamen zy (Freyer voor de derdemaal) weêr te *Gammeron*, op den dag van der Lente-Nagtevening, wanneer de Moren hun Nieuwjaarsfeest vieren. De lugt is daar heel anders dan te *Ispahan* gesteld, uit oorzaken, hier aangewezen.

Omtrent het midden van Grasmaand voer Freijer met een nieuwen Bewindsman, die, om zijn onpasselijkheid, voor de heete dagen te *Ispahan* wilde zijn, wederom derwaarts. Hy wierd uit zeker inzigt te *Schiras* gelaten, daar hy van den 23sten van Bloeymaand tot den 6den van Hooymaand bleef, eer dat hy met goed geselschap regt toe regt aan nogmaal op *Ispahan* toog. Hy quam 'er dan den 19den, en kreeg wel haast bevel van weêr na *Gammeron* te trekken, dog niet verder dan te *Schiras* gekeerd reisde hy wederom gins en herwaarts, tot dat hy den 15den van Slagtmaand uit *Gammeron* na *Kongo* voer, een Stad, 20 mijlen digter dan Gammeron aan den Eufraat gelegen.

By d'aandoening van het zeer Visch-en Oesterrijke Eiland *Kismas* lust het den Schrijver een uitvoerigen zijdgang van de Paarlen te doen. Dan gaat hy 't scheep, om weder aan de zoo lang ver-

verlatene kusten van Indiën te belanden, en komt, na uitgestaan gevaar van Schipbreuk, voorby den mond van de Rivier van Suratte, den 12den van Loumaand 1679, ter naauwer nood in de gewenschte haven van *Swally:* waar van daan hy aan zijn vriend een algemeene Beschrijving van Persiën zend, die hy in ruim veertig dagen dobberens op Zee had opgesteld. Ze beslaat de twee laatste hoofdstukken, het *elfde* en *twaalfde* van den vijfden brief, vol oud en nieuw, van byzonderheden, die tot de Persianen, en hun land, behooren.

De *zesde brief*, uit Suratte zelf geschreven, geeft rekenschap van 't gene het jaar 1679 had uitgelevert. In dien tijd stak de groote Mogol, Aurengzeeb, die zijn Vaêr van den troon had afgeschopt, tot de ooren toe in den oorlog, meest inheemsche. *Dit jaar* (schrijft Freyer) *is met twee gedrogtelijke rampspoeden vervuld geweest, d'eene, dat binnen 's lands een plasregen van bloed twaalf uuren lang is gevallen; d'ander aan de Zeekust, daar* 16000 *zielen in* * *Mechlapatam door een Zondvloed zijn omgekomen.*

Met eenige nader omstandigheden van de Mogolsche onrusten, waar aan de Engelsche min of meer deel hadden, begint hy zijnen *zevenden brief*, en eindigt dezelve met een opmerking over de Hairstarre, dien wy in de jaren 1680 en 1681 zagen. Hier in lezen we ook, dat de Mogol, voornemens zijnde, op dat hy verraderyen en samenzweringen best beletten zou, alle de *Heidenen* onder zijn gebied tot *Musulmannen* te doen bekeeren, op zekeren tijd zijnen Geheimschrijver,

* *Hier vorens* Muzilapatam *geheten.*

ver, een Heidenſch man, te kennen gaf, zoo hy van godsdienſt niet wilde veranderen, dat hy dan van zijn ampt zou moeten afſtaan; maar duſdanigen antwoord kreeg, SAHAB [Heere] *waarom wilt gy meer doen, dan de Schepper ooit is van zins geweeſt? Naauwlijks zult gy twee aangezigten zien, die elkanderen keuriglijk gelijken zullen. Zie verder de wereld aan, en beſchouw de verborgenheid der ſchepſelen. God heeft Olifanten, Tigers, Paarden, Kemels, Schapen, en Oſſen gemaakt, van verſcheide geſtalte, en Menſchen van een verhevener ſtand als d'overige dieren. Weshalven indien de alwijze Maker der dingen het betamelijk had geoordeelt, Hy, met een enkele geſtalte vergenoegd, zou konnen opgehouden hebben. Maar elk van dezelve in hare onderſcheide ſoorten verheerlijken haren Maker. Zoo heeft het ook God belieſt verſcheidenheid van Godsdienſten toe te laten, in welke de menſchen Hem zouden aanbidden en aanroepen: en konnen zy niet in eene derzelver tegen zijn wille doen, tegen wien 't gene ſtrijdig is niet beſtaan kan: en tot dat Hy menſchen van eenerley gemoed kome te maken, te vergeefs zal iemand tragten dat gene 't welk Hy in hunne harten gelegt heeft daar uit te drijven.*

Woorden van een Mogolſchen Heiden, die my der naſchrijving, en mijne mede-Chriſtenen der nalezing, niet onwaardig ſchenen.

Nu nog eens kortelijk den *achtſten en laatſten brief* doorneuzeld, en daar meê heilig avond. Uit de *Swally-baay* gingen in Loumaand des jaars 1681 d'Engelſche ſchepen (en op een van die de Heer Freyer, naar zijn Vaderland jookende) t'zeil, ſtel-

ſtelden haar koers Zuidelijk, tot den 12den van Sprokkelmaand. Toen leed de Maan omtrent twee uuren 's morgens een zwijm, een half uur lang meeſt geheelijk verdonkerd zijnde. Vier of vijf dagen daar na, byna de zevende graad Noorderbreedte, ontmoetten zy de Zon naar 't Noorden ſtrevende, en voeren die voorby ten Zuiden, wanneer ze dikwils dampen uit de Zee trok, die de Lugt verdikten, met onzeker weêr, en verder met vervaarlijken donder en blixem.

Voor den 10den van Snoeymaand zeilden zy voorby het Eiland van *S. Brandon* aan d'Ooſt- en *Diego Rais* aan de Zuidzijde, mitsgaders het *Mauritius*-en *St. Laurens-Eiland*, anders *Madagaskar*.

In 't midden van Grasmaand hadden zy in deze geweſten ſlegt Winter-weêr, en ſlimſt van alle de kalmtens, die zy leden, tot dat zy onder ſtrand raakten, en met brave Landwinden de *Kaap van Goede Hope* te boven laveerden.

Den 19den van Bloeymaand ankerden de Zeebewaarders aan 't eiland van *St. Helena*, daar ze, van den Bevelhebber verwellekomd, acht dagen lang veel beleefdheid genoten. Twee ſchepen wendden het na het *Aſcenſions*-Eiland, zoo men 't anders niet veel eer met onzen Schrijver een zuivere *wrat in de Zee* mag noemen: want het is een naakte rots, van alle voorraad der Natuur ontbloot: een naare plaats, zonder eenig groen gewaſch, plant, of water: een regte aſch-hoop, van de Zon verzengd, en met drek en vuiligheid van Zeevogels bezet. Daar is nog ander dekſel, nog ſchaduw voor den Hemel, dan de gaten, of toppen, der rotſen, nog turf, nog hooy. Laat

ons

ons slegts hooren zeggen, dog niet het waangevoelen toestemmen, als of dit voorhenen een Vulkaans- of Vyer-Eiland zou geweest zijn. Het gelijkt 'er niet na. De gestadige toevloejing van groote scholen watervogels verklaart, dat ze hier nooit smook of vyer vreezen. Deze Vogels, welke de gansche rots met haar drek zoo bekleinzen, en bekleuteren, als of die daar meê bevloerd scheen, zijn zoo luttel schuw, dat men ze digt voor u vliegende met een Rotting kan ter neêr slaan.

Dr. Freyer verklaart, als hy aan land ging (zoo men het land mag heten) en de zanden rondom de rots betrad, dat hy geen anderen grond had, dan steenen, door de hitte der Zon samengemetseld. Al 't voordeel en vermaak was, de beenen te buigen, en de Bootsgezellen Schildpadden te zien vangen, of omkeeren. Dit deden zy 's nagts, als die beesten aan strand quamen om hare eyeren te leggen, welke die zanden uitbroeijen. Dan passen de maats in een hinderlaag tussen haar en de Zee op, en slaan ze met handspaken op den rug; en daar toe moeten zy voorzigtig zijn: want wanneer de Schildpadden merken dat ze vervolgt worden, begeven ze zig na Zee, en werpen met de pooten een heele zandwolk tegen hare bespringers op. Ze zijn zeer groot, en drie of vier mannen hebben somtijds werk genoeg om haar uitgestrekt of omgekeerd te krijgen. Zoo haast zy d'er een vermeesterd hebben, laten zy die zoo leggen, om meer andere te vangen, want ze konnen haar zelven uit die gestalte niet redden: zulks dat het volk verzekerd is, dat zy alle, die 's nagts zoodanig toegesteld

ſteld zijn, den volgenden dag op de plaats daar men ze liet, weêr vinden zullen. Dan worden ze voor verſche ſpijs aan ſcheeps-boord gebragt, ſommige van die zoo zwaar van vleeſch zijnde als kleine Indiaanſche Oſſen. Langer dan een maand hielden zy d'er ettelijke in 't leven, haar alleenlijk drie- of viermalen des daags met Zeewater overgietende, en ſchaften d'er van, zoo lang als ze duurden, met groote ſmaak, en inbeelding van gezond voedſel.

Vijf dagen beſteedde men aan den Schildpadden-vangſt: en hier is het de manier, dat men in een glazen fles brieven verzegelt, en in een groot hol van de rots zet, om de genen die daar aan komen te verſtendigen, welke ſchepen hier geweeſt zijn. De Portugezen hebben d'er ook een houte kruis geplant, om gegraveerde loode of kopere platen daar aan vaſt te ſpijkeren. Dit volgend Opſchrift, dat z' 'er vonden, ſtrekt ten voorbeeld.

Anno Domini 1678 *Martii* 14,
In nave, Aureum Vellus dicta, *Joanne North*, Navarcha, huc appulerunt *Edmundus Halley* & *Jacobus Clerck* ab Inſula Sanctæ Helenæ reduces, ubi obſervationibus cœleſtibus annum integrum impenderunt.

Dat is,
In 't jaar des Heeren 1678, den 14 van Snoeymaand,
Zijn met het Schip, *'t Gulde Vlies* genaamd, Schipper *Jan North*, alhier aangekomen *Edmund Halley*, en *Jakob Klerk*, van het

Ei-

Eiland van St. Helena, alwaar zy met waarnemingen van den Hemel een geheel jaar hebben doorgebragt.

De *Ascensions*-rots legt onder de zevende graad Zuiderbreedte, 250 mijlen van *St. Helena*, die zy met een Noord-Weste koers in den tijd van een week afleiden: maar toen moesten zy het weêr Westwaarts aanleggen, om de winden te krijgen.

In 't midden van Zomermaand quamen zy onder den Evenaars-lijn, alwaar het Eiland *St. Thomas* legt. De Zuider-Aspunt zes graden verhoogende, kregen zy stormwinden, en eenige kalmtens; om welke reden zy maar langsaam spoedden, tot dat de Zonne toppuntig begon te werden, en de Noord-Weste koeltens woeijen. Als ze den Noorder Keer-kring voorby waren, sprong een matroos, die voorhenen te Algiers slaaf was geweest, en in behendig stelen zijn 's gelijk niet ligtelijk gevonden zou hebben, uit wanhoop, in Zee.

Op dertig graden ten Noorden ontmoette hen het Zeekroost, en men onderstelde, dat het daar gevoerd was door den snellen stroom van de *Golf van Florida*, schoon ze een wijd vak ten Westen van hen af lag. Tot nog toe waren de Noord-Oostewinden heel flaauw geweest, maar tussen de 30 en 40 graden ten Noorden kregen zy de Zuid-Weste winden zoo van pas, dat zy in 't begin van Oogstmaand de *Vlaamsche Eilanden* achter hun lieten, en, de stevens regt naar Engeland zettende, op den veertienden hun Vaderland in 't gezigt kregen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

In 't *Kanaal* hadden de Stierluiden veel belemmering in hun zeilen, maar als de ſchepen voor de kuſten van *Suſſex* quamen, preide de Heer Freyer een Viſſchers boot, die hem den 20ſten van Oogſtmaand * 1681 vijf mijlen van *Douvres* aan land bragt; van waar hy op zijn gemak te *Londen* quam.

X. HOOFDDEEL.

TACTICA SACRA, ſive de Milite ſpirituali, pugnante, vincente, & triumphante Diſſertatio, tribus libris comprehenſa, per *Joannem Arrowſmith*, Doctorem & Exprofeſſorem S. Theologiæ, Præfectum Collegii Sanctæ & individuæ Trinitatis, quod eſt Cantabrigiæ, cum *Orationum appendice*. Editio altera, ſingulari cura recenſita, & a plurimis mendis repurgata.

Dat is,

Heilige Krijgs-ordening, *of een Verhandeling van den geeſtelijken, ſtrijdenden, overwinnenden, en zegepralenden Krijgsknegt, in drie boeken vervat, door* Joan Arrowſmith, *Leeraar, Oud-Profeſſor der H. Godgeleerdheid, en Opziender der Vergade-*

* *Daar ſtaat 1682 gedrukt, dog qualijk.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

gaderinge van de H. en ondeelbare Drie-eenigheid te Kambrids, met een Aanhangſel van Vertoogen. Een tweede druk, zorgvuldiglyk overgezien, en van zeer vele feilen gezuiverd. Te Amſterdam by Engelbregt Solmans 1700. *in* 4. 49 *bladen.*

MEt een goed inzigt levert de Drukker ons een tweede uitgifte van dit ſchrift, het welk voor d'eerſtemaal in 't jaar 1657 te Kambrids in 't ligt quam, en ſedert uitverkoft is; waar door het zoo hoog in prijs ſteigerde, dat men op verkoopingen van boeken dikwils zes of zeven guldens voor een afdrukſel heeft zien geven.

Die zijne oogen maar op het gezeide jaar 1657 ſlaat, kan ligtelijk bezeffen, van welk een gezindheid in dien tijd, toen Kromwel d'Engelſche naar zijn pijp deed danſen, deze Kambridſche Leeraar moet geweeſt zijn; te weten een ſterk Voorſtander van Kalvijns Godgeleerdheid, en volſlagen viand van Papiſten, Socinianen, Arminianen, en alle die Kalvijns gevoelen wederſtreven: uit welken hoofde zijn derde Vertoog, waar mede het Aanhangſel van dit werk afloopt, word beſloten met *een wenſch tot God*, DAT VOORTAAN EERDER EEN WOLF IN ENGELAND, EEN PADDE IN YERLAND, MOGT GEVONDEN WERDEN, DAN EEN SOCINIAAN, ARMINIAAN, OF WEIGELIAAN IN KAMBRIDS.

Wat het Werk zelf belangt, daar in verhandelt hy, op een gansch niet walgelijke wijze, de geestelijke Wapenrusting, en verklaart vele Schriftuurplaatsen, daar toe behoorende, voornamentlijk, die men in 't slot van Paulus Brief aan de Efezers leest; daar de Kruisgezant, in zijne banden zittende, ons de geheele goddelijke Wapenrusting voorschrijft, om in den boozen dag te konnen stand houden.

Het is verdeeld in drie boeken, in welker eerste d'aanvang word gemaakt met de overeenkomste, die tussen den Christelijken Godsdienst, en de geestelijke krijg is: waar van hy den oorsprong hervoort brengt uit die bekende plaats in 't boek der Wereldmaking, *Ik zal Viandschap zetten tußen u en tußen de Vrouwe, tussen uw zaad en haar zaad: dat zelve zal u den kop vermorzelen, en gy zult het de verzenen vermorzelen.* Hy vind in deze plaats, met andere Godgeleerde, niet alleen het Voor-Euangely, of het gansche begrip der Christelijke leere, van des menschen elende, herstelling, en dankbaarheid; maar de grondlegging van den oorlog, die, van 's werelds wieg af tot deszelfs einde toe, zal wezen tussen Christus en de Zijnen ter eenre, en tussen de Duivel en zijne aanhangelingen ter andere zijde. De *Vianden*, aldaar beschreven, zijn het zaad der Slange (vastgesteld dat die de Duivel is) 't welk hy tweederley neemt, onzienlijk, de helsche geesten, en zienlijk, de godlooze menschen, die gezegd worden uit den Duivel te zijn. De Vrouwe is Eva, haar zaad is Christus, en in een tweede beteekenisse de Christenen, gelijk de Schrijver tegen Papisten en Socinianen beweert,
tes-

teffens, dat Eva in Chriſtus gelooft heeſt; in hoedanigen zin zy de *Moeder der geloovige* kan gezegt werden.

Na de vianden aangetoont te hebben, wijſt hy ook, waar in de wederzijdſche *viandſchappen* beſtaan; en hier vind hy voor eerſt de bittere viandſchap tuſſen Eva en den Duivel. Hy houd het daar voor, dat 'er quanten geweeſt zijn, die met den Duivel een verbond van vriendſchap hebben gemaakt, onder welke hy een groot getal Roomſche Pauzen ſtelt (ſlegte getuigeniſſe!) en eenige geleerden, met namen en toenamen. Hy vind des Duivels viandſchap in de byſpreuk van de *vermorzeling der verzenen*, en een driederley haat van de godlooze tegen Chriſtus.

Daar na ſpreekt hy van verſcheide vervolgingen, in Engeland, Yerland, en Piemont; en komende aan d'ander zijde tot de Viandſchap, die de Zaligmaker den Satan toedraagt, blijft hy op het *vermorzelen van 't Hoofd der Slange* zeer ſterk ſtaan, dog op een ongehoorde wijze. Want hy vergenoegt zig niet, met de woorden, DAT ZELVE ZAL U DEN KOP VERMORZELEN, te nemen voor *de kern van het Voor-Euangely*, *en de belofte*, *den geloovigen daar in tot trooſt gegeven*; hy ruſt niet met Simon Episkopius te hekelen, als zulk een, die de gemelde woorden te flaauw uitlegt, maar hy vertelt zelfs, om te beveſtigen hoe kragtig die text is, twee * hiſtoritjes, welke een verreziende lezer mogelijk liefſt niet wilde ontmoeten in een Schrijver, die elk een wie maar van hem verſchilt by de ooren tornt. Het eerſte hiſtoritje, getrokken

 uit

* *Zoo neemt hy 'ze*, Hiſtoriolæ. *Lees* pag. 30 *en* 31.

uit den Opdragt van het vijfde ſtuk van Brentius
„ werken, behelſt, dat, wanneer een zekere
„ Chriſtoffel Haaſſius, Raadsheer in Zwaben,
„ krank lag, weinige dagen voor zijn dood ie-
„ mand, in de gedaante van een Schrijver, tot
„ hem quam, met pen en inkt, en papier, die
„ aan de tafel ging zitten, en den kranken dus
„ toeſprak; *Chriſtoffel, tel alle uwe zonden op die*
„ *gy ooit gedaan hebt: want ik ben van God ge-*
„ *zonden, om die aan te teekenen, en t'zijner Vyer-*
„ *ſchaar te brengen, voor welke gy rekenſchap*
„ *moet geven.* Chriſtoffel, zoo veel als hy kon,
„ uit het bed oprijzende, en bemerkende dat hy
„ met den Droes te doen had, antwoordde in
„ onverſchrokken moede; *Eerſt moet de titel ge-*
„ *ſchreven werden. Derhalven ſchrijf die*; Het
„ zaad der vrouwe zal den Slang den kop ver-
„ morzelen. *Onder dit opſchrift zult gy alle mij-*
„ *ne zonden zetten.* De vermomde Satan, dit
„ antwoord gehoort hebbende, verdween vlie-
„ gens.

Het tweede hiſtoritje is den Heer Arrouwſmith verteld van eenen Jan Willis, een Godgeleerde, die by hem eenige maanden te Lijn gewoont had, van dezen inhoud.

„ Onder de Leerlingen van Daniel Kramer
„ (in zijn leven Schrijver van 't Latijnſch werk
„ *Profetiſche Schole*, en Schoolbeſtierder te Ste-
„ tin) was 'er een, die hem zelven met zijn hand-
„ ſchrift aan den Duivel had overgegeven. Dit
„ handſchrift quam in handen van eenen anderen
„ Scholier, die het aan Kramer gaf. Niet lang
„ daar na quam de Drommel met een ongewoon
„ geraas aan des mans kamerdeur kloppen, roe-

„ pen-

„ pende; *Kramer! Kramer! geef my mijn brief-*
„ *je weer! Geef my, zegge ik, het briefje, dat*
„ *onder u is!* Maar die geleerde kloeke man,
„ zoo als hy gewaar wierd wie hem riep, ſprak
„ tot den boozen; *kom hier, Satan, hier is het.*
„ *Ik hebbe het in den Bibel gelegt by de plaats van*
„ *'t boek der Wereldmaking aan het vijftiende vaars*
„ *van 't derde hoofddeel, alwaar wy lezen van*
„ het Zaad der Vrouwe, dat den kop der Slan-
„ ge zal vermorzelen. *Het is klaar. Eiſch het,*
„ *zoo gy durft.* Op welke woorden de Duivel
„ kneriſtte, en met een groot gekrak, en ſtank
„ NB, ja zelfs een gedeelte van de boekkamer
„ hebbende doen ſchudden en beven, zoo men
„ zegt, heen ging.

't Zal beſt zijn, dat ik 'er niets op aanmerke, maar met uittrekken voortga.

Nu word ons verklaart de Spreekwijze van den kop te vermorzelen, en de tweederley vraag, daar uit geſproten, beantwoort. d'Eerſte beantwoording toont met drie dringredenen, dat Chriſtus in onze plaats is geſtorven, om, voor onze zonden, de Goddelijke Regtvaardigheid te voldoen; de tweede, dat Chriſtus de Dood vernietigt heeft, en hoe. Ten laatſten beſluit hy, dat ook wy des Duivels en zijner aanhangelingen vianden moeten wezen.

GOD zelf (dus vervolgt hy) word van ons tot onze viand gemaakt, en boven dien hebben we ook te waken tegen de Viandſchap van ons eigen Vleeſch, van de Wereld, en van de Dood, welke hy tegen de Pelagianen, Kurcél, en Socijn, beweert een ſtraffe der zonde, niet een gevolg der natuur, te zijn.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Kennen wy onze vianden, noodig is het dan, dat wy ook weten wat krijgsvolk daar tegen te ſtrijden heeft, wat haar pligt, en wie haar Veldheer is. In 't gemeen worden tot dezen krijg verbonden alle Chriſtenen, die in den naam der H. Drieëenigheid gedoopt zijn, niet anders als wel eer de Roomſche ſoldaten, die met eede zwoeren, eer zy op de krijgsrolle wierden ingeſchreven, dat zy hunnen Veldheer gehoorzaam, en den Staat tot de dood toe getrouw zouden blijven. Dien krijgs-eed noemden zy *Sacramentum*, welk woord de Kerke heeft overgenomen, en op den Doop gepaſt. In dezen krijg moet jong en oud, man en vrouw, de wapenen voeren; geen Opziender, geen Leeraar is hier vry. 't Woord *Soldaat* heeft hier den grootſten aanzien, en zijn pligt is I. Nergens in bezig te zijn dan in 't krijgvoeren. II. Den Veldheer te gehoorzamen. III. Buiten het gevegt, krijgsoeffeningen te plegen, en IV. In den ſtrijd dapperlijk te vegten. Dit uit oude Krijgsgewoontens op den geeſtelijken oorlog toe te paſſen is de konſt van 't werk. De Veldheer, of 't Opperhoofd van den krijgstogt, is Chriſtus, de * Leidsman en Behouder, die Mozes, die Jozua, is verſchenen, die ons geeſtelijke wapenen, die ons ſoldy en leeftogt geeft.

Dus komt de Schrijver tot de geeſtelijke wapenruſting, die Paulus den Efezeren beſchrijft, en met weinige woorden *Gods geheele Wapenruſting* noemt.

Zijn onderzoek is, welke driederley reden van die benaming kan gegeven werden. 't Was zelfs

* Α᾽ρχηγὸς καὶ Σωτὴρ.

zelfs de gewoonte van Heidensche Schrijvers, en wel meest Digters, dat ze de voornaamste helden invoerden met *goddelijke wapenen* voorzien.

Zoo verschijnt Achilles by Homeer, Eneas by Virgijl. Zy verzierden dat Perseus, zullende Medusa gaan bevegten, van Merkuur vleugelen, van Pluto een helm, van Pallas een schild en een spiegel kreeg. Of Paulus mogt misschien de wapenrusting, die hy aanbeveelt, *Gods wapenrusting* noemen, volgens een Hebreeuwsche spreekwijze, waar mede *Gods* gezegt word, al wat uitmuntend, hoog, en heerlijk is. Dus draagt Abraham den naam van een * *Vorst Gods*, dat is, een zeer doorlugtig Vorst, het vyer dat Jobs Vee vernielde een *Vyer Gods*, dat is, een zeer hevig vyer: en in de Harpzangen word van *Bergen*, *Rivieren, en Cederboomen Gods* gewaagt, ter beduidenisse van haar grootheid en verhevenheid.

En waar toe moeten wy met die gansche krijgsrusting voorzien zijn? om te konnen staan tegen *de listige omleidingen des Duivels*. Daar wilde Arrowsmith wezen, om te toonen, dat de Duivel drie voorname streken heeft, I. Bedrog van redenkaveling. II. Regeerkundige streken. III. Krijgslisten. d'Eerste van een Redeneerder, de tweede van een Vorst, de derde van een Krijgsman. Hoe? de Duivel verandert zig wel in een

* *Men rekene, als ik dus een* Vorst Gods, Vyer Gods *enz. schrijve, dat het naar de gemeene Kerktaal, dog niet naar de juiste zinlijkheid der Spraakkunde, is geschreven. Men moet* Gods Vorst, Gods Vyer *enz, niet* Vorst Gods, Vyer Gods *zeggen.*

Engel des ligts; en die niet wil gelooven, dat hy *Gods Aap* is, kan het hier in zes onderscheide stukken aangetoond lezen, en uit een derzelver, dat het Heidensch verdigtsel van Pallas geboorte uit Jupijns hersenen door hem [Duivel] verzonnen is, om daar door, op een schilderagtige wijze, te verbeelden, en tessens te ontzenuwen, de eeuwige voortteling des Zoons door den eeuwigen Vader, enz. Maar laat ons toe treden tot het tweede boek.

ZIJT gy, Christenen, nu niet van alles gewaarschuwt?

Wel aan! wel aan! nu valt 'er niet te gapen.
Soldaten! op! voort! Mannen! voort! te wapen!

HANNIBAL is voor de poorten, CESAR op de mart, KATILINA in den raad.

Sa! 't komt 'er nu op aan,
Pal als een muur te staan.

Denkt niet, dat deze krijgs-roep te vergeefs geschied. *Hannibal* is de Duivel, *Cesar* de wereld, *Katilina* uw vleesch. Vergeet nu de les des Apostels niet, dat gy *staat*, *uwe lendenen omgord hebbende in de waarheid*. Dat is het eerste: en daar in toont de geleerde Engelsman, wat die gelijk-spreuk in heeft, hoe deze wapenriem, of gordel der Waarheid, een riem moet zijn van *Regtzinnigheid*, en *Opregtheid*. Remonstranten, wagt uw hoofd, hier krijgt gy den man weêr na uw lijf. Hy verwondert zig daarenboven over de schandelijkheid der Heidenen,

over

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

over het hardnekkig vooroordeel der Joden, over dien verbazenden voortgang van Mahomets bedrog, waar door het ganſche vijfde deel van onzen bekenden Aardkloot begoocheld is; ja hy ſlaat een gat in den hemel, zoo over de twijfelzinnige ſpitsvindigheden der Socinianen, in welker leere, zijn 's oordeels, een helle van ongodsdienſtigheid zig opdoet, als over de onbeſchaamdheid van het tegen-Chriſtenſche Pausdom. Maar het waarlijk hervormde Chriſtendom is by hem die ſchoone, die heilige Koninginne der Belijdeniſſen: hoewel het hem deert, dat zelfs in Engeland de Gordel der Waarheid niet al te vaſt ſluit.

Deze laatſte bedenking vervoert hem tot een zijdgang, waar in hy de oorzaken van de dolingen zijn 's tijds onderzoekt, en dezelve voor eerſt vind in een al te groote achting voor de oude Wijsbegeerte, een misgreep, van welke eenige oude Kerkenleeraars niet vry zijn; ten tweede, in de herleving van de leere der Twijfelaars, en hier krijgen de Remonſtranten nogmaal een ſtreek in de Godgeleerdheid, dog Deskartes in 't zijne; ten derde, in de vryheid van * Profeteren; en nog in vier andere ſtukken. Daar meê heeft hy de Waarheid, voor zoo veel ze de *Regtzinnigheid* behelſt, afgehandelt.

Het ander deel van den gordel der Waarheid, namentlijk de *Opregtheid*, is zoo noodzakelijk te verklaren als het voorſte: derhalven hooren wy den Britſchen Leeraar ontvouwen, welke de vier

* *In zaken van Godgeleerdheid moet ik, om niet onverſtaanlijk te zijn, meeſt verſtaanbare taal ſchrijven.*

vier merkteekenen der Waarheid zijn, met de Opregtheid overeenkomende; als daar is de gelijkvormigheid met haar voorbeeld, de begeerte tot ligt, de doorgaande overeenkomst, en de zekerheid der Overwinninge: waar na hy ook de vergelijking van de Waarheid met een Wapenriem goed maakt. Van zoo groot een gebruik was deze Gordel, dat by de Grieken niet alleen, maar zelfs in de Hebreeuwsche Schriftuurtexten, *zig omgorden*, en *omgord te zijn* zoo veel beduid als *zig te wapenen*, en *gewapend te zijn.*

Maar hebt gy, Christen-krijgsknegten, nog geen andere wapenen om u schoot- en steekvry te houden, zoo raakt gy wisselijk in 't voetzant. Och, mannen, gy hebt nog zoo veel van doen! *aangedaan hebbende het* BORSTHARNAS *der geregtigheid*, zegt Paulus; en 't is van 't minste niet. *Geregtigheid* geeft aan de ziele alles wat eenig geweer den lijve kan toebrengen. Maar de vraag is, welke * *Geregtigheid* hier moet verstaan werden? Hoor, lezer, zijt gy niet Paus- nog Socijns- nog Armijns-gezind, het zal u geen last wezen, deze *Geregtigheid* ontvouwd te zien, en de woorden van den grooten de Groot wederom afgekeurd. Lees eerst met geduld, als ik gedaan hebbe, het vierde, en vervolg dan het vijfde hoofddeel. Van het vierde hebbe ik u reeds wat uitgetrokken: van het vijfde behoeve ik, om u graag te maken, niets anders te zeggen, dan dat gy daar in Augustijn boven Pelagius, Gottschalk boven Hinkmar, Kalvijn boven Kastellio, Whitaker boven Herbert, Perkins boven Ar-

* Personalis, an Imputativa, *persoonlijk*, *of toerekenig.*

Armijn, Amesius boven Grevinkhove, en Rivet boven de Groot gestelt zult vinden, dog de Remonstranten meest gedoemd, en* hun zaak aan onregtvaardigheid en diefstal schuldig verklaart. Oey!

Een derde soort van wapeurusting der Ouden was, dat de soldaten goede schoenen en laarzen aan de beenen hadden.

Goliat, zoo wy lezen, had, naar onze Neêrduitsche Overzetting, *een koper Scheen-harnas boven zijne voeten*, en de Grieken worden by Homeer (*a*) εὐκνήμιδες [wel-gelaarsde] en (*b*) χαλκοκνήμιδες [met kopere laarzen voorzien] genaamt. Ook hadden de Romeinen hunne krijgsschoenen [*Caligæ* in 't Latijn] van waar de snoode Keizer *Caligula* zijn naam voerde, om dat hy in 't leger gewoon was daar meê geschoeid te gaan; en Suidas noemt die (*c*) στρατιωτικὰ ὑποδήματα [Krijgs-schoenen] overeenstemmende met de spreekwijze van den Kruisgezant καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης [*en de voeten geschoeid hebbende met de vaardigheid van 't Euangely des Vredes.*]

De Heer Arrowsmith brengt deze voetzolen der soldaten tot twee Christelijke deugden t'huis, Werkelijkheid [of Dadelijkheid] en Geduld: en daar hy als een vreedzaam Christen de Eendragt lieft, en zijnen naasten daar toe aanmaant (want het EUANGELY DES VREDES is wat te zeg-

* Causam ego Remonstrantium injustitæ & rapinæ ream peragere nullus dubito. *Pag* 139.

(*a*) Eukneemides. (*b*) Chalkokneemides.

(*c*) Stratiootika hupodeemata.

zeggen) daar toont hy, met wat onderscheid het een Christen geoorloft is * krijg te voeren.

Maar *boven al aangenomen hebbende het schild des Geloofs* [θυρεὸν τῆς πίστεως] een vervolg van den text, geeft den Schrijver stoffe van onderzoeken, hoedanig een *Geloof* ons hier bevolen werd. Hy verstaat hier niet het Geloof, *'t welk geloost word*; maar *door 't welk geloost word*, want het behoort tot het zwaard des Geests, Gods Woord, waar van het volgende vaars spreekt; dat is, hy erkent hier van het driederley geloof der Godgeleerden geen ander *Geloof* dan het *Zaligmakend*, den Uitverkoornen eigen.

By dit geval kan iemand, die op dergelijke verhandelingen zoet is, iets leeren van 't woord * πληροφορία, dat Paulus gebruikt, en de Arminianen, als voren, bestormd zien. Waarom nu de Duivel tegen dit Schild des Geloofs meest invliegt, dat is wel het beste van dit zevende hoofddeel, fraay uit de Taalkunde opgehaald, en godgeleerdelijk toegepast.

Het achtste hoofddeel levert ons *de Vyerige Pijlen van den Boozen*, die de Geloovige op het gezeide Schild konnen uitblussen; en deswegen komen drie dingen in aanmerking. Wie die *Booze* is? welke zijne Vyerige Pijlen zijn? en hoedanig de *Konst* der Geloovige zy in *alle die Pijlen* uit te blussen? Geen ander is die Booze, dan de Duivel, 't welk Arrowsmith ligtelijk met Bibeltaal kan aantoonen, schoon de Godgeleerde over de eerste daad van des Duivels boosheid zoo vele geschilvragen hebben (zegt hy) als de Aardkloots-beschrijvers over den oorsprong van de Rivier den Nijl.

* Pleerophoria, *Volle verzekering.*

Nijl. Zijne Vyerige Pijlen zijn Verzoekingen, Vervolgingen, en Ingevingen. De laatste geven hem aanleiding om den twijfelzinnigen *scherpen doorn* van Paulus aan de * Korinthers te verklaren, *die hem in zijn vleesch was gegeven*, *een Engel des Satans*, *op dat hy hem met vuisten sloeg*: ten minsten is zijn gissing niet ongerijmd over het Grieksch woord σκόλοψ, dat ook een *scherp hout* of *spitse staak* beteekent. Tot de uitblussing der pijlen wijst hy zes middelen, daar toe bequaam zijnde.

De Kruisgezant leert ook, dat men om het hoofd te bewaren, *den Helm der Zaligheid aanneme*, een wapen, zoo noodig als een van allen. Dog wat is dat? *De zekerheid van onze hope*; een Godgeleerd Oeffenstuk, waar mede het negende hoofddeel alleen geballast is.

Na twee voorafgaande vertellingen maakt de Engelsche Leeraar een uitlegging van *het Zwaard des Geests*, dat is, *Gods Woord*, 't welk Paulus met eenen adem achter den *helm* voegt. En zie hier dan een ruim veld, tot bewering, tegen de Pausgezinden, dat wy juist Gods Woord niet moeten gelooven alleenlijk om dat het de Kerk zegt; en hoe de getuigenisse van den H. Geest te vatten is.

't Is waar, Augustijn schrijst rond uit, EGO NON CREDEREM EUANGELIO, NISI ME CATHOLICÆ ECCLESIÆ AUTHORITAS COMMOVERET, *ik zou het Euangeli niet gelooven*, *ten zy het gezag der Katholijke Kerk my bewoog*, dog, zoo de Hoogleeraar Rivet in dezen gehoor verdient, men moet in Au-

* *2 Korinth.* 12. 7.

Augustijn, en zijn's gelijke Afrikaansche Schrijvers, den onvolkomen voorleden tijd voor een meer dan voorleden nemen, en zulks ter gemelde plaats niet lezen ik *zou gelooven*, gelijk ik het vertale, maar *gelooft hebben*, en niet *bewoog*, maar *bewogen had.* 't Heeft ook *zijn* leering in, waarom Gods Woord een * *zwaard* of slagzwaard, en wel *een zwaard des Geests* genoemt werd.

In het eerste boek onderwees de Schrijver een Christen tot den krijgsdienst, in het tweede tot den strijd, nu zal hy hem in 't derde leeren hoe hy de overwinning kan bevegten, en zegepralen. Daar toe dienen hem de volgende Apostelwoorden, aan de voorste in verband geschakeld zijnde; v. 18. *Met alle bidding en smeeking, biddende ten allen tijde in den Geest, en tot dat zelve wakende, met alle geduurigheid en smeekinge voor alle de heilige.* Woorden, die een nadruk hebben van de noodzaaklijkheid en 't nut der gebeden. Waren de Heidenen zelve van dat verstand, dat zy, eer de strijd aanging, hunne Goden om een goeden uitslag baden, hoe veel te meer past den Christenen, dat zy den eenigen en waaragtigen GOD om bystand smeeken? 't Is de raad van Xenefon πειρᾶσθαι σὺν θεοῖς ἄρχεσθαι παντὸς ἔργου, ὡς τῶν θεῶν κυρίων ὄντων ἧττον τῶν εἰρηνικῶν ἢ τῶν πολεμικῶν ἔργων. *Dat men tragte alle werk met de Goden te beginnen, om dat de Goden niet min beheerschers zijn van Vrede- als Oorlogs-zaken.* Zoo lezen wy by Plutarchus, dat de Veldheeren Scipio en Marius de Goden aanriepen; en de Oudheid is vol van voorbeelden, dat

* Μάχαιρα.

dat niets ondernomen wierd dan na voorgaande gebeden.

Met *alle biddinge*, zegt Paulus, niet alleen de openbare, namentlijk, maar ook de byzondere, en geheime; eerst om geestelijken, daar na om tijdelijken Zegen: met welk bidden, van hoe, en wanneer, wy overgaan tot den Gever der geestelijke Overwinninge, en zijne belooningen.

Het Heidendom mogt aan hare veelvuldige Goden d'overwinningen toeschrijven, tot zoo verre, dat de Romeinen *d'Overwinning* zelve tot een Godinne maakten; de Christenen erkennen Christus voor den Zegenaar, die hun d'overhand doet wegdragen, en in d'Openbaring van Johannes als een *gekroonde Ruiter* voorkomt, *overwinnende*, en *op dat hy zou overwinnen.* Weg dan met de razerny der Pausgezinden, die de Maagd Maria deelachtig stellen aan des Heilands vermogen in den Satan te muilbanden. En om van de belooningen der gezeide geestelijke overwinningen te spreken, laat de getrouwe krijgsknegt in zijn 's Heeren dienst uit het boek der Openbaringe drie van de vergeldingen, aan de Aziatische Kerken beloofd, in aanmerking nemen; d'eerste, die Christus zeer minnelijk de Kerke van Efezen aanbied, Openb. 2. 7. *Die overwint, ik zal hem geven te eten van den boom des Levens, die in het midden van Gods Paradijs is*: d'Andere Openb. 2. 17. aan de Gemeente te Pergamum. *Die overwint, ik zal hem geven te eten van het Manna dat verborgen is, en ik zal hem geven een witten keursteen, en op den keursteen een nieuwen naam geschreven, welke niemand kent, dan die hem ontfangt.* De derde

aan die van Sardis, Openb. 3. 5. *Die overwint, die zal bekleed worden met witte kleederen, en ik zal zijn naam geenzins uitdoen uit het Boek des Levens, en ik zal zijn naam belijden voor mijn Vader en voor zijne Engelen.* Spreuken, die in hare zinrijke beduidenissen een voor een ontleed werden.

Gelijk de wereldlijke Overwinnaars Zege-liederen en Juich-zangen hadden, waar van in 't Oude Testament voorbeelden zijn, zoo vinden we ook in 't Nieuwe Testament wegens geestelijke Overwinningen zeer nadrukkelijke uitdruksels. Paulus, zeker, kan geen meer vergrootende spreekwijze gebruiken, dan hy in 't achtste hoofddeel zijn 's briefs aan de Romeinen doet, verklarende, dat 'er niets was, waar door de getrouwe Christenen van hun 's Meesters liefde konden werden afgescheiden; geen verdrukking, geen benaauwdheid, geen vervolging, honger, naaktheid, gevaar, of zwaard; * *Maar* (zegt hy) ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν, *in dezen allen zijn wy meer als overwinnaars.* En wat was dog dat meer als winnen? Dat zy zelfs stervende hunne beulen overwonnen, daar in wereldsche gevegten alle degene die sneuvelen niet voor verwinnaars, maar voor verwonnene worden gerekent: dat zy d'overhand behouden zonder eenig merkelijk verlies, daar in den wereldschen krijg een kleine Overwinning dikwils dier staat: eindelijk om dat zy, behalven de Overwinning, met rijken beuit beladen uit den strijd scheiden, den beuit van Heiligheid en Regtvaardigheid.

Dog dewijl dezer Overwinninge twee hoofdgron-

* *Rom.* 8. 37.

gronden gestelt werden, de Verkiezing, en Regtvaardigmaking (want * *wie zal beschuldiging inbrengen tegen Gods uitverkorene? God is 't die regtvaardig maakt*) kan onze Arrousmith hier niet uit het Godgeleerd strijdperk blijven, maar 't luste hem te onderzoeken, *of de Uitverkorene dadelijk van eeuwigheid geregtvaardigt werden?* Die dit liefst voorby stapt, zal evenwel keur van fraaije redeneringen ontmoeten, byzonderlijk als hy een uitvoerige uitpluizing ziet van een tweede Zege-roep; † *Dood, waar is uw prikkel? Helle! waar is uw overwinning? De Prikkel des Doods is de zonde, en de kragt der zonde is de Wet. Maar dank zy Gode, die ons d'Overwinning geeft, door onzen Heere Jezus Christus.* Hy kan d'er de verklaring van de woorden, Θάνατος *Dood*, en Ἅδης *Helle*, of *Graf*, en de nasporing der oorspronkelijkheid van meer Grieksche woorden, uit de Oudheid opgehelderd, tot een toegift, by nemen.

Na zoo lang een zwerving op een Oceaan van woorden en zaken, ziet de geleerde Arrowsmith ten laatsten *land*. Zagt! *Hemel* wil ik zeggen. Het is in den Hemel, daar de Zegepraal gehouden word; want de Overwinnaars plagten niet op 's viands bodem te zegepralen, maar, na hun wederkomst, in 't Vaderland. De Christenen zijn op viandelijken grond, zoo lang zy in de wereld krijgvoeren, maar gelijk de Romeinen, volgens het verhaal van ✠ Dionys den Halikarnasser, *Horatius Kokles* [στεφανώσαντες ἀπέφερον εἰς τὴν πόλιν, ὑμνοῦντες ὡς τῶν ἡρώων ἕνα] *kroonden*, *en*

* 8. *v.* 33. † 1 *Kor.* 15. 55, 57.
✠ Antiq. l. 5

in de Stad inhaalden met uitgalming van zijn lof, als een der Helden, alzoo worden de Christenen, na dat zy der wereld afgestorven zijn, met kranssen en lofspraak verheerlijkt, zegepralende ingevoert in de * Stad des levendigen Gods, tot het Hemelsche Jeruzalem, en de vele duizenden der Engelen: tot de algemeene Vergadering en de Gemeinte der Eerstgeboorne, die in de Hemelen opgeschreven zijn, en tot God den Regter over alle, en de Geesten der volmaakte Regtvaardige; tot den Middelaar des Nieuwen Testaments Jezus, en het bloed der besprenginge, dat beter dingen spreekt dan Abel. Hy bekent, door die grootspraak des Apostels een ontroernis in zijn ziel te gevoelen, en teffens onmagtig te zijn, om die allerheerlijkste Zegepraal der Zegepralen in de Hemelen te beschrijven, als welkers glans en ontzaggelijkheid het menschelijk verstand te boven gaat. Evenwel grijpt hy moed, en neemt tot het onderwerp zijner verhandelinge de plaats uit het zevende hoofddeel van Joannis Openbaring; † *En ziet, een groote schare, dien niemand konde tellen, uit alle landaart, en geslagten, en volken, en talen, staande voor den troon, en voor het Lam, bekleed zijnde met lange witte kleederen; en palmtakken waren in hunne handen: en zy riepen met groote stemme, zeggende, de Zaligheid zy onzen Gode, die op den troon zit, en het Lam: en alle Engelen stonden rondom den troon, en de Ouderlingen, en de vier Dieren; en vielen voor den troon neder op hun aangezigt, en aanbaden God: zeggende, Amen; De Lof, en de Heerlijk-*

* *Hebr.* 12. 22, 23. † *Openb.* 7. 8, 9, 10, 11, 12.

lijkheid, en de Wijsheid, en de Dankzegginge, en de Eere, en de Kragt, en de Sterkte zy onzen God in alle eeuwigheid, Amen.

Zijn 's oordeels, slaat dit gezigt op de zalige geesten, en is zoo veel als een kort begrip, of schets, der Zegepralende Kerke. Dus ontmoet hier den lezer velerley godgeleerdheid, in de uitlegging en toepassing van 't zelve wel passende: en op 't laatste een ontvouwing van dat zevental der volmaaktheden, of voorregten, die de Engelen Gode toejuichen, waar in yder byzonderlijk word aangewezen. Hy besluit het gansche werk met een aanspraak aan zijne Christensche Spitsbroeders, en Buchanans Latijnsche Overzetting van eenige vaarzen uit den zes en dertigsten Psalm.

De drie aangelaste Vertoogen toonen het nut der Hooge Schole van den hervormden Godsdienst, tegen de navolgers van Weigelius, en zulke, die de zoogenaamde *Akademien* in 't Christendom voor on-Christensch en verderfelijk houden.

Naast een lijst van Schrifstuurplaatsen volgt nog een bladwijzer van de Schrijvers, die doorgaans worden aangetrokken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

XI. HOOFDDEEL.

Dictionarium Geographicum, *ofte Woordenboek des ganschen Aardrijks: waar in alle deszelfs voornaamste Koninkrijken, Hartogdommen, Prinsdommen, Graafschappen, Bisdommen, Heerlijkheden, Landschappen, Eilanden, Steden, Academien, Kasteelen, Bergen, Moerassen, Rivieren, Havens, Zee-boezems, Ze'en, Banken, Zanden, Uithoeken enz. beknoptelyk beschreven worden: toegepast op onze Hollandsche Land- en Zeekaarten, waar in dezelve op een gemakkelijke wijze zullen te vinden zijn. Nu voor de tweedemaal, nevens een kort begrip der Geographie, in onze Nederduitsche taal in het ligt gebragt. Door* Johannes de Raei *de Jonge. En nu met eenige honderd benamingen vermeerdert; met byvoeging, hoe die eertijds van de Romeinen en Grieken benoemt zijn geweest. t'Amsterdam by* Joan Ten Hoorn 1700. *in* 4. *bladen.*

IN 't algemeen zijn goede Woordboeken van een groote nutheid, dog in 't byzonder zoodanige, die uitvoeriglijk eene enkele Wetenschap alleen ten dienst staan; want deze hebben dit boven andere voor uit, dat ze beter hun titel vol-

voldoen, dan die wildweidende Woordboeken, welke met uitgedagte Opſchriften alles beloven, daar zy egter hare beloften niet voldoen. Ter wereld vind men zelfs geen Woordboek van een eenige wetenſchap alleen, dat in alle deelen volmaakt is, ik laat ſtaan een algemeen Woordboek, 't welk ook nooit zal of kan gemaakt werden, zonder dat'er nog veel aan ontbreekt.

Dewijl nu de Aardkloots-kunde aan ons vernuft een van de heerlijkſte en nutſte beſchouwingen verſchaft, die men kan bedenken, deden zulke mannen een goed werk voor hunnen naaſten, die gemakkelijke hulpmiddelen verzonnen, om tot deze kenniſſe te geraken, of om den genen, die deswegen onervaren waren, duidelijk berigt te geven. Hy is een halve blinde man in de hiſtorien, die geen kenniſſe heeft van de deelen des Aardrijks.

Oulinks onder de oudſte Grieken blonken eenige flaauwe ſtralen van deze voortreffelijke kenniſſe by Digters en Wijsgeren; daar na begonden Strabo, Ptolomeus, en andere brave Mannen wijdloopiger daar van te ſchrijven: maar men mag zig verwonderen, dat onder de Romeinen niemand zijn penne aan zoo waardigen ſtoffe te koſte leide, dan Pomponius Mela, ten tijde van den Keizer Klaudius. Ja, vremd is het, dat men geen blijk vind van eenigen Schrijver, in de Weſterdeelen, die aan de Aardkloots-beſchrijving de hand ſloeg. Plinius, Solinus, Avienus, en meer naarſtige verſtanden, zijn Mela gevolgd, en, naar 't gene zy in dien tijd deden, hun lof waardig; maar in de vorige en deze haaſt geëindigde eeuw hebben vele geleer-

de Mannen de Kenniſſe des Aardrijds heerlijker wijze opgeheldert, en voortgezet, onder welke Merkator, Ortelius, Bertius, Kluverius, Blauw, en Sanſon beroemd zijn.

Behalven dezer Mannen arbeid wierd ook zeer geprezen het werk van Filips Ferrarius, Hoogleeraar te Pavie, die in 't Latijn den grond gelegt heeft tot een Aardkloots-kundig Woordboek, waar op naderhand een meer en meer volmaakt ſchrijftimmeraadje gebouwd is.

Johannes de Raey de Jonge, overleden Zoon van den vermaarden Wijsgeer, volgde in zijn leven het voorbeeld van dien Schrijver in Nederduitſch, en maakte een ſamenſtel van dit Woordboek, 't welk voor d'eerſtemaal in 't jaar 1680 t'Amſterdam by Abraham Wolfgank is uitgegeven: waarlijk een werk van zonderling gebruik voor zijne Landsluiden, om, op den rang der letteren, een korte beſchrijving van Steden, Landen, Vloeden, Zeen, enz. naar onze Hollandſche kaarten geſchikt, ſtraks met den eerſten opſlag, voor oogen te hebben. Wat kan nutter, wat dienſtiger wezen? Laat iemand nog zoo zeer in de kenniſſe der wereldsdeelen bedreven zijn, laat iemand, als hy een kaart voor hem heeft, aanſtonds zijn vinger zetten op de plaats, dien hy kennen wil, en zig met de paſſer konnen behelpen; nogtans zal 't hem grootelijks gerieven, uit een opengeſlagen Woordboek niet alleen den naam van Stad of Land te kennen, maar ook deſzelfs gelegentheid, afſtand van naby of omtrent, en wat des meer is, met een eigen en duidelijke beſchrijving.

Voor af gaat een kort begrip der Aardkloots-
kunde,

kunde, verdeeld in zeven deelen, welker eerſte een beknopt vertoog is van de Beſchrijvinge des Aardrijks, tot onderwijs van 't gene daar toe noodig is te kennen; de Aſſen, Aſpunten (of Polen) Kringen, Gordels, Lugtſtreken, Graden, Lengte en Breedte, Wereld-geweſten en Winden, Wijze van meten, en Plaatsverdeeling.

Het tweede deilt het Aardrijk, beginnende met EUROPA, van de Vlaamſche Eilanden, en voortgaande tot Spanje en Portugaal, Vrankrijk, de Britanniſche Eilanden, Yerland, Schotland, en Engeland, mitsgaders Nederland. Dan zien we het vervolg in 't derde deel door Duitſchland, en de daar onder behoorende Landſchappen en Kreitſen, ook Denemarken, Zweden, Rusland, of Muskovië, Polen, Pruiſſen, en het Groot-Hartogdom Lithunanië. In het vierde Hongarië, Sclavonje, Kroatië, Boſnië en Dalmatie, Itaalje, Griekenland, Romanië (eertijds Thracië) Bulgarië en Walachië, Zevenbergen (anders Transſilvanië) Moldavië en Beſſarabië. Daar meê zijn we Europe ten einde. Het vijfde ſchetſt ASIA, en daar in Georgië (of Gurgeſtan by de Inwoners) het Aſiatiſch Turkyen, Arabië, Perſië, Ooſt-Indië, China of Sina, Tartarië, en Japan.

AFRIKA volgt in 't zeſde, als Barbarië, Biledulgerid (by d'ouden Numidie) Barcha en Egypten, het Negers-land, Guinea, en Benin, Opper- en Neder-Ethiopië, en d'Eilanden omtrent Afrika gelegen.

AMERIKA, in Noord- en Zuid-Amerika verdeeld, ſluit in 't zevende deel het hek, byna

als een Nieuwe Wereld, van welker ontdekking Kolumbus en Vesputius den roem dragen.

Wat nu deze tweede druk meer heeft dan d'eerste, word ons, behalven op den titel, in een korte aanspraak van den Heere Dr. Steph. Blankaart, vermeld. Dezen Heer alleen moet de lezer voor de vermeerderingen en byvoegels danken. Hy had dezelve tot zijn byzonder gebruik vervaardigt, op 't oog hebbende, de benamingen, die de Oude Grieksche en Romeinsche Schrijvers aan de plaatsen gaven, teffens by het Neërduitsch te vinden. Zijn Boekverkooper vond dat hoogdienstig by-werk op zijn kamer, en bewoog hem, dat hy 't met den druk mogt gemeen maken. Om daar van de wereld met het meeste gemak te bedienen, staan de Latijnsche namen, niet alleen by elk woord, maar nog daarenboven op een lijst achter het werk, aanwijzende de bladzijde, op welke het te vinden is.

XII.

XII. HOOFDDEEL.

Suite des Characteres de THEOPHRASTE, & des pensées de *Mr. PASCAL.*

Dat is,

*Vervolg van de * verbeeldingen* [*of printen*] *van* THEOFRAST, *en der bedenkingen van den Heer* Pascal. *Te Parijs by* Steven Michallet, *in* 12. 12 *bladen.*

EEn lezer, die der namen, in 't opschrift van dit werkje staande, niet onkundig is, zal haast zien, of deze Schrijver zig wel bedagt heeft, met den trant van die mannen te willen navolgen, en, op hun voorgang, ook wat leerzaams voort te brengen. 't Is zeker, dat de aanmerkingen gansch niet raauw, en voor 't grootste deel stichtelijk zijn.

Zijn eerste gedagten uit hy over den MENSCH, en hy schildert hem af met levendige verwen, van welke onder andere deze streek uitmunt.

De menschen hebben dagelijks te strijden. Overwinnen zy de eene drift, daar rijst weêr een andere, dien zy moeten beteugelen. Als deze getemd is, ontstaan 'er wederom zeer vele, tot demping van welke nieuwe kragten vereischt worden. Deze wereld heeft geen Vrede. De begeerte verzwakt, de Eerzugt stookt meui-

* *Merkbeelden, uitgedrukte beelden, enz.*

meuitery; en als de eerzugt t'ondergebragt is komt de gierigheid in haar plaats. Ons gehee, le leven is niet magtig genoeg om onze vianden den oorlog aan te doen.

't Is de GODSDIENST, over welk 's mans tweede bedenkingen gaan.

Indien de mensch (zegt hy) konde bevatten 't gene hy ziet, ik zoude hem vergeven, dat hy twijfelt aan 't gene hy niet ziet. Maar het minste ding is een afgrond van duisterheid, waar in de Reden zig verliest. Wy zijn getuigen van ontelbare wonderwerken, die we niet konnen doorgronden. De Zon, ons zijn ligt gevende, matigt de hitte zijner stralen. De Aarde geeft ons vrugten in overvloed, en voorziet onze behoefte. De Zee kemt zijne golven glad, om ons een veligen doortogt na vremde landen te openen. De Lugt wekt winden, om ons te begunstigen, en de Hemel stort haren regen. Wat hebben wy te zeggen? Heeft eenig sterveling tot nog toe de oorzaak van die geregelde wisselingen der dagen en nagten wel begrepen? Heeft hy den oorsprong van Ebbe en Vloed wel gevat? Dit alles steuit den loop van onze aanmerkingen.

Onbequaam zijnde om dingen te kennen, willen we Gods oordeelen doorgronden. Wy eissen hem rekenschap van zijn bedrijf, en we willen, dat zijn Wijsheid onze twijffelingen zal beantwoorden.

Nog eens.

Een Filozoof, geloovende dat de Reden alle zaken bepaalt, twijffelt of hy God een offerhande van de zijne wil doen. Hy wilde wel,

of dat God zoo vele Wonderdaden niet had gedaan, of dat God, dezelve doende, hem de verborgene oorzaken had geopenbaart. Hy wenſchte wel dat in de Voorzienigheid een bekrompener magt, of in zijn Reden een meer uitgeſtrekte doordringendheid, was.

Van de WERELD te ſpreken neemt hy dus zijn aanvang, kort en goed.

Hoe men de Wereld meer doorzoekt, hoe men daar in meer zotterny ontdekt.

Dan treed hy voort tot de EENZAAMHEID, en leeraart ons, wat ſoort van menſchen zig daar toe bequaam vinden, te weten zoodanige, die of ganſchelijk vernufteloos, of in tegendeel rijkelijk met verſtand begaafd zijn. De redenen, waarom iemand van een middelmatig vernuft niet magtig is zijn leven in eenzaamheid door te brengen, hebben haar ſteunſel.

Maar men denke vry, ſchoon gebergtens, rotsholen, en nare boſſchaadjes wel plaatſen van eenzaamheid zijn, dat die nogtans de eenzaamheid niet maken. In den regten zin moet door d'eenzaamheid verſtaan werden, een leven by zig zelf: hoedanig een eenzaam leven midden in 't grootſte gewoel der volkrijkſte ſteden, zoo wel als in de woeſtijnen, kan geleid werden: en zulk een eenzaamheid is vol vermaak.

In tegendeel ſchildert hy het HOF en de GROOTEN af, als vol onruſt, en onluſt. Hy ſpreekt van 't onderſcheid der Borgers, en Hovelingen, van de ſlibbergladde wegen, langs welke men ten hove ſpanſſeert, en van de gebreken, daar in haren rol ſpelende; van den nood en 't gevaar der Grooten

——— *Exeat*

——— ——— *Exeat aula,*
Qui volet esse pius. ——— ———

Dat is,

Die als een eerlijk man wil leven,
Laat die zig verr' van 't hof begeven.

En wie zou daar in lust konnen krijgen, of hy moet niet van den besten aart zijn? Zoo 't waaragtig is, dat deze Franschman zegt; * *Over al is de Waarheid niet welkom: maar te Hoof heeft men een schrik van haar.*

Zijne Aanmerkingen over sommige uitgelezene plaatsen uit Tacitus willen wel gelezen werden, zoo ter bezeffing van Tibeers geveinsden aart, en Regeerkundige arglistigheid, als ter bespiegeling van de hachchelijken staat der Rijksamptenaren, en die met de Vorsten omgaan.

Wereldkundiglijk opent de Schrijver zijne gedagten over de VERDIENSTEN. 't Is niet al mis, als hy oordeelt, dat 'er met de ware Deugd in deze wereld luttel te verdienen is. Die met de vetste voordeelen gaan strijken, hebben dikwils hun lot minst verdient.

† De waaragtige Deugd heeft by de menschen geen ingang.

Het juiste middelpunt, waar in haar voornaamste eigenschap legt, is hen onbekend. In alle onze bedrijven is of al te veel, of al te weinig. 't Minste dat men in de wereld ziet is een geregelde edelmoedigheid, een opregte vriendschap, en een deugd zonder overmaat of gebrek. enz.

On-

* Par tout la Verite est mal reçûe: a la Cour elle est en horreur. Pag. 61. † Pag. 83.

Onder ons zijn, voor 't meeste, geene andere, als half wijze, en half deugdelijke. De eeuwen, die vrugtbaarst in deugden waren, hebben nimmer volmaakte voortgebragt, en alle de gene, die van de Oudheid onder 't getal der Wijzen gezet zijn, waren enkele hoovaardige veinzaarts.

Waar toe bepaalde zig de wijsheid van eenen Kato? Hoe verre strekte zig uit de matigheid van eenen Diogenes? De laatste kruipt in een tonne, veinzende dat hy 't gezigt der menschen wil ontvlieden, terwijl zijn hart vervuld is met ydelheid, zoo groot als die van Alexander, wiens roem hy versmaad. En die wijze Kato, toonde hy zig wel wijs, en was hy wel wijs, wanneer hy, om Cesars tegenwoordigheid te mijden, hem zelven vermoordde?

Iemand van de oude, als men zijn oordeel vraagde over de verdiensten van twee groote mannen, gaf tot antwoord *Hy moest hen zien sterven.*

Wat zal men van een BEROEMDEN NAAM zeggen? Daar in worden ons hier geen kleine zwarigheden aangetoont.

'tIs dikwils niet min gevaarlijk, een grooten naam, als geen, te hebben.

Beroemdheid word verdagt, en van de Nijd benevelt. enz. 't Gemeen, nijdig op uw geluk, wil meer hebben NB als gy kunt geven. Voldoet gy haar verwagting niet, het ontneemt u haar goedkeuring.

Is de eerachting van een braaf vernuft ooit meer mishandelt, als nu?

Hier verzwijgt hy niet, hoe ongelijken lot de

men-

menschen, in 't stuk van eernamen, wegdragen. Laat een hoveling in zijn gansch leven twee dichtjes gemaakt, en een slenter-Juffer een Min-geschiedenis van eene harer vriendinnen geschreven hebben; men zal haar een plaats onder de brave vernuften schikken. d'Eene rijke Ezel krouwt den anderen, en dus ziet men dagelijks vele met lofdichten van Vleyers, die hun penne veil hebben, zeer weits opgehuld, en hunne onwaardige schriften met breede lofspraak aangehaald; terwijl andere, keurlijk van zwier, en taal, en zaken, niet eens van die oppronkers gemeld worden. Zoo zeer heeft de onwetenheid en eenzijdigheid haar deel in de loftuiteryen der aanzienlijke luiden. Hunne grollen worden aardige stukken genoemt, en de volgeestige puikwerken van iemand, die niet veel schijven heeft, of geen hoog ampt bedient, gaat men begrimmen, en hekelen.

Liefde van roem is de drift van menschen van verdiensten. Ydele roem is het deel der dwazen.

Die de achting van menschen verzuimt, gaat voor een laf hartige door. Die dezelve zoekt word verdagt van eerzugt. enz. Zie daar, men houde dan voor eenen onfeilbaren regel; *Laat ons na geen Roem staan.*

Ik starooge met den Franschen Schrijver een wijltje op dien grooten Dwingeland van twee lettergrepen, in 't Fransch MODE, en met dien naam alomme niet dan al te veel bekend.

Kleeden de luiden zig voor hun zelven? gansch niet. De *Mode* speelt den Tyran over onze genegentheden enz. Hoe zeer ook een

zaak

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

zaak tegen onze zinnelijkheden ſtrijd, word ze maar van de *Mode*; ze word terſtond gedaan. Al wat tegen de *Mode* ſtrijd, al ſtaat het leelijk, dat verwerpt men. De beſte dingen houden op te zijn, zoo haaſt als ze niet van de *Mode* zijn. Gekken zetten den loop van de *Mode* voort, Wijzen pogen zig niet gemaaktelijk daar van te onttrekken.

En nogtans wie zou gelooven, dat de *Mode* magtig was iemand verdienſte by te zetten? Men zal een man, naar den ouwerwetſchen trant gekleed, toegang weigeren, ter plaatſe, daar een ſnoeshaan met een gewaad van den nieuwen ſnof word binnen gelaten.

Maar de *Mode* valt af, zoo haaſt als het gemeene volk vermogen heeft om dezelve te volgen.

De VROUWEN gaan hier niet vry. Dog de Schrijver betuigt voor af zijn rekkelijkheid. Hy wil van haar met onderſcheid ſpreken: ook met achting. Het quaad ſpreken oeffent zig in gebreken der Juffers uit te vinden, welke zy niet hebben.

Een Schimpſchrijver (zegt hy) van onze dagen kent maar drie wijze Vrouwen: maar ik durve niet gelooven, dat Parijs zoo verdorven is. In Sodom waren zeven Regtvaardige.

De goelijke ſchepſels mogen hier uit leeren, niet al te hoovaardig op haar ſchoonheid te ſtreven. 't Is waar, ſchoonheid doet veel tot de verdienſte van een Juffer, maar niet te min een uitmuntende hoedanigheid kan des lichaams leelijkheid verdragelijk maken.

Schoonheid is geen duurzaam goed.

Gelijkerwijs groote rijkdommen somwijlen na een overgroote behoeftigheid leiden, alzoo baart de vervallende schoonheid een vervaarlijke leelijkheid.

Evenwel waren meest alle Juffers gaarne goelijk; en mogelijk is 't onder haar een algemeen gebrek.

Wilt gy tot een Juffer een taal voeren, die welgevallig zal zijn? Zeg haar, dat ze schoon, dat ze jeugdig is. Oude en leelijke zullen niets liever hooren. Schoonheid in een vroumensch te prijzen, welke zy niet heeft, zou haar meer vervrolijken, als een verwondering over deugden, welke zy zou konnen bezitten.

Deugd en Schoonte zijn byna twee onverzoenelijke viandinnen geweest. Een vrouw, die dezelve weet te paren, is geen kleine lofspraak waardig.

Onder de zinspreuken, die ik hier over 't VERNUFT en de WETENSCHAP leze, komt my iets voor, dat ik den lezer zal laten oordeelen, of 't in ernst of boert, of misschien naar den Franschen snorktrant, zy geschreven.

* Was 't in Vrankrijk gebruikelijk (zegt de Franschman) Grieksch, Latijn, Hoogduitsch en Spaansch te spreken, 'k zoude eerzugt krijgen, om die talen te leeren. Maar men verstaat over al Fransch: men spreekt, men schrijft in die taal: waar toe dienen dan d'andere?

En verder.

Neem

* P. 126.

Neem eens, gy moet een Lofreden maken, gy zijt gekoren om een Lijkvertoog te doen, in een vergaêring van welſprekende mannen, daar men zig in 't Latijn moet uiten: hoe zult gy u daar in redden, zoo gy 't niet ten vollen kent? *Een ſchoone tegenwerping, die gy ons maakt!* zou *Arſene* konnen antwoorden, *komen de Redenkonſtenaars en Leeraars in de Scholen ons niet te hulp*? Een fijne ſteek op die Franſche vertoogmakers, en genaamde Pronkredenaars.

Overgroot is de waardy van een goed vernuft, boven vele andere eigendommen.

Men zegt dat Krates zijn geld by een Wiſſelaar bragt, met verzoek, dat hy 't aan zijne kinderen wilde uitdeelen, zoo ze geen verſtand hadden; anders aan 't volk, indien zy Filoſofen quamen te werden. Vernuft heeft over al plaats. Al wie dat bezit, lagt met de fortuin, en bekommert zig weinig om ingang by Grooten te hebben.

't Is niet quaad, dat 'er zeer rijke luiden zijn: want zonder dien overvloed zouden de meeſte, by gebrek van Vernuft, van honger moeten ſterven.

Schrandere luiden zijn verzekerd, dat ze nooit zullen gebrek lijden. Hun naarſtigheid vervult den mangel van goederen.

Een Bottrik, als hy ongelukkig word, is dubbel ongelukkig. Hy ſteekt in zijn ramp, en heeft geen hope van zig te redden.

Vele zouden eerlijker karels zijn, hadden de ouders hen geen ſchijven nagelaten. Maar wagt u, rijke babok, dat gy uw minder, dog vernuftiger, niet trapt.

Al was 't na lange tijden;
Gy zult 'er weêr voor lijden.

De * *Boekmakers* willen ook wel bekeken zijn.

Waren sommige Schrijvers van onzen tijd Pauzen geworden, men zou zoo heviglijk niet over de onfeilbaarheid hebben getwist.

Men vraagde my onlangs, wat goeds ik in de Schriften van S... vond? Ik antwoordde, dat hy 't gepoogt heeft wel te maken.

In de Zedekunde zijn zulke heerlijke boeken geschreven, dat ze niets overlaten om te wenschen, dan de vaardige bekeering der gener, die dezelve lezen.

Den later Schrijveren te verwijten, dat ze zoo fijn, en zoo verheven niet zijn als de oude, dat is een ongeregelde liefde voor de Oudheid hebben. Zonder eenzijdigheid gesproken, men vind nieuwe, die de ouden zeer na volgen.

De GOEDE en QUADE FORTUIN krijgt de naaste plaats daar aan.

Oulinks had de Fortuin tempels, thans heeft ze hare waaragtige aanbidders.

Nogtans is het vermogen, dat men de Fortuin toeschrijft, *niets met al.* Zy zelve bestaat in enkele inbeelding.

Als wy in ongeluk vervallen, veeltijds is 't onze schuld.

Stijgen we ten top des geluks, zelden komt dat by onze verdiensten toe.

Zonder te zeggen, of dat laatste niet wat te veel

* Pag. 131. Les Auteurs.

veel bot viert, ga ik voort tot de HOOVAARDY en EERZUGT.

Niets is onverdragelijker, als de trotsheid van iemand, die in gunſt is. Zijn geluk vervoert hem. Hy wil niet leeren. Hy veragt al wat hem niet na zijn zin is. Men vind by hem minder toegang, als by een Vorſt. Met een woord, hy ſchept zijn vermaak in andere lang te laten achter aan loopen. Doemelijk bedrijf!

Eerzugtige ſchrijven hun zelven 't geluk der uitkomſten toe. enz.

Over al den voorrang te willen hebben, zonder op d' uitgeſtrektheld zijner verdienſte te letten, is 't merkteeken van een eerzugtige.

Laat ons hooren wat hy van de NIJD zegt. Dit is een ſnood beeſt, aan welkers geblaf een verſtandig man zig niet moet ſtoren. Vinders en handhavers van brave zaken ſtonden van ouds her dit helgedrogt ten doel, dog leden d'er nooit letſel van: want het jankt, het gilt, het keſt te vergeefs, en plaagt niemand meer dan haar zelf. Geen zoo wijs, geen zoo eerlijk een man was 'er ooit, of d'een en d'ander duiſterling, van benijding gezwollen, quam uit zijn hol te voorſchijn ſpringen, en grijnſde, op het zien van 't ligt, dat regtſchapene zielen een geneugte is.

Hebt in de wereld ontallijke geleerde en ongeleerde tot uwe vrienden, begunſtigers en waardeerders van uwen arbeid, daar zal een Houte leugenzieke Schoft, een Schaamtelooze Broêr Knelis, een vuile Plugge den balkenden ezelsſtem komen opheffen, om, ware het mogelijk,

uw naam te ſchenden. Wat zult gy 'er tegen doen? Zy moeten, als 't pas geeft, belachen, zy moeten geſchrobt, zy moeten voor de nakomelingen, met duurzamen inkt, in duurzame ſchriften, menigmalen ten duurzamen ſchimp werden voorgeſtelt, of anders als honden, die tegen de Maan baffen, voorbygegaan.

Hoor eens, wat den beroemden *Chriſtoffel Kolumbus* wedervoer. Als die groote Man Amerika ontdekt had, zeiden de nijdige van dat werk; *Wat had hy dog anders te doen gehad, als eerſt daar, en dan daar, na toe te trekken? Wy zouden 't zoo wel als hy gedaan hebben.* *Neen*, ſprak Kolumbus, *maar die van ul. dit ey op zijn eind kan doen ſtaan.* Als niemand van hen zulks konde doen, gaf Kolumbus met het ey een zaften klop op de tafel, en deed alzoo het ey over eind ſtaan. Daar op riepen ze altemaal; *Was 'er anders niet aan te doen? Dat was ons ligt geweeſt. Maar*, hervatte Kolumbus, *niemand van ul. had 'er om gedagt: zoo hebbe ik ook de geweſten van Indiën ontdekt.*

De Nijd onderſtelt in ons zulke gebreken, die wy miſſchien nooit gehad hebben.

Iemands verdienſten zijn altijd niet bequaam, om de indrukſels van de laſtering uit te wiſſen: want de Nijd helpt, om te doen gelooven al het quaad, dat men kan zeggen; zelfs al wat men zig kan verbeelden. Een voortreffelijkheid, die boven alles uitmunt, en een zeldzame Opperdeugd konnen alleen van de aanvallen eenes quaadſprekers bevrijd zijn.

De Nijd, die Peſt, ſpaart zelf geen vromen.

In

In 't ſtuk van werken des vernufts worden de oordeelaars door Gevley of door Benijding verblind: door 't eerſte ten voordeel der magtige, door de tweede tot nadeel van de minder vermogende.

Maar gy nijdige grijnzerts, en grimmers, die van niemand goed ſpreekt, dan die u ontziet, om dat gy ſchijven hebt, of ampten bezit, uit welker hoofde gy d'een en d'ander van uwen aanhang een ſtuk of brok kunt toevoegen; gy peſtige benijders van een 's anders deugden, die gy, tot uw ſchande, ontbeert (zulk een kenne ik, die, als hy dit in de Boekzaal leeſt, hem zelven ſtraks geraakt zal vinden) gy Aartsſchurken, bedenkt gy wel, hoe ongelukkig gy voor u zelven zijt? Niet ſlegts, om dat de gene, dien gy benijd, met u wel oolijk de gek ſteekt, maar om dat gy uw kanker altijd by u draagt, volgens die waaragtige ſpreuk

Suum invidia torquet autorem.

De Nijd plaagt den Benijder meeſt.

Daar en tegen hoe gelukkig zijn zy, die een 's anders geluk zonder benijding konnen aanſchouwen! Ja zy zijn gelukiger, als alle de gene, welke zoo hoog van ſtaat zijn, dat zy benijders konnen verwekken.

Uit het hoofddeel van 't SCHIMP SCHRIJVEN hebben de bazen, die zig voor [Kritici] Oordeelaars, Vitters, of Woordenzifters uitgeven, vry wat te leeren. Zy hooren, hoe deze Fransman het zelve beſluit.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

De ſnoodſte hoedanigheid is 't, mijn 's oordeels, het gedrag van byzondere menſchen te onderzoeken, om te doen zien, dat men de konſt van quaadſpreken verſtaat.

VALSCHE SNAKEN, en SCHIMPERS, of *Schertzers* hebben hier ook een beurt, dog luttel tot hun eere.

Gy al wie gy zijt, ge moogt u door een ſnedig gezeg behagelijk pogen te maken, gy moogt het ook eens wagen met iets koddigs, maar voor de reſt, maakt 'er uw werk niet van.

't Geheim om de ſchimp te beletten, is, dat men dezelve voorkome. Men zal niet gaan lachen om een bultenaar, die op een vermakelijke wijze hem zelven eerſt heeft ten ſpot geſtelt.

Hy ſpreekt ook van de LIEFDE, en VRIENDSCHAP.

De Liefde is 't gebrek van jonge, de zwakheid van oude luiden, de dwaasheid der jonge dogters, de drift der vrouwen, de tijdquiſting van kleine, de bezigheid van groote, het verderf der zinnelooze, een klip der wijze. 't Welk niets anders wil zeggen, als dat de heerſchappy der Liefde over alles gaat.

Daar is een razerny in de minnedrift van een jong, buitenſporigheid in die van een oud man. Zullen we dan zeggen, dat de Liefde een goed ding is?

Geld is de zenuw des Oorlogs. 't Is ook de ſleutel der Liefde.

Of we in hoogen, of we in lagen ſtand zijn, een vriend komt ons bijſter te pas.

Wie

Wie zal ondernemen ons de waarheid te zeggen? *Een vriend (wel te verstaan een goed opregt vriend)* Wie zal in ons onze gebreken willen berispen? *Een vriend.*

Augustus had een Mecenas van doen, Alexander een Hefestion.

Maar een vriend, die ons pluimstrijkt, is gevaarlijker als een viand, die ons verraad.

Men houde voor alle dingen de VOORZIGTIGHEID in waarde.

Vele voornemens te hebben strijd niet tegen de voorzigtigheid, mits dat 'er verwarring buiten blijve.

De Voorzigtigheid maakt zig door verscheide raadplegingen zuiver en fijn.

In wisse ontwerpen heeft de Voorzigtigheid meer deel, als de Fortuin: in andere heeft de Voorzigtigheid slegts het begin gemaakt, en de Fortuin al 't overige.

Het SPEL (we spreken van dobbelen, kaartspelen, en alle zulke tijdquistende oeffeningen) wat is het anders, als een vermoeijende bezigheid, die nogtans niemand moede is?

't Is de Gierigheid niet, die den menschen de lust tot spelen inboezemt, maar 't is de eerzugt, 't is de verquisting, die dat doet.

Wat heeft hy meer te verliezen, die zijn karós en paarden heeft verloren? Hy is teffens zijn eer quijt geraakt.

Men kan een goed speler zijn, zonder een eerlijk man te wezen. Wel te spelen, in 't verliezen bezadigd te zijn, geld zonder spijt te wagen, en trouwelijk te winnen, dat is 't al, wat 'er vereist word, om den naam van een

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

goed ſpeler te hebben. Maar kan men wel een ſpeler wezen, zonder zijne eigen zaken te laten varen? zonder hem zelven of anderen te verderven? zonder verdagten handel aan te gaan?

PLEITZUGT heeft veler harten zoo bekropen, dat z'er als met een handwerk meê omgaan.

Maar hoe luttel bereiken de pleiters hun oogmerk, als de zaken jaren lang aan de ſpijker blijven hangen!

Zoo de grondregel in de Filozofie *dat men geen Wezens zonder noodzaaklijkheid moet vermenigvuldigen* in de Regtsplegingen plaats had, ſommige regtzaken, die twintig jaren geduurt hebben, zouden pas twintig dagen duuren.

Zijt gy met de razerny van 't pleiten bezeten? Ik wil 'er u van genezen. Ga met my eens voor de Pleitbank. Daar zal ik u toonen uwe Regters, gevolgd van drie of vier knegten. Zy hebben meer als eene Karós, een groot getal paarden, t'huis een goeden diſch, eenige mijlen buiten Parijs groote Luſthoven, te Parijs zelve trotſe huizen, zonder de heimelijke byzondere woningen te tellen: hunne inkomſten zijn middelmatig, zy beſtaan alleen van de geding-gelden; en gy, hardnekkige dwarsdrijver, zijt de man, die dat geding-geld moet betalen.

Op WELDADEN paſt ERKENTENISSE, maar 't is jammer, dat ze veeltijds met ondankbaarheid worden beantwoort.

Een regtſchapen man wil geen weldaad ontfangen, zonder onderſcheid van wien 't ook zy. Hy ziet niet zoo zeer op den dienſt, hem aangeboden, als op de perſoon, die hem wil verplig-

pligten. Wat achting zal men dog hebben voor de aanbieding van een ſchobbejak? Ik wil mijn welvaren aan geen booswigt ſchuldig zijn.

Niets is onlijdelijker, als dat ſoort van menſchen, die u verwijten, dat zy u gemaakt hebben 't gene gy zijt. Zou men d'er niet meer aan verpligt wezen, dat men aan hen niet verpligt was?

Een Romein zeide eens tot iemand, die hem verweet, dat hy hem van de dwingelandy der Ceſars in 't leven had behouden; *Levert my aan Ceſar over!* Als of hy wilde zeggen: hoe droevig mijn lot mogt geweeſt zijn, 'k zoude mijn leven maar eens verloren hebben, in plaats dat gy door uwe verwijtingen mijn dood yder oogenblik vernieuwt. Ik zou verdragen hebben de hardheid van Ceſar, die mijn meeſter, en mijn Verwinnaar was, maar is de hardheid van een vriend te dulden? Gy, die honderdmalen de grootheid van uwe vriendſchap vergroot, ten opzigte dat gy my van niets tot iets gemaakt hebt, brengt my tot de laagte. De trotsheid der ommeêdoogende Grooten, die van de Fortuin boven my geplaatſt zijn, zoude my meer ſparen, als uw geveinſden yver. Het ſtaat u qualijk, zonder ophouden uwe weldaden te toonen. Die vertooning is niet meer voor u. Mijn werk is het, die te beſchouwen, en my daar over te verwonderen.

Men moet echter niet denken, dat het ganſch onvoegelijk is, een vriend eens voor te houden, wat dienſten men hem gedaan hebbe. Dit 's maar de zaak, dat het met bequaamheid en ſchranderheid moet gedaan werden, in dier voegen, dat 'er geen verwijt in ſteckt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Kan 't wel met fijner snedigheid geschieden, als op de manier, die een oud soldaat gebruikte, in de genade van Cesar af te bidden? *Vorst*, sprak hy tot den Keizer, die hem stond te vonnissen, *zult gy niet erkennen een soldaat, die u, om de hitte van uw dorst te verkoelen, water uit een fontein bragt? Heel wel*, antwoorde Cesar, *maar die waart gy niet.* 't Is niet zonder reden, hervatte de krijgsknegt, *dat gy my niet kent, want ik hebbe sedert dien tijd voor u vegtende een oog verloren.* Cesar kende hem toen, en erkende 's mans diensten.

Elk een kan juist niet op een uitmuntende en verheve wijze zijn erkentenis voor genoten diensten doen, maar daar is evenwel geen mensch, of hy kan met een verpligtend woord de goedheid van zijnen weldoender beantwoorden. Een enkele korte klemspreuk overtreft menigmaal in gewigt alles, wat men zoude konnen bybrengen. Ey hoor eens, lezer, een merkwaardig voorbeeld. Augustus schonk, om Furnius wille, zijn Vader, die 't met Antonius had gehouden, het leven. Wat erkentenisse kon Furnius, een onvermogende onderdaan, voor zoo groot een weldaad aan een oppermogenden Keizer doen? Een eerlijk verwijt, dat Furnius aan den Vorst deed, van hem tot dat onvermogen gebragt te hebben, was van meer verdienste, dan alle bedenkelijke aanbiedingen. CESAR, zeide hy, *ik hebbe in al mijn leven maar een ongelijk van u ontfangen, en dat is heden geschied, wanneer gy gemaakt hebt, dat ik genoodzaakt ben ondankbaar te leven, ondankbaar te sterven.*

Zoo

Zou men hier nevens iets van de ondankbaarheid te boek zetten, men mogt van de grootste wel beginnen, namentlijk die, met welke de beste Vaderlanders zijn bejegent.

De Scipioos, de Kamillen, de Ciceroos, en andere, zijn voorbeelden van 's volks ondankbaarheid uit de Roomsche historien. De Staat was aan hunne dappere vuisten en welsprekendheid haar welvaren schuldig, de soldaten hadden aan hunne personen d'ervarenste Krijgshoofden, en de Borgers d'alleredelmoedigste Verlossers; nogtans, in spijt van al 't goed, dat zy den Lande gedaan hadden, is het Land tegen hen aangespannen, en heeft hen mishandelt.

Maar 't is Roome niet alleen geweest, daar menig eerlijk man, in tijden van onrust,

Moest uitstaan op een moordschavot
Het onverdiende stervens-lot.

Voornamentlijk als de Bazen van den degen wraak vorderden.

Daar zulke vlegels, zulke zwepen,
Ter regtbank, ja ter slagtbank, slepen,
En met een lak, hen opgeleid,
De trouwste en eerlijkste onderdanen,
De Peten, Priscen, en Soranen,
Opoff'ren aan d'onmenschlijkheid.

Ja, 't welk de waaragtige reden was (volgens de voorbeelden, ons van de Romeinsche Historyschrijvers, Tacitus voornamentlijk, aangewezen) waarom de onnoozelheid vervolgt wierd,

Daar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Daar 't als een misdaad stond te vreezen,
Van alle misdaad vry te wezen.

'T Zal best zijn van deze stoffe te scheiden.

Het volgende hoofddeel, waar in het * TOONEELSPEL VOOR en TEGEN word gesproken, dewijl het in een langwijlig en aan een geschakeld vertoog bestaat, zal ik ongerept laten. Elk oordeele van deze oeffening, samt deszelfs gebruik, en misbruik, naar zijn goedvinden. Aan d'een en d'andere zijde zoude, mijn 's bedunkens, nog wat vallen te twistredenen. Onderwijlen blijft Vondels zeggen waaragtig.

Tooneelspel quam in 't licht, tot leerzaam tijdverdrijf.
Het wijkt geen ander spel, nog Koninklijke vonden.
Het bootst de weereld na, het kittelt ziel en lijf:
Het prikkelt ze tot vreugd, of slaat ons zoete wonden:
Het toont, in 't klein begrip, al 's menschen ydelheid;
Daar Demokrijt om lacht, daar Heraklijt om schreit.

'T Slot van 't werkje is een hand vol † AFGETROKKE BEDENKINGEN, die van velerley aart, dog gansch niet ruw, nog bastig, zijn. 'k Wil 'er eenige van naschrijven.

Een

* Le pour & le contre de la Comedie. *Pag.* 210.
† Pensées detachées. *Pag.* 237.

Een van Solons wetten, die aanmerking verdient, was deze, Dat een Zoon niet verbonden was zijn Vader te onderhouden, indien de Vader, het vermogen hebbende, nogtans verzuimt had zijn zoon een handwerk te laten leeren. Het ſtrekke tot een proef, hoe noodzakelijk het zy, dat de jeugd aan den arbeid werde gehouden, en dat hare beſte jaren door geen leuyheid verloopen. Dat vele ouders hunne kinderen, in plaats van zingen, en ſpringen, en andere onnoodige kunsjes, noodige wetenſchappen lieten leeren; hunne huishoudens zouden eerlijker, en den Staat daar door beter gedient wezen.

Voeg hier iets van Krates by.

Deze Filozoof wenſchte, mogelijk te zijn, van een hooge plaats uit te roepen, dat het door de ooren in de harten van de ganſche Burgery drong;

O Menſch, hoe groot een dwaasheid is het, zoo veel zorg voor het vergaderen van rijkdommen te dragen, zonder dat gy zorgt voor de opvoeding uwer kinderen, aan welke gy dezelve moet nalaten?

Na dat de Schrijver de vervloekte uitwerkſe- van *Eigen-baat* onder alle ſoorten van menſchen kortelijk heeft aangehaalt, vertelt hy ons 't volgende.

De Heer de la Moignon, bedankende Mazarin, die hem quam geluk wenſchen, wegens zijn verheffing tot het ampt van voorzittend Raadsheer, kreeg van den Kardinaal tot antwoord; *By aldien de Koning in zijn rijk een eerlijker Man als hem had konnen vinden, dat hy hem die bediening niet zoude gegeven hebben.*

Wat

Wat een heerlijke zaak is het, dat men zijn aanzien alleen aan eigen verdiensten schuldig is!

Maar gy groote Amptenaren, dikwils grootser als uwe Meesters, die u daar meê voorzien hebben, waant gy groote mannen te zijn, om dat uwe bedieningen zoo veel gezags meêbrengen?

Uw eer zinkt met uw ziel in 't graf,
En anders hebt gy d'er niet af.

Groote mannen waren van alle tijden ook zulke, die een deel schoeljes en schurken vet beampt zagen, dog altijd zelf in een lagen staat leefden. Der voorbeelden, zoo ik die wilde melden, ware geen einde. De minste bedieningen nogtans, welke regtschape wijzaarts bekleeden, ontfangen van hen haar grootheid, en hun bedrijf breekt door de nevelen van ongunst heen.

Ik valle in een opmerking van de stichters en bouwers, die juist altemaal het gemak van bequamelijk te wonen niet beoogen, schoon ze de allerbequaamste woonplaatsen timmeren.

In voorname Steden vind men menschen, slegte woonsteden bewonende, die in andere wijken heerlijke huizen hebben.

Bouwt men voor zig zelfs, of om zijn vermaak dan? Ik denke 't niet. Van tien huizen, die N. heeft laten timmeren, en opcieren, heeft hy d'er maar drie in zijn leven gezien.

De Stad Richeljeu, welke een van de netste in Vrankrijk is, zoo wegens haar welgeregeldheid,

heid, als wegens den ſchoonen ſtand van 't kaſteel, is op bevel des Kardinaals van dien naam geſticht; maar men heeft my verzekert, dat hy nooit het genoegen heeft genomen van dezelve te bezigtigen. 't Was hem genoeg, bewuſt te zijn, dat 'er een Stad was, die den naam van Richeljeu droeg.

Nog eens wat, en daar meê legge ik dit boek uit mijne handen.

Wat hebben wy in zoo vele vremde landen te doen? Laat ons in ons Vaderland blijven. Daar vinden wy zoo wel het gezigt van bloemen, bergen, boſſchaadjes, en fraaije ſteden, als elders. Reizen leert leven, en de handel met verſcheide volkeren onderrigt veel. Is dat uw meining? Maar zeg my eens, in den tijd van tien jaren, dat uw vriend alle de Koninkrijken van Siam, van China, van Indiën, en van Japan heeft doorkruiſt; wat heeft hy d'er geleert, dat hy te voren niet wiſt? Hy heeft 'er uit ondervonden, dat de Barbaren een wilden aart hadden, maar is zijn imborſt daar door wel bezadigder geworden? Hy heeft de Afgoderyen van die onwetende volken gezien, terwijl ik zoo wel als hy hunne bygeloovige gewoontens kende (*trouwens we behoeven niet ver te loopen, om die bijſtere buitenſporigheden onder de zoo genaamde Chriſtenen ook te beſchouwen*) maar heeft die verſcheidenheid van Godsdienſt, die menigvuldigheid van overgeloovige plegtigheden, geen wankeling in zijn geloof gebragt? Laat hem toezien, dat dat niet gebeure.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

XIII. HOOFDDEEL.

'*t Heilig jaar 1700, inhoudende een Christelijke Gedenk- en Dankpligt wegens onze en onzer lieve Voorvaderen genadige Verlossing uit de Pausselijke dienstbaarheid, toegepast op den Text Exod. 13. v. 3. door* Johannes Mauritius *gewezen Priester van het Orden der Predikheeren of Dominicanen, zijnde dit Tractaat als een Verklaring van de* Pausselijke Jubel-Bulle, *en een noodig gevolg op zijn* Getuigenisse der Waarheid, *vercierd met kopere platen. t'Amsterdam by* Thomas Mijls 1700. *in* 8. *46 bladen.*

Eerste uittreksel.

DEn Man, die met het laatste jaar dezer eeuwe wederom in de * Boekzaal verschijnt, hebben wy voor dezen leeren kennen uit zijn rondborstige gewetens-quijting, waar mede hy der Waarheid getuigenisse, en 't Pausgezinde Kerkspel den schop, gaf. Ter eere van die Waarheid, vervolgt hy zijn getuigenis, by voorval dat Roome dit aangevangen jaar 1700 voor een groot Juichjaar viert, en hare Kerkgenooten Aflaat en Vergeving van zonden aanbied, indien ze, als gehoorzame kinderen, die genade, naar luid der Pausselijke Bulle, met hart en ziel erkennen; om

* *Zie Snoey- en Grasmaand* 1694. pag. 292.

om quanſuis, als ter ingang van de nieuwe achtiende eeuw (ſchoon die eerſt met het jaar 1701 begint) een nieuwen zegen te erlangen. Hy maakt geen onvoegelijke gelijkeniſſe tuſſen Egypten, en Roome, tuſſen de ſlaverny, die de Hebreen oulinks onder de Egyptenaren leden, en het ſlavenjok, waar meê de Roomſche Paus, hem zelven voor hoofddwingeland der Chriſten-kerke aanſtellende, onze Voorouderen gedrukt heeft. Wederom gelijk de verloſſing der Izraëliten in alle deelen wonderbaarlijk is geweeſt, alzoo paſt hy die gedenkwaardigſte hiſtorie op de verloſſing der Chriſtenen van den hervormden godsdienſt, en erinnert hunne nakomelingen de kragtige woorden, die in het boek des Uittogts van Mozes ons voorkomen, daar die Groot-Hartog der Hebreen den Volke dus toeſpreekt.

Gedenkt aan dezen zelven dag, in welke gyl. uit Egypten uit den dienſthuize gegaan zijt: want de HEERE *heeft u door een ſterke hand van hier uitgevoert.*

Daar van kon niemand beter toepaſſing maken (en wel ter regter tijd, terwijl de dwingelandy der Roomſche Kerke hoe langer hoe meer de hoornen opſteekt) dan de Heer Mauritius, die, ten vollen kundig zijnde van den toeſtel der Pauſſelijke Goochelkraam, en kennende de raderen, die de geeſtelijke Goochelaars in Kerken, Scholen, en Kloosters den gemeenen hoop der Aanſchouwers voor d'oogen weten te draaijen, het bedrog niet langer heeft konnen bywonen, maar uit het Roomſch Egypten is uitgegaan.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Wie nu in Bibeltaal niet onbedreven is, zal zig ligtelijk konnen verbeelden, dat, na de verdeeling van den text uit Mozes, hier te berde komt Izraëls droeve Dienst, Verlossing, pligt tot Dankbaarheid, en wat daar toe behoort: maar wanneer hy de Toepassing, die 't grootste deel van 't werk is, zal doorlezen hebben, dan eerst zal hy konnen bezeffen, welk een gedrogtelijkheid onder het geblankette en opgesmukte wezen van Roome schuilt.

Der Izraëliten dienstbaarheid begon van den Egyptischen Koning: onzer Voorvaderen slaverny begon van den Roomschen Paus, die hen langen tijd blind hield, gelijk hy nog ontallijke menschen ten huidigen dage blind houd. Vraagt men hoe de Pauzen aan die groote magt zijn gekomen, dien zy hebben, en die hen noodig was om zoo vele landen en luiden te verslaven? de Heer Mauritius zal uit de historien aantoonen hoe zy door oneindige godlooze vonden en schelmstukken hun zelven geweldiglijk verheven hebben, zoo met ondeugende Vorsten te helpen, als met eerlijke te doemen, te vervolgen, en van hun rijk te berooven. Hier worden geen doekjes om 't werk gewonden; het is al te bekend, en de gedenkschriften zijn d'er vol van.

Zoo nadrukkelijk afgeschilderd blinkt dat woedende Kerkhoofd als een andere Farao op zijn troon, ja als Heerscher boven alle de mogendheden des werelds. Zijn driedubbele kroon kraakt van goud en gesteente. Men vergelijke hem eens by Christus, is 't geen schoone Stadhouder? De twee sleutelen, die hy in zijn wapen voert, noemt hy de sleutels van Sant Pieter,

ter, waar mede hy voorgeeft magt te hebben, om den Hemel naar zijn welgevallen op en toe te doen. Och ja, maar als hy daar niet meê te regt raakt, dan tragt hy met het zwaard van Paulus zijn zin te krijgen.

Op zijn geheiligden heerſchappy-zetel gezeten vergenoegd deze Farao zig niet (gy moet my ten beſten houden, Roomſch-Katholijken, dat mijn pen de ſpreekwijzen van Mauritius gebruikt) met de Opper-voogdy over het Roomſch duiſter Egyptenland, maar laat zig uit hoogmoed, als een tweede Herodes, godslaſterlijk een God op aarde noemen. Thomas van Aquine nogtans, een van de maats, die de beſte paarlen aan den Pauſſelijken kroon reeg, ſpeelde wat dubbelzinnig met dien naam, en ſchreef van hem

Nec Deus nec homo es, ſed neuter & inter utrumque.

Gy zijt nog God, nog menſch, maar tuſſen beide wat.

Pispraatjes. Onze Schrijver toont, dat de Vent in het zoo genaamde Paapſche *Dekreet-boek* getitelt word * DOMINUS DEUS NOSTER PAPA [*Onze Heere God de Paus*] wel te verſtaan in de Gloſſe; en in den text zelf word deze taal gevoert

Satis evidenter oſtenditur, a ſeculari poteſtate non	Klaar genoeg word bewezen, dat de Paus van de wereldlijke Magt ganſch

 niet

* Zie pag. 90.

solvi prorsus nec ligari Pontificem posse, quem constat a Constantino DEUM appellatum, cum nec posse Deum ab hominibus judicari manifestum est.	niet kan ontbonden nogte gebonden werden: als welke blijkt van Konstantijn GOD genaamd te wezen: want het is klaar, dat God van geen menschen kan werden geoordeelt.

Nu gaat de Heer Mauritius bewijzen, dat de Paus, als zoodanig een God op aarde, zijn woord een gelijke kragt wil gegeven hebben als Gods Woord, en merkt aan, dat hy, op dat niemand keur zou hebben van Gods Woord boven 't Pausselijk woord te stellen, hem zelven *allerheiligste Vader* laat noemen, daar Christus zijn Vader *heilige Vader* noemt. Tot zulk een Goddelijk gezag verheven word hy van zijne Voorstanders en afhangelingen erkent, als magt hebbende boven alle magten, en al wat is in Hemel en op Aarde: en 't is aanmerkelijk, dat zy de woorden van den achtsten Psalm v. 6. 8. en 9. op hem passen; want als daar staat, dat God *alles onder des menschen voeten heeft gestelt Schapen, Ossen, voorts alle dieren des velds, 't Gevogelte en de Vissen*, passen zy dit heel anders toe dan men zou denken; te weten, door *Schapen* verstaan zy d'aardsche dingen, en onder die Christenen, maar voornamentlijk de Koningen en Keizers; door de *Ossen* de Joden, Ketters en Scheurmakers; door de *Dieren des velds* de Heidenen; door het *Gevogelte* de goede en quade Engelen; en door de *Vissen* de zielen, zoo die in de helle als die in 't vagevyer zijn. Dat gelijkt 'er immers heel wel na.

Veel beter is de gelijkenis van onzen Schrijver, voortgaande Farao 's magtig leger, waar mede hy de groote menigte van Izraëliten wilde bedwingen, te passen op het gruwzaam leger van den Roomschen Farao, wiens onderbevelhebbers, van de trotse Kardinalen af, tot het leuije Monnikken-gebroedsel toe gerekend, hier worden opgetelt. Dit is een fraay * hoofddeel.

De Sprinkhanen, door alle de bekendste deelen des Aardrijks gezonden, om de menschen voor den Paus te doen bukken, zijn daar toe bevoorregt met een allerverwonderlijkste konst, die de Roomsche Kerk aan geene andere menschen dan hare Priesters toeschrijft; een konst, een verborgen wetenschap, die voorhenen aan niemand op Aarde, ja zelfs geen Engel in den Hemel, was meêgedeeld. En welke was deze? Men maakte het volk wijs, dat de magt der Pausgezinde Priesters was een gansch Goddelijke magt, waar door zy den aart der dingen konden veranderen in haar Wezen, en niet te min, de Toevallen der alzoo vernietigde dingen, in haar geheel blijvende, konden bekleeden met een andere lichamelijke Wezendheid, die dubbele Toevallen van verw, smaak, en gedaante heeft, zonder dat nogtans de vijf zinnen daar van konnen oordeelen. Ik meene die tooveragtige zoo genaamde *Transsubstantiatie*, door welke de Papen de zelfstandigheid van 't brood konnen doen veranderen in het waaragtig vleesch van Christus, en de zelfstandigheid van den Wijn (dien zy alleen uitpooijen) in Zijn bloed; daar nogtans de Toevallen van 't brood en van den wijn, als Reuk,

* *Het achtste.*

Smaak en Verw, niet vergaan; en dat door het uitſpreken van maar vijf woorden.

Wat konden nu de helden van den Roomſchen Forao, 'k wil zeggen des Paus veldpapen, ſnooder vond verzinnen, dan dat zy zelfs de groote Wereldvorſten met ſchrik ſlaan, en tot onderwerping dwingen? want op dat der Prieſteren misgrepen door geen wereldlijke magt zouden werden ingebonden, heeft de Paus henluiden ontſlagen van alle wetten, en regten, niet willende dat zy om eenige ſchelmſtukken, hoe grof en hoe groot die waren, by de wereldlijke Overheid zouden ſtrafbaar zijn; in tegendeel ſtelt hy ſtrenge keuren, en dondert met Vyer en Blixem van Ban en Vervolging tegen alle de genen, die zijne Dienaars geweldiglijk aantaſten; 't welk hoe en wanneer geſchied, met vele zeldzame gevallen beſchreven word.

Als dat groote werk zoo verre gebragt was, dat de Pauſſelijke uitzendelingen onſtrafbaar waren, begonnen zy hun Roomſche blijde Boodſchap te prediken; niet zegt de Heer Mauritius, met God, maar met Straatſchenders en Dieven, want zy overrompelden de menſchen, en ontnamen hen de geeſtelijke wapenen, de boeken van 't O. en N. Teſtament; daarenboven, het ligt van Gods kenniſſe met den waaſſem van oudwijfſche fabelen uitblazende, gaven zy de H. Schriftuur een deel godslaſterlijke benamingen, welker ſommige worden aangehaalt.

Gelijk Farao, het Izraëlitiſch volk geheel en al verſlaafd hebbende, Schatſteden liet bouwen, om haar nog met laſten en ſchattingen te verdrukken, zoo doet ook de Paus. Hy laat den Akker

van

van Gods Kerk omgraven, en bouwt 'er een godsdienſt op, die geld ſchaft. Met de Bondsteekenen (Sakramenten is 't Kerkwoord) ſpeelt hy als een Goochelaar, 't welk eerſtelijk aan den *Doop* blijkt; want de Pausgezinden hebben d'er het *Zout*, het *Speekſel*, *d'Olie*, en de *Bezwering* by verzonnen. De Schrijver vraagt niet zonder reden, of hunne onnutte en belachelijke fratſen haar oorſprong uit de Apoſtelen hebben gekregen? Het *Zout*, 't welk zy *een zaligmakend Sakrament* noemen *om den Duivel te verjagen*, ſteken zy in den mond van het wicht, dat zy doopen, en zeggen, *ontfang het Zout der Wijsheid.* Het *Speekſel*, dat zy het kindje in den neus en d'ooren ſmeren, zegt de Paap tot *een zoeten liefelijken reuk* te ſtrekken. Is 't niet wat ſchoons? en zijn die kindertjes niet wel bewaard, als zy het vuile ſpeekſel van een Paap, die dikwils niet al te zuiver is, aan neus en ooren krijgen? En dit is naauwlijks gedaan, of de Paap ſpreekt den Duivel aan, zeggende, *en gy, duivel, pakt u van hier*, als of zijn ſpeekſel, daar hy 't eerſt een liefelijken reuk noemt, nu zoo vervaarlijk was, dat 'er de duivel zelf van zou wegloopen. Daar na ſmeert hy de borſt en ſchouderen van het Doopkind met *olie.* Deze grollen by den Doop worden in de Paapſche boeken voor ten uiterſten ter zaligheid noodzakelijk geſteld, en om die noodzaaklijkheid meer ſchijn te geven, dewijl de Prieſters niet over al by de kraamvrouwen konnen zijn, hebben in 't Pauſdom niet alleen de Vrouwen magt om in tijd van nood te doopen, maar ook de Ongeloovige, en ongedoopte Ketters, Joden, Turken, Heidenen,

Schelmen, Tooveraars, ja de Duivel zelf, gelijk in het boek *Pupilla oculi Clericorum* ſtaat, te Rouaan in 't jaar 1510 gedrukt. Ook hebben de Paapſche Godgeleerde wegens den Doop vele hoogwijze vragen, waar meê zy de ſcholieren oeffenen, als daar is het geſchil, of men wel in plaats van met *Water* mag doopen met *Pis*, met *Sop uit de vleespot*, *Zeepſop*, *Rozewater*, *Sneeuw*, of *Slijk*? of men het kind wel in een bornput zou mogen werpen, zoo d'er niets by de hand was om daar meê water te ſcheppen? Hoe men een kind zou mogen doopen, als 't in de geboorte voorkomt met een hand of voet, en niet met het hoofd, wannneer het nu gevaar liep van in de geboorte te ſterven? Omtrent het zout en d'olie vragen ze al zoo vermuſte vragen. En waarom dog geſchieden alle die mooije dingen? OM GELD. Geen kind word gedoopt, of de Paap heeft 'er zijn geld voor, 't zy veel, 't zy weinig, na dat de ouders rijk zijn.

Of het nu niet genoeg was, den Doop met zulk een onzinnig beuzelwerk vervalſcht te hebben, misbruiken zy dezelve nog op een allerbeſpottelijkſte wijze aan het doopen der Klokken: en wie heeft ooit van grooter apenſpel in den godsdienſt gehoort, als deze Paapſche *Klokken-doop* welke niet alleen met hun Kinderdoop over een komt, maar zelfs met meer plegtigheden dan die volbragt word? Om dat vele, miſſchien ook Roomſch-Katholijke zelve, van den *Klokken-doop* het regte beſcheid niet weten, luſt my de moeite van hare voornaamſte omſtandigheden na te ſchrijven.

Als 'er een Klok gegoten word, en het geſmol-

ten

ten metaal in den vorm loopt, dan zingen zy ondertussen den bekenden Lofzang * *Veni Creator Spiritus*, roepende den H. Geest aan, om een gelukkige klokgietery. De Klok gegoten zijnde, word 'er † *Te Deum laudamus* gezongen, tot dank aan God voor den goeden uitslag, en op 't laatsten lollen zy een Psalmvaarsje ✠ *A Domino factum est istud.* Daar na bedienen zy aan de Klok meest alle Kerkgebaren, die zy omtrent den Kinderdoop gebruiken. Daar worden Gevaders en Gemoeders gekoren; ik mogt liever *Peters* en *Meters* zeggen, die de koorde in de hand houden, en den Klok haar naam geven. Zoo leest men dat Paus Jan de XIV, stoknarriger geheugenisse, in 't jaar 973 aan de groote Klok van de Lateranen-kerk haren doopnaam gaf. Nog meer.

Die dezen Klokken-Doop volvoert, is niet slegts een Priester, veel min een Ketter, Jood, Turk, of Heiden, maar 't is de Bisschop zelf, of ten minsten zijn Stedehouder. Zouden zy daarom wel veel meer werks maken van een Klok als van een mensch, om dat men het Klokkengeluid veel verder kan hooren, als een 's menschen stem? Neen. Daar staat geld toe: en dat is weêr de boodschap. De Bisschop, of zijn gevolmagtigde, gaat dan de Klok doopen, of wasschen, met Wy-water, zoo van buiten als binnen. Hy besmeert ze met olie, hy bekleed ze met schoon linnen, hy stelt haar verscheide vragen voor, en zingt 'er ettelijke Psalmen over. Eindelijk maakt hy met zijn regter duim zeven kruissen van bui-

* *Kom gy, Schepper, Geest.* † *U, God, loven wy.* ✠ *Dit is van den Heere gedaan.*

buiten, en vier van binnen op de Klok, yder reis deze woorden ſprekende; *Dit teeken zy geheiligd in den name des Vaders, des Zoons, en des H. Geeſts. enz.*

En waar toe dezen omſlag? mogt iemand vragen. Om dat de kragt van zulk een gedoopten Klok, naar luid der Paapſche ſchriften, ongelooſelijk groot is. Durandus zegt, dat de Klokkenzegen geſchied, om dat door haar geluid de geloovige in godsdienſtigheid toenemen, de lagen des Viands (den Drommel, meint hy) verjaagt, het Onweer en de Blixem geſtild word, de Geeſten en Kragten des Lugts nedergeſlagen worden. Ze moeten dan meer vermogen hebben dan de Gebeden der Chriſtenen. Andere gaan nog veel breeder in de kragtdadigheid der gedoopte Klokken te beſchrijven, waar uit zeer merkwaardige ſtaaltjes tegen den onnoozelen uitvlugt van Bellarmijn hier te pronk ſtaan. Maar dat het waar is, 't gene wy zeiden van 't oogmerk, waar toe de Paus dit alles zoo heeft ingeſtelt, hebben onze Voorouders beſt bevonden. Zonder klokkengeluy wierd hen niet toegelaten godsdienſt te plegen. Buiten de Kerk mogten zy geen vergaêring houden. De klokken, die zy gelijkerhand voor hun geld kogten, moeſten eerſt gewijd werden, eer men die mogt trekken; en dat wijden moeſt geſchieden door den Biſſchop, of zijn Medebroêr, die ter plaatſe daar de Klokkendoop vereiſcht wierd nooit wilde komen, of men moeſt hem alvorens met groote geldſommen daar toe koopen. 't Was dan een plegtigheid, hoedanige de meeſte andere zijn, om geld te verdienen. Een plegtigheid, tegen wel-

ke de Kerkvergadering van Keulen een besluit nam om dezelve te vernietigen. Keizer Maximiliaan stelde dezen Klokkendoop onder een van de bezwaarnissen des Duitschen volks, en klaagde schriftelijk daar over aan des Paus Gezanten te Neurenburg in 't jaar 1522, besluitende met de woorden *dat die zoo onwettige en onuitsprekelijke booze zaak behoorde afgeschaft te werden.* Maar die klagten van de Keulsche Kerkvoogden, en van den Keizer zelf, zijn vrugteloos geweest. Het doopen van de Klokken was in den Pausselijken kraam al te dienstig.

Hier ben ik pas dertien hoofddeelen doorgeloopen, en zie nog zoo veel mooys overig, dat het my raadzaamst dunkt, terwijl ook andere boeken na uittreksels wagten, op deze plaats af te breken, en by d'eerste gelegentheid dit boek van den Heer Mauritius voor de tweedemaal mijnen lezer aan te bieden. By deszelfs Drukker is ook uitgegeven de Bulle van den Paus met een Neerdutsche vertaling tegen over het Latijn.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

XIV. HOOFDDEEL.

Verhaal van den Staat der Religie, waar in te zien is, met hoedanige voornemens en listigheden dezelve toegestelt en beleid word in verscheide Staten van de Westersche deelen des Werelds, getrokken uit het Engelsch van den Ridder Edwin Sandis, *benevens, eenige merkwaardige Byvoegselen, gezamentlyk uit het Fransch vertaald door* Joachim Oudaan. *Te Leeuwarden by de* Wed. van Henrik Rintjes *en* Pieter Ruierds 1699. *in* 8. 26 *bladen.*

IN 't jaar 1675 quam dit zelve Schrift d'eerstemaal voor den dag, te Harlingen, uit de Friesche drukkery van Hero Galama, zijnde een vertaling van een vertaling; want het is oorspronkelijk in 't Engelsch geschreven, daar na in 't Fransch overgezet, en in 't ligt gegeven met *Byvoegselen*, die tot de eerste negen hoofdstukken hier nevens gaan.

Joachim Oudaan Frans-zoon, in zijn tijd een naarstig Man, en doodviand van Pausselijke dwingelandy, was, wanneer hy een afdrukſel van de Fransche Overzetting kreeg, dier tale nog onkundig, maar vond egter de stoffe zoo zeer van zijn smaak te zijn, dat hy zig tot den arbeid ging zetten van Fransch te leeren verstaan, en ondernam deze Vertaling met het Woordboek in de hand. Hy bemerkte onder 't lezen, dat de brave

ve Schrijver van dit werk, in kenniſſe van Staats-en Kerkzaken doorzult zijnde, miſſchien een voornemen konde gehad hebben van grooter en wijdluftiger uitvoering, dog voor zoo veel het echter, op zig zelven een beknopte volkomentheid heeft, zoo als 't nu voorkomt, oordeelde hy het een verhandeling te wezen van ongemeene fraaiheid. Geen Schrijver verklaart hy gevonden te hebben, die in zijne eigene bevindingen, en daar over gedane aanmerkingen, zoo rijk van gedagten is, als dezen Engelſchen Ridder, die glad in geſprek en onbelemmerd doorgaat, zonder eenig behulp uit andere boeken, en bygelapte toepaſſelijkheden, elders ontleend; met hoedanige ſamenflanſing de meeſte hoop der hedendaagſche Schrijvers of Uitſchrijvers pronkt, dog by wijze luiden luttel tot hun eere. De taal, die hier gevoert word, is louter ongezogt, ongedrongen, en onbedwongen uit des Schrijvers eigen gezetheid van verſtand, waarneming, overweging, en dus als uit een onbekrompen koker, vloeijende.

Wie deze *Edwin Sandis* mag geweeſt zijn, word van onzen Neerduitſchen Overzetter onderzogt, in een breede aanſpraak aan den Lezer, waar in hy teffens poogt te toonen, dat de Franſche Vertaler geen ander man is, dan de vermaarde Geneefſche Hoogleeraar *Joan Deodati*, en de maker der gezeide Byvoegſelen, niemand anders dan de ruim zoo vermaarde Venetiaanſche Paulus Sarpius, beſchrijver der Trentenſche Kerkvergaêring, beſt met zijne Italiaanſche benaming *Fra Paolo* bekend: waar toe hy de berugte hiſtorie van het geſchil, tuſſen Paus Paulus de V en den Staat van Venetien in 't jaar 1605, en

de

de voornaamste byzonderheden, omtrent den gezeiden Vader of Broeder Paulus Sarpius, omstandiglijk hervoort brengt; werwaarts ik den lezer, om zelf niet buiten mijn bestek vervoert te werden, henen zende.

Die het werkje door en doorziet, zal moeten bekennen, dat het is een grondige en kragtige ontdekkinge des Pausdoms, geschreven zijnde (op dat ik het nog nader met de woorden des Overzetters zegge) om het Roomsche Kerkgebouw, dat de geheele wereld met zulk een uitwendigheid en schoonen toestel in de oogen blikkert, eens in zijn inwendige van uit de grond op, voor zoo veel tot het zelve toegang gegeven word, bloot te leggen. En dit heeft de Schrijver, zijn's oordeels, met zulk een kragtige doordringendheid en onwedersprekelijke waarheid gedaan, dat het byna niet meer mogelijk schijnt, dat men langer de reten en scheuren van dien loosgepleisterden en van buiten schoon bestreken muur zou konnen stoppen of heelen, om den schrikkelijken toestand te verbergen, waar uit het inwendige wezen bestaat, en die gedrogtelijkheid te vergoelijken, die in dit Gesticht zijnen zeet heeft genomen: zijnde niets anders dan een geheele Samenschakeling van d'allerdoortraptste Staatkunde, door d'allerschranderste spitsvindigheid der Wereldwijsheid aan d'eene, en door het allerbloedigste en woedendste geweld der helsche razerny aan d'andere kant, staande gehouden; zulks dat het meer dan wonder zou zijn, dat iemand, die deze ten deele maar innerlijke, en geenzins inwendigste, gedaante wel te regt bekeken heeft, zig door deszelfs uiterlijken tooy

en

en opſmukſel, of vleyende, verbloemende, en bedriegelijke logenſpraak zonde laten ophouden, of vervoeren.

Ga heen nu, lezer, en denk vry, als Oudaan met zulk een ophef u graag wil maken na een geſchrift, waar in de peuk der Roomſche Kerk word omgeroert, dat deſzelfs inhoud in geen praatjes beſtaat, maar in duidelijke aanwijzingen by de ſtukken, en in overtuigende klemredenen.

Had ik 'er overlang zoo veel niet van gelezen (want ik bezitte nog een Harlinger afdrukſel, dat Oudaan aan mijn Vader vereert heeft) de Boekzaal zou eenige uitgetrokkene ſtaaltjes leveren, maar het verſchot is zoo groot, 't zy van wat kant de penne wil aanvangen, dat ze d'er niet van zou konnen afſcheiden.

Laat het vorensgezeide zoo veel als een uittrekſel zijn: zoo zal ik nog iets tot een aanhangſel, ter zake dienende, laten hooren.

Oudaan, opgetogen door 't lezen van de ontdekte Pauſſelijke Kerkgeheimen, ſchreef een gedigt voor dit vertaald werk, met het opſchrift *Roomen in zijn binnenſte, of het volwrogte Wonderſtuk van 't groote gebouw der verborgenheid.* Hoor het voor een gedeelte: en waarom het hier niet verder word nageſchreven, zal haaſt blijken.

Wie opent ons het groot beſlag,
Dat in zijn binnenſte vertrekken
Geheimen huiſt, waar van de dag
Niet magtig is den grond t'ontdekken,

In 't Vatikaansche Staatsbestier,
Dat door de Kerkdeur ingedrongen
Zijn luister schept uit zulk een zwier
En 't stuur, Augustus vuist ontwrongen,
Verzegeld onder 's Visschers ring,
En met zijn dekkleên, en gordijnen,
En schermen, maakt een schemering,
Daar nooit het dagligt door kan schijnen?
Wie opent dit ons, daar het zelf
Zig dekken wil, en niet gedoogen,
Dat ooit de buik van 't Kerkgewelf
Zal open staan voor yders oogen?
Waarom? om dat de toestel schrikt
Zig van naby te laten merken,
Die zoo doornaaid en zoo doorstikt
Met glimp haar aanzien zoekt te sterken:
Dies schuilt ze in kap en mommegrijns,
En uit het kaarsligt, dat by duister
Veel flikk'rings geeft en schaduw-schijns,
Ontleent z'haar grootsheid, glans, en luister:
Om niet 't ontdekken, wie daar zit,
In die bedomm'ling weggedoken,
Dien elk gelijk een God aanbid,
Demoedig, ned'rig, en gebroken;
Daar by zig boven alle Goôn
En Godgenaamde Aanbiddlijkheden
Vergeven heeft, en op dien troon
Word in Gods Tempel aangebeden:
Ja die zelf (waar toe stijgt de trots!
Waar wil het met dien hoogmoed henen?)
Hoogwaardigheden boven Gods
Gezalfde Zoon zig aan laat lenen:
Een tegenstelling, die zig uit 't,
Met tegen Christus aan te kanten,
enz.

De laatste drie vaarzen zijn met andere letters hier gedrukt, om dat de Digter daar in wilde beweren, *dat de Paus hem zelven liet aanleunen eerbenamingen boven Christus, en den naam van een* TEGENYVERIGE *van Gods Zoon:* en om dit te bewijzen bragt hy te berde een zeer merkwaardige en godlooze Vleyreden, die zeker Jesuit *Melchior Inkophorus* gemaakt had ter inwijdinge van Paus *Innocent de X*, voor zijn verkiezing *Baptista Pamphilius* genaamd. Hy had ze eerst aan den Paus zelf opgedragen, waar na ze te Roome met een algemeene toejuiching openbaar gemaakt, en vervolgens van daar na Florence, Napels, en andere plaatsen, wierd overgezonden, aldus luidende.

Eminentissime & Reverendissime Domine,
CARDINALIS PAMHILI.

Philius Dei (superlativus Amor Patris, quia φίλτατος, ideo *Philius* dictus) ex æterna ejus charitate, quasi Deo obtulit in amantissimum Intercessorem, ac Mediatorem Dei & Hominum, ab instanti Conceptione in utero B. Virginis, factus fuit Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech, ac Primus Pontifex Optimus Maximus.

Sed *Philius* fuit Philius, non fuit *Pamphilius.*

Fuit Intercessor Dei & Hominum.

Non fuit Universalis Mediator Angelorum & Hominum, seu *Pamphilius.*

Si ex nominis analogico æternoque anagram-

mate præſagire licet MYSTERIUM aliquod in tempore; Tu ab æterno prædeſtinatus es eſſe Pamphilius in terris, ac dici *Pamphilius*, ÆMULUS Filii Dei in Cœlis.

Pamphilius ergo eris; Univerſalis nimirum Reconciliator Angelorum & Hominum, in Terris hoſtiliter pugnantium, Regum ac Populorum.

Quod præſtabis non niſi electus in Pontificem Optimum Maximum.

In cujus fauſtiſſimum augurium, Euangelus ego, felixque nuncius, ter ſanctos pedes Eminentiæ veſtræ ex nunc deoſculor. Kalendis Auguſti * 1644.

Oudaans vertaling is de volgende.

Alleruitmuntendſte en allereerwaardigſte Heer
KARDINAAL PAMPHILIUS.

De Zoon Gods (de alleropperſte Liefde des Vaders, om dat Hy was de Allergeliefdſte, is daarom Philius, *de Zoon of de Geliefde genoemd geweeſt) uit zijn eeuwige Liefde, waar door hy zig aan God den Vader heeft opgedragen, tot een allerbemindſten Tuſſenkomer en Middelaar Gods ende der Menſchen, is van den aanvang zijner ontfangeniſſe in den buik der gelukzalige Maagd geworden Prieſter in der eeuwigheid na de ordere Melchizedeks, en de eerſte allerbeſte allergrootſte Hoogeprieſter.*

Maar

* Vide L. Bank Rom. Triumph. *Pag.* 234.

Maar [Philius] *de Zoon is een Zoon* [*of* Philius] *geweest ; maar is geen* PAMPHILIUS [*geen Algeliefde of Liefhebber van allen*] *geweest.*

Hy is een Tussenkomer Gods en der Menschen geweest.

Maar Hy is niet geweest de Algemeene Middelaar der Engelen , en der Menschen , of de PAMPHILIUS.

Indien men uit de overeenkomende en eeuwige Letterspelling des Naams eenige VERBORGENHEID *in der tijd voorspellen mag : Gy zijt van eeuwigheid gevoorschikt om te zijn de* PAMPHILIUS [*de Algeliefde of Liefhebber van allen*] *op aarde , en om de* PAMPHILIUS *genoemt te werden , de* TEGEN-YVERIGE *van den Zone Gods in den Hemel.*

Gy zult dan de PAMPHILIUS *zijn , namentlijk de Algemeene Wederom-Verzoener der Engelen , en der Menschen , die vyandelijk strijden op aarde , der Koningen en der Volkeren.*

't Gene Gy zult voltrekken , nu gy tot d'Allerbeste , d'Allergrootste Hoogepriester verkozen zijt.

Tot welks allerheilzaamste voorzegging Ik , een goede Engel , en gelukkige Bode , van nu af kusse de driemaal heilige voeten van Uwe Uitmuntendheid , den eersten van Oestmaand 1644.

Ik zal daar op niets gaan vitten , nogte daar over woordenziften, de Lezer wete alleenlijk , dat Jochem Oudaan het woord ÆMULUS juist wilde vertalen in den slegtsten zin voor TEGEN-YVERIGE, gelijk ook dat woord die beteekenisse heeft ; dog het beduid tessens, in een

beter zin, een *Navolger*, of *Na-yveraar*. Maar, als gezegd is, Oudaan (hebbende in het aangehaalde Digt den Paus van Roome verbeeld voor DIEN ZONE DES VERDERFS, DIE ZIG TEGEN CHRISTUS, GODS GEZALFDEN ZOON, AANSTELT) had de luſt van 't woord *Æmulus* hier voor *Tegenyverig* over te zetten; en deswegen kreeg hy by zeker geval aan zijn hals den eenen en den anderen van zijne broeders de zoo genaamde *Collegianten*, die, dat ze my ſlachten, nooit van twiſten of kijven weten, als 't naar hun zin gaat, hem verwijtende, dat hy dat woord *Æmulus*, uit onverſtand en liefdeloosheid, *Tegen-yverig* had overgezet; want dat het zekerlijk niet te denken was, dat een Jezuijt, uit vleyery, den Paus zou vereeren met den naam van den *Antichriſt*, gelijk Oudaan in dat kromwoord den Paus en dien *Tegenyverige* of *Tegenſtelde* van Gods Zoon, voor een en den zelven hield, en hem gaarne in zijn *Verborgenheid* dus by de Apoſtelen Paulus en Johannes gevonden had. Dog dat zy daar van genoeg. Hy had wiſſelijk beter op deze plaats *Navolger* vertaalt: maar, om de waarheid te zeggen, de godvergeten vleytaal van den Jezuijt is (in plaats van de verſchooning van dien *Collegiant*, die zijnen *Medecollegiant* Oudaan op 't lijf viel) voor 't overige de uiterſte verfoeijing waardig, en ſtaat niet ongevoegelijk ten toon voor dit vertaald werk van den deftigen Sandis, waar in de Verborgenheid der Roomſche Kerkkraam, met hare, 't onregt zoo genoemde, Geeſtelijkheid, van hoogen en lagen rang, popwerk, en wonderbaarlijke ſnuiſtering, naar 't leven word afgeſchildert.

Ziet daar, haters van opgesmukte gedrogtelijkheden, nu hebt gy drie Mannen gehoort, die de preutsche Moederkerk met geen enkele geesseling nog brandmerk vry laten.

XV. HOOFDDEEL.

Joan. Ægid. Euth M. D. Agonisma de *Hydrope* curiosum, ad recentiorum mentem delineatum.

Dat is,

Opmerkend * *Vertoog van* Joh. Egid. Euth, *Arts, wegens de* Waterzugt, *naar de bevatting der nieuwe kenners afgeschetst. In 's Gravenhage by* Nikl. Wilt 1700. 11 *bladen in* 8.

De Geneesheer Euth, uit wiens pen voor een wijl ook de ontleding van den Navel vloeide, laat in dit driemaal herdrukte werkje zijne gedagten hooren, over die alom bekende quale, van de Grieken Ὕδρωψ [Hydroops] en in 't Latijn, met het zelve woord, *Hydrops* geheten. De Duitschers zeggen *Wassersucht* of *Wasserfülle*, wy Hollanders *Waterzugt*, en wel, kortheids-halven, *het Water*.

Van deze en meer dergelijke benamingen begint hy, en vermeld, wat de oude en later Art-

* *Anders* Vertooning om strijd, *enz.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

ſen daar van getuigen. Zijn's oordeels, is het in Nederland een van de drie plagen der Dronkebroers. De twee andere zijn *Tering*, en *Jicht*.

Als we uit hem verſtaan hebben, welke namen zy heeft, en welke lichaams-deelen door haar geprangt worden, gaat hy voort tot de zakelijke beſchrijving dezer *onnatuurlijke verzameling van verdorve vogt, in 's menſchen lichaam, die de dierlijke huishouding te grond helpt*, en hare ſoorten: daar na tot hare oorzaken. Ik leer d'er uit, met opmerking, als van een kopje Thé dagelijks niet vies zijnde, dat men hier te land door te veel Thé drinken ook waterzugtig kan werden.

Vervolgens brengt hy te berde de verſcheide wijze, hoe 't Water aankomt, de Kenteekenen daar van, zoo wel als de Voorteikenen. Dus word het ook tijd, dat hy de manier van 't zelve te genezen beſchrijft. Deze neemt aanvang in het zevende hoofddeel, en de drie laatſte leveren uit, yder in 't byzonder, wat men tot de Waterzugt te verdrijven moet halen zoo van de Apothekers, als van de Wondheelers, en voornamentlijk van ons zelven, en van onze levenswijze; dewijl het zeker is, dat, by aldien we ons zelven geen maat en regels in eten, drinken, en oeffeningen ſtellen, alle de voorſchriften der Geneesheeren vrugteloos, en de hulpmiddelen van geen vermogen zijn.

XVI. HOOFDDEEL.

Amſterdamſche Secretary, *beſtaande in Formulieren van Schepen-kenniſſen, Quijtſcheldingen, Schat-brieven, en andere, die gewoonlijk daar gebruikt werden. Hier zijn bygevoegd velerley Formulieren van Actens, die ter Wees- Aſſurantie- en Deſolate Boedels-kamer gebruikelijk zijn, in een beter ordre gebragt, en meer als de helft vermeerdert. t'Amſterdam by* Jakob Van Royen 1700. *in* 8. 23 *bladen.*

WAren 't geen enkele Voorſchriften, die dit bondeltje blaêren uitmaken, het mogt iemand vremd voorkomen, dat men die Schrijfkamer van 't Amſterdamſche Raadhuis, die haren naam van *Geheimen* draagt, wijd open zet, en allerley ſchriften, welke daar in vervaardigt worden, een ygelijk laat kijken.

Voor vijf en dertig jaren wierd dat d'eerſtemaal gedaan, dog hoe veel fraaijer, netter, beſchaafder, en voller deze vertooning is, behoeve ik, de zaak zelf ſprekende, niet aan te wijzen. Gelijk yder ſtad verſcheide byzondere voorſchriften van brieven heeft, die over voorvallende handelingen, ten dienſte en tot verzekering van borgers, en vremdelingen, werden afgevaardigt, zoo zijn ook t'Amſterdam zekere uitdrukſels, die ſtad alleen in hare ſchriften eigen: weshalven deze geopende Schrijfkamer het meeſte nut kan toebrengen

aan d'AmſterdamſcheBorgery, en zulke, die wegens hunne tijdelijke zaken genoodzaakt zijn zig te laten helpen van de Amſterdamſche geheimſchrijvers, of derzelver dienaren, gemeenlijk *Klerken* genoemd. Ze dient voor al luiden van de pen en pleitzak: ik meine, Beamptſchrijvers, Pleiters (raadgevende Regtsgeleerde niet te vergeten) Deurwaarders, Geregtsboden, ja zelfs Kamerbewaarders, en andere, die op 't Stadhuis den Raad en 't Volk dienſtbaar zijn. Men voege hier by allerley Schrijvers ten platten lande, onder des Stads Geregtsban, welker voornaamſte zijn de Dorpſchrijvers, beſt met het Kromwoord *Sekretariſſen* bekend. Eindelijk levert deze klappende Papegaay aan velerley ſoorten van menſchen, Handelaars, Makelaars, Koopers, Verkoopers, tot de Koſters van de kerken toe, voorbeelden van na te ſchrijven zoodanige verklaarſtukken, brieven, en handſchriften, als henluiden in hun dagelijks bedrijf te pas komen. Ik zwijge van de Schriften, die tot de Kamers behooren, waar van de titel ſpreekt; en, behalven deze, van den uitvoerigen omſlag der regtsplegingen, aangaande lijfſtraffelijke quaaddoenders, het opſtellen, uitſpreken, en uitvoeren van Doodvonniſſen, zoo als al het zelve binnen Amſterſtam toegaat, beſchreven in 't elfde Hoofddeel; zelfs met aanwijzing van den rang, volgens welke Schout en Schepenen in de pijnkamer, twee dagen voor de ſtrafpleging op 't ſchavot, zitten (alwaar dan ook Burgermeeſteren tegenwoordig zijn) en verder in de vyerſchaar, van 't begin tot het uiteinde der zaken toe, niet zonder merkwaardige omſtandigheden.

Maar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Maar, of misschien iemand gaarne een deel namen hoorde van schriften en, zaken, waar over schriften gemaakt worden, zie hier eenige voornaamste, buiten Kromtaal, die anders op Raadhuizen gebruikelijk is; Aanhalingen van verbeurelijke goederen, Aanspraak die de Schout voorhenen t'Amsterdam in de Vyerschaar tot de omstanders deed, Afschrijving van Kooppenningen; Belastingen, Bewijs van der ouderen goed, Boedel-afstand, Borgtogten, Brieven van Voorschrijving, Burgerbrieven; Dagvaarding, Doodboeken; Eigenpands-uitgiften, Eissen, Erffenissen; Getuigschriften, Gezondbrieven; Handwerks-vergunningen, Huizen-koop, Huwelijksche geboden; Ingezeten-Eed; Koop van roerende en onroerende goederen; Kusting- en Kusting-rentebrieven; Loospanden; Misdadigen; Opdragten, Opveilingen, Overdragten, Overspel; Pagten, Pandschriften en Pandbeloven, Plukpenningen, Poorters; Quaadaardige verlating van man of vrouw, Quijtscheldingen; Renten, Renthessers, en Rentgevers, Roededragende boden; Schatting, Scheiding van tafel en bed, Schepenkennissen, Schuldeissers; Tachtigste, Tweehonderdste en Twintigste penning, Tolbrieven; Veertigste penning, Verbanden, Verbintenissen, Verjaringen, Verklaringen, Verkoopingen, Verzekeringen, Verzoekschriften, Volmagten, Vonnissen, Voogdy, Vrygeley, Vrywaring; Uitkoop, Uitslijters; Waarborg, Weeskinderen, Weetbrieven, Wollewevers; Zeebrieven; en nog zoo vele andere, als welke de lezers zullen bevinden dat in dit haastig uitschrijven niet onder mijn penne zijn gevallen.

XVII.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

XVII. HOOFDDEEL.

Memoires de Messire Jean Baptiste de la Fontaine, Chevalier, Seigneur de Savoie & de Fontenai, Brigadier & Inspecteur General des Armées du Roy.

Dat is,

Gedenkschriften van den Heer Jan Baptist de la Fontaine, *Ridder, Heer van Savoy, en Fontenai, Bevelhebber en algemeen Opziener van des Konings heirkragten. Te Keulen by* P. Marteau 1699. *in* 8. 31 *bladen.*

HEt is niet zonder reden, dat men in een voorberigt voor dit werk den lezer niet durft verzekeren, of het een *Roman* is, of een *Historie*: want zelden las men een boek, waar in zoo veel voorkomt dat door de veelvuldige omstandigheden naar waarheid gelijkt, en waar van misschien ook een groot gedeelte waaragtig is; wederom zoo veel, dat niet hooger als voor verdigtsel-praat moet werden opgevat.

De Schrijver (hy mag wezen die hy wil, en hy mag voor *Jan Baptist de la Fontaine* willen spelen, of waarlijk de man zijn) belijd althans te Parijs in de Bastille te zitten, ter zake dat hy, ten tijde van den laatstgeeindigden oorlog, tussen Engeland en Vrankrijk een weêrzijdsche Verspieder geweest zijnde, aan 't Fransche hof in ongunst van den Rijksdienaar Louvois geraakt, en

ver-

verdagt van ontrouw was geworden. Van alle marten weêrgekomen vertelt hy zijn bedrijf, van jongs af gepleegd, in Vrankrijk, in Engeland, in Holland, in Brandenburgerland, in Muskovien; en wel in verſcheide bedieningen, ommegang met Vorſten en Grooten, en byzondere verwiſſeling van levensſtaat, al t'zamen uitleverende verſchot van gevallen, onder welke ſommige van dien aart zijn, dat ze hem lichtelijk aan de galg hadden konnen helpen.

Hy noemt grooten en kleinen, die hy alomme gekent heeft, by hunne regte namen, en hoedanigheden, hy ontveinſt niet, hard Pausgezind te wezen, hy toont kenniſſe te hebben van het voornaamſte dat 'er onlangs onder de Chriſten Vorſten omging, hy verzwijgt zijne ligtmiſſeryen niet; en, om meer woorden te ſparen, hy geeft voor, dewijl hy nu gekerkerd zit, en geen hope van verloſſing heeft, dat het hem raadzaam ſcheen deze zijne gedenkſchriften uit te laten gaan, op dat het rugtbaar werde, dat hy in al zijn handel van verſpieden het belang van zijn Vaderland Vrankrijk heeft waargenomen, en voor zoo verre geen verrader zal ſterven. Nu denkt hy om God, en belijd zijn menigvuldige zonden, welke veel zwaarder ſtraffen, dan die hy lijd, verdient hebben: maar voor zoo veel de wereld aangaat, verklaart hy voor zijne kinderen en goede vrienden, by aldien 't hem opgelegd is in de Baſtille te moeten ſterven, dat hy daar onſchuldig zal geſtorven zijn.

Der velerley gebeurteniſſen, die zeer waarſchijnelijk voorkomen, zoude iemand voor wis, en waaragtig houden, welke op de 132ſte bladzijde

zijde een aanvang neemt. Ik meine het verhaal, dat hy doet van zeker geval, hem alhier te Rotterdam, en in 't overvaren over de Maas na het Tolhuis, gebeurd: alwaar twee bootsgezellen een van zijne zes paarden zogten te ontſtelen. Hy vertelt de zaak omſtandiglijk, hoe hy zijn paard wederkreeg, wat hem voor onze Rotterdammer Overheid wedervoer, en verder zoo in de Delfſche ſchuit, als te Delft, en in den Haag. Wie zou twijfelen aan de waarheid eenes voorvals, eenvoudiglijk, en teffens in ſchijnbare byzonderheden, opgeſteld? Echter heeft men hier, op 't lezen van duſdanige aanteekeningen, naauwkeurig onderzoek gedaan, om te weten wat ſtaat men op den Schrijver konde maken: en men bevind, dat zulk een geval, als 't welk ons hier op de mouw word geſpelt, te Rotterdam, aan de Maas, of by het Tolhuis, gebeurd te zijn, een loutere leugen is.

Dit moet de prijs van meer vertellingen (om reden niet uitgetrokken) merkelijk doen dalen, by lezers, die tot alles wat hun voorkomt een korltje zouts van edelmoedigen twijfel gebruikten.

XVIII.

XVIII. HOOFDDEEL.

Lettre d'un particulier a un de ſes amis, avec une Liſte des Confeſſeurs, qui ſont ſur les Galéres pour la Profeſſion de la Religion Reformée.

Dat is,

Brief van iemand aan een zijner vrienden, met een Lijſt der Belijders, die op de Galeyen zitten, om de belijdeniſſe van den hervormden Godsdienſt. *Te Amſterdam by* P. Brunel 1699. *in* 4. 5 *bladen.*

OM dat de zware rampen, die den Onroomſchen in Vrankrijk, een wijl voor, en wel meeſt na de vernietiging van het *Edikt van Nantes*, zijn overgekomen, van ſommige Pausgezinde Franſchen worden afgeſchildert, als of ze op verre na zoo ſchrikkelijk en on-Chriſtelijk niet waren, als men de vlugtelingen in andere landen hoort vertellen; kan de Schrijver van dezen brief zig niet onthouden, van de vuile vonden, en ſnoode gewoontens der Vervolgers tegen te gaan, en, tot zijn leedwezen, te beweren de waarheid van de ongehoorde quellaadjes, en onverdiende ſtraffen, die, ſedert dertien jaren, aan een groot getal deerniswaardige menſchen, om den godsdienſt, zijn uitgevoerd.

God beware alle onnoozele in 't Chriſtendom

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

voor de helſche *Inquiſitie*, en heilſchendige bekeering door Dragonders!

De lijſt, die hier, by voorraad, gezonden word, behelſt de namen van tweehonderd acht en zeſtig perſonen, die (behalven eenige onbekende) in Snoeymaand des jaars 1698 nog op de Galeyen in levenden lijve waren.

Eerſt ziet men de namen van die ongelukkige, daar na hun geboorteplaats, en de plaats daar zy gedoemd zijn, voorts de reden van hunne verwijzing (in 't algemeen om den Godsdienſt, dog d'eene meer d'ander min gezogt) en hun ouderdom. Daar is bygevoegd de naam van yder Galey, op welke de gedoemde als misdadigen gehandelt worden.

Dit is maar een proefje der overgroote menigte, in de klaauwen der moordgretige en verkeerde yveraars van den godsdienſt vervallen; hoewel ze gelukkiger te achten zijn, die het leven voor hunne belijdeniſſe verloren hebben, dan die arme menſchen, welker ſtraffe zoo wreed als ſmaadlijk is, om de langduurigheid, en om het quaad onthaal, dat zy op de Roeyſchepen moeten uitſtaan. De jaarboeken zullen gewagen van de jaren dier bittere vervolging, die zelfs na het ſluiten van de algemeene Vrede duurt; en de nakomelingſchap zal met een afgrijzen hooren, dat men menſchen, by een vergaderd, om, op hun wijze, in ſtilte God te eeren, door ſoldaten heeft laten overvallen, met bevel om daar onder te ſchieten, ſchoon ze ongewapend waren, en zelfs geen tegenweer boden. Met meer geruſtheid, zeker, mogt men onder de Turken wonen, dan in een land, daar de Tempelvoogden zoo

veel

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

veel vermogen op den wereldlijken arm hebben, dat, ten welgevalle van hun dwingzugt, al wie met henluiden niet eens gezind is, te vyer en zwaard vervolgt word.

Maar, 't welk aanmerkelijkst is, men zal d'er by lezen, dat deze gewetensdwingelandy meer dan tweemaal honderd duizend vlugtelingen uit Vrankrijk (uit Vrankrijk zegge ik, daar voor dezen elk inboorling, Roomsch of Onroomsch, zijnen Koning byna als een God eerde) heeft weggejaagt, die, door geheel Europe verspreid, de volstandigheid in hun Geloof verklaren: terwijl vele deelgenooten derzelver belijdenisse in gevangenissen, en na verscheide plaatsen gesleept, zelfs na de Amerikaansche kusten, vervoerd, andere met voorbeeldelijke en verscheide soorten van doodstraffen ontlijfd, als bloedgetuigen voor den godsdienst manmoediglijk zijn voorgegaan.

Het zal best zijn, den vaart mijner penne te stutten.

Na het opstellen van dezen lijst, heeft de Heer Van Baville Gezaghebber van Languedok, den 26sten van Herfstmaand 1698 honderd en vijftig mannen (andere brieven zeggen 130) op de Galeyen gedoemt, om dat zy te Oranje waren geweest, en beschuldigd aldaar den Godsdienst te hebben bygewoont. Hunne goederen zijn verbeurd verklaard, en men zag die rampzalige, twee dagen na hun verwijzing, door St. Gilles na de Galeyen van Marseille voeren. Veertig vrouwen zijn verwezen om 't hair afgeschoren te werden, en op het kasteel van Sommieres ge-

gebragt: ook hunne goederen aangeslagen. Twee koopluiden van Nimes zijn onder de gedoemde, schoon zy bekend gemaakt hadden dat zy om den koophandel na Oranje waren gegaan. In dit getal zijn menschen van allerley jaren, van 17 tot 20. Die beneden de 17 en boven de 70 waren, zijn vry van de roeystraffe, dog niet te min in groote geldboetens beslagen; en sommige grooter, dan ze konnen betalen.

Tantum relligio potuit suadere malorum.

XIX. HOOFDDEEL.

*Gemerkte * Titels, van nieuwe boeken, welker Uittrekſels naaſt aanſtaande zyn, en andere.*

Voor alle zullen de voorrang hebben de twee treffelijke werken

I.

* MOZAIZE Hiſtorie der Hebreeuwſe Kerke, zoo als dezelve was in de Stam-Huizen der H. Vaderen des Ouden Verbonds, voor en onder de Beloften; en in alle die plegtelijke Toebereidſelen van het dienſtbare Jeruzalem; door welke de Goddelijke Wetgever Mozes, een Ceremoniëele Godsdienſt aan den Berg Sinai heeft ingeſteld; om het Zaad van Abrabraham, door de Vader Jakob in 't Afgodiſch Egypten overgeplant, na derzelver Uitgang, van heel de Bygeloovige Wereld af te zonderen; en in het Land Kanaans, tot een heilig Volk en Koninklijk Prieſterdom in bewaringe te ſtellen tot op de verſchijninge van den Meſſias. Uit d'alleroudſte geheugniſſen der Hebreen; Chaldeen, Zabeen, Egyptenaren, Syriers, Feniciers, Grieken en Romeinen opgehelderd; en doorgaans met veel naauwkeurige Printverbeeldingen geſtoffeerd; door een Liefhebber der Joodſe Oudheden. Vervat in vier deelen. Gedrukt voor den Autheur, en worden te koop

gevonden tot Amsterdam by deszelfs Zonen, *Willem* en *David Goeree* 1700. in fol.

II.

* Thesaurus antiquitatum Romanarum, *in quo continentur lectissimi quique scriptores, qui superiori aut nostro seculo Romanæ Reipublicæ rationem, disciplinam, leges, instituta, sacra, artesque togatas ac sagatas explicarunt & illustrarunt, congestus a* Joanne Georgio Grævio. *Accesserunt variæ & accuratæ tabulæ æneæ.* Tomus primus.

Dat is,

Schat der Roomsche Oudheden, waar in vervat worden allerley uitgelezenste Schrijvers, die in de voorgaande of onze eeuw den *Toestand van den Roomschen Staat*, deszelfs tugt, wetten, inzettingen, heiligdommen, en bedrijven, zoo van Vrede als Oorlog, hebben verklaart en opgeheldert, by een vergaderd van *Joannes Georgius Grevius.* Daar komen verscheide en naauwkeurige platen by. Het eerste stuk. Te Utrecht en te Leiden by *Fr. Halma*, en *P. Vander Aa.* in fol.

Dan zal volgen

III.

* Johannis Marckii *in Micham, Nahumum, Habbakkukum & Tsephanjam Commentarius, seu Analysis exegetica, qua Hebræus Textus cum Versionibus Veteribus confertur, vocum & phrasium vis indagatur, rerum nexus monstratur, & in*

in ſenſum genuinum cum examine variarum interpretationum inquiritur.

Dat is,

Johannes Mark'*s* Verklaring, of uitbreidende ontbinding van Micha, Nahum, Habakuk, en Zephania, waar in de Hebreeuwſche text met de oude Overzettingen word vergeleken, de kragt der woorden en ſpreekwijzen nagevorſcht, de ſamenſchakeling der zaken aangewezen, en de regte zin met onderzoek van verſcheide uitleggingen nageſpoort. t'Amſterdam by *Gerard Borſtius* 1700. in 4.

IV.

* Gerardi Goris, *M. D. Medicina contempta propter* λογομαχίαν *vel ignorantiam Medicorum. Diſcurſus brevis per vaſtiſſima utriuſque Medicinæ tam Veteris quam Novæ ſpatia, in quo de integerrimæ Artis vitiis ob Artificum indolem & mores Vulgique errores obiter & ſuccincte tractatur. Accedit Appendicula Obſervationum & Curarum aliquot Medicarum.*

Dat is,

Gerard'*s Goris* M. D. verſmade Geneeskonſt wegens den woordenſtrijd of onkunde der Artſen. Zijnde een korte redenering door het zeer wijd beſlag der Geneeskonſt, zoo oude als nieuwe, waar in de gebreken van die regtſchape Wetenſchap, ter zake van den aart en zeden der Oeffenaars, en dolingen des gemeenen volks, kort en bondig verhandelt worden. Daar komt

by een Aanhangſeltje van eenige Artzenykundige Waarnemingen en Genezingen. Te Leiden by *Abraham de Swart* 1700. in 4.

V.

* *Viri clariſſimi* Stephani Le Moyne, *dum viveret S. S. Theol. Doct. ejuſdemque facultatis in Academia Lugd. Bat. Profeſſoris Diſſertatio ad locum Jerem. XXIII. VI. De* Jehovah Juſtitia noſtra. *Nunc demum tenebris, quibus obruta erat, exempta, & publicæ luci expoſita.*

Dat is,

Godgeleerd vertoog over de plaats van Jeremias XXIII. VI. *Jehovah onze Geregtigheid* van *Steven Le Moyne*, in zijn leven Leeraar der H. Godgeleerdheid, en daar in Profeſſor in de Leidſche Hooge Schole, nu eerſt uit de duiſterniſſe, waar in het begraven lag, voor den dag gehaald, uitgegeven. Te Dordregt by *Dirk Goris* 1700. in 8.

Hier komt by een herdrukt werkje van *Stephanus Morinus*.

VI.

* 't Leven van den Heer *Deſcartes*, behelzende de hiſtorie van zijne Wijsbegeerte, en zijne andere Werken: gelijk ook 't geen hem 't aanmerkelijkſt geduurende den loop van zijn leven is wedervaren, uit het Franſch in Nederduitſch gebragt door *G. V. Broekhuizen*. t'Amſterdam by *Willem de Coup*. 1700 in 8.

V.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

VII.

* Johannis Vander Wayen *sermo Academicus de Numero septenario, iterato editus; additis Vindiciis & tentata collatione temporis secundæ cum prima Hebdomade primæ Creationis.*

Dat is,

Johannis Vander Waayen's Vertoog, op de Hooge Schole gedaan, over het zevental, ten tweedenmaal uitgegeven; daar is by gevoegd deszelfs verdediging en een proeve van vergelijking des tijds van de tweede, met de eerste weke der eerste, Scheppinge. Te Franeker by *Hans Gijzelaar* 1699. in 4.

XVIII.

* *Goddelijke Eigenschappen*, verhandeld in XIII Predikaatsien, met byvoeginge van een Kerkreden aangaande het *goed doen*, door den Heer *Johannes Tillotson*, in zijn leven Aarts-Bisschop van Kantelberg, en Opperkerkvoogd van geheel Engeland, uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by *Barend Bos*. 1700. in 8.

IX.

Dezelve heeft herdrukt

* J. *V. Vondels Bespiegelingen van God en Godsdienst in* 4.

X.

* De Brief van den Heer P. Hamer, uit Nu-

mansdorp aan P. R. geschreven, zal ook haar plaaats krijgen. Ze kon niet eer geschikt werden.

XI.

De Roozendaalsche Vermakelijkheden, met een Geestelijk oog beschouwd, in digtmaat gesteld, en opgedragen aan de hoog welgeborene Heer en Mevrouwe van Roozendaal, en Mevrouwe Douariere van Heiden, door *Johan d'Outrein.* t'Amsterdam by *Gerardus Borstius*. 1700. in 4.

XII.

Brief aan den Heer *Fredericus Spanhemius*, Professor der H. Godgeleerdheid en der Historien in de beroemde Hooge School te Leiden, waar in de leere der Doopsgezinden nader uitgelegt en verdedigt werd, tegen vele zware beschuldigingen die zijn E. E. ten laste van dezelve gezindheid optelt in zijn Tractaat genaamt *Historisch en Godsgeleerd Register* der *uitgelezenste verschillen van den Godsdienst*, door *Engel Arentszoon van Dooregeest*, Leeraar der Doopsgezinden tot Rijp, de derde druk, vermeerderd met een brief aan den Eerwaarden *Hermannus Schijn*, Leeraar der Doopsgezinden en der Medicijne Doctor tot Amsterdam, waar in de leere en goede naam der Doopsgezinden tegens den voorgemelden Heer *F. Spanhemius* nog verder beschermt ende verdedigt word, door den zelven Autheur. t'Amsterdam by *Gerardus Borstius* 1700. in 8.

XIII.

XIII.

Brevis dissertatio, qua probatur Cœnam Domini non esse signum vel partem commixtionis & familiaritatis privatæ, adeoque declarationem quorundam, qua profitentur sese cum diversa sentientibus & leges quasdam Christi diverso modo explicantibus ac exequentibus, nullam comestione sacri panis commixtionem testari velle, prorsus esse supervacaneam.

Dat is,

Een kort vertoog, waar in bewezen word, dat des Heeren Avondmaal niet is een teiken of gedeelte van een byzondere vermenging en gemeenzaamheid, en derhalven dat de verklaring van sommige, met welke zy belijden te willen betuigen met die genen die van hun anders gevoelen, en de eenige wetten van Christus op een verscheide wijze uitleggen en achtervolgen, door het eten des broods geen gemeenschap te hebben, overtollig is. t'Amsterdam uit de Proeflezery van *S. Petzold* 1700. in 8.

XIV.

Aanmerkinge op en tegen de eerste en tweede nieuwe geinventeerde Almanakken van Mr. *Andreas van Luchtenburg* over de jaren 1699 en 1700, door *Matth. van Nispen*, Landmeter van de Graaflijkheid in Zuid-Holland en van den Alblasserwaart &c. t'Amsterdam by Jakob *Van Royen* in 4.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

XV.

Eindelijk nog wat overfraais, dog alleen voor geleerde.

By den Heer *Francois Halma* is uitgegeven, ten byzonderen gebruike van den Vorst van Nassauw,

KALENDARIUM *Juliano-Romanum Perpetuum, auctum cyclis Solis & Lunæ, Feriis dierum, Fastis seu Festis Vet. Rom. Diario Rerum memorabilium, Lunationibus, & Indice Dierum quotidiano.*

Daarenboven, of daar nevens, het

KALENDARIUM *Græcum & Kalendarium Hebraicum.* Auctore NICOLAO HARING.

De ongemeene deugd van deze eeuwigduurende Almanakken, of Tijdwijzers, welker kringen yder hare verklaring hebben, blijkt by het gebruik. Zy zijn met ongeloofelijken arbeid opgesteld, keurelijk in koper gesneden, en op Olifants papier gedrukt. Men kan ze zoo laten opmaken, dat de groote Schijf van de Roomsche draait, en dit stuk wederzijds door het Hebreeuwsch en Grieksch besloten werd.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL
Van de maanden
JANUARY en FEBRUARY
1700.

HISTORIE DES O. EN N. T. Pag. 7
Ongemeen fraaye konstplaten. 8
Rang der Printverbeeldingen uit het Oude Testament. Eerste stuk. *van* 9 *tot* 15
TIENDE BONDELTJE DER WERKJES. ENZ. 16
Leichnerus van den tijd der Wijzen uit Oosten. 17
Mead van de Heiligheid. 18
Eerbied over het gewijde. 19
Dobbelen en Loten. 19
Heilige Brokken. 20
Flavigny's ontrouwe Zee der Rabbinen. 21
Lydius van 't H. Avondmaal. 22
Teekenen der dingen voor de dingen zelf gebruikelijk. 24

Inzigt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Inzigt des H. Avondmaals. 25
SALOMONS PREDIKER VERKLAARD DOOR J. SMITH. 26
Gevoelen van eenige Mannen over dit Schrift van Salomon. 27
Luthers grove taal. 28
Hoe deze verklaarder te werk gaat. 29
Opening tot verstand van dit boek. 31
Fraaye verhandelingen. 32, 33
DOORLUGTIGE WERELD. 34
Braaf Opzet van den Drukker F. Halma. 35
Groot nut van dit werk aangewezen. 36
Een proefje daar van uit Vrankrijk. 37
NEDERLANDSCHE OUDHEDEN. 39
Beslag en zinlijkheid dezer bladen. 40
Welke deelen van Neerland eertijds Zee waren. 41
Afkomst van verscheiden landaart. 41
Willebords preke. 42
Neêrlandsche gedenkbrokken. 43
J. TOLLIUS REISBRIEVEN. 44
Lof des Schrijvers en Uitgevers van dit boek. 45
Tollius komst te Hanover. 46
En te Wolfenbuttel. 47
Grafschriften van Lotharius. 47
Halberstad, Potsdam, enz. 48
Westfaalsche morssigheid. 49
Berlijn, Potsdam, Wittemberg. 50
Leipzig, en Dresden bezien. 51
Praag en Weenen. 52, 53
Des Keizers konstkamer. 54
Togt in Hongaryen. 55
Natuurkonstige Aanmerkingen. 56
Voorgaande Hongaarsche reis. 57
TREUR-

TREURTOONEEL DER VROUWEN DOOR L. V. ZANTEN. 58
Hekuba's woorden by Ovidius. 61
Verdeeling van 't gansche werk. 62
Zeldzame historie van de schoone Irene. 63
Andere vrouwelijke Treurspelen. 67
G. BIDLOO TEGEN W. KOWPER. 69
Ongelijk, den Schrijver en zijn ontleding-kundig werk aangedaan. 70, 71
Zijn Eisch tegen Kowper. 72
J. FREYERS NEGENJARIGE REIZE. 74
Hy vaart na Oost-Indie. 75
Muzilapatam en St. Thomé. 76
Togt na Suratte. 77
Zeldzame Vogel-nesten. 78
Reizen te water en te land. 79, 80
Wederkomst te Suratte. 82
Vaart na Persië, en voorgebergte in Arabie. 83
Zijn reis landewaart in. 84
Schiras de schoonste stad van Persië. 85
Zeer vermaaklijke plaatsen en vrugten. 86 *en* 87
Hy komt te Ispahan. 89
Terug reize, mede over land. 90
Mogolsche Onrusten. 92
Zeetogt uit de Swallybay na Engeland. 93
Beschrijving van het Ascensions-*Eiland.* 94
Schildpadden-vangst. 95
Gedenkschrift. 96
Reisvordering tot in Engeland. 97
H. KRIJGSORDENING VAN J. ARROWSMITH. 98
Hoedanigheid van dit werk. 99
Verdeeling en Inhoud. 100
Vianden, en Viandschappen, waar tegen een

Chriſten heeft te ſtrijden. 101
Twee vertellingjes van den Drommel. 102
Geeſtelijk krijgsvolk. 104
Gods Wapenruſting. 105
Omgorde lendenen. 106
Borſtharnas der Geregtigheid. 108
Geſchoeide Voeten. 109
Schild des Geloofs. 110
Helm der Zaligheid, en Zwaard des Geeſts. 111
Vegten, Overwinnen, en Zegepralen. 112
Hoe dat verkregen word. 113
Grootheid der Geeſtelijke Overwinning. 114
Dog voor al der Zegepraling. 115
WOORDENBOEK DES AARDRIJKS VAN J. DE RAEY. 118
Nutheid, noodzakelijkheid, en vergrooting van 't zelve. 119 euz.
VERVOLG DER PRINTEN VAN THEOFRAST ENZ. 123
Bedenkingen over den Menſch. 123
——— *over den Godsdienſt.* 124
——— *Wereld en Eenzaamheid.* 125
——— *Hoven, en Verdienſten.* 126
——— *beroemdheid.* 127
——— *Franſche* Mode. 128
——— *Vrouwen, of Juffers.* 129
——— *Vernuft en Wetenſchap.* 130
——— *goede en quade Fortuin.* 132
——— *Hoovaardy en Nijd.* 133
——— *Schimp-ſchriften.* 135
——— *Liefde en Vriendſchap.* 137
——— *Voorzigtigheid, en Spel.* 137
——— *Pleitzugt.* 138
——— *Weldaden en erkentenis.* 139

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

——— *Ondankbaarheid.* 141
——— *Tooneel-ſpel.* 142
——— *Eigenbaat.* 143
——— *Bouwen en timmeren.* 144
——— *Reizen door vergelegene landen.* 145
'T HEILIG JAAR M DCC VAN J. MAURITIUS. 146
Geweldenary der Roomſche Kerk. 147
Vergelijking van Farao met den Paus. 148
Pauſſelijke Godslaſtering. 149 enz.
Vremde magt, die de Roomſche Prieſters hun zelven toeſchrijven. 151
Paapſche zoo genaamde Sakramenten. 153
Doop, en Klokkendoop. 154 enz.
SANDIS STAAT DER RELIGIE. 158
Berigt van den Schrijver, en des ſchrifts inhoud. 159
Nader byzonderheden. 161
Een godvergeten Vleyſpraak. 163
Aanmerking daar over. 166
WATERZUGT VAN J.E. EUTH. 167
Ontwerp dezer verhandeling. 168
AMSTERDAMSCHE SEKRETARY. 169
Wat dezelve behelſt. 170
GEDENKSCHRIFTEN VAN J.B. DE LA FONTAINE. 172
Schouwe derzelver. 173
LIJST DER GEDOEMDEN OP DE GALEYEN. 175
Gruwel der Gewetens-dwang. 176 enz.
Gemerkte Titels, en ander Boeknieuws. 179

UIT.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

DE BOEKZAAL VAN EUROPE,

Gesticht door

P. RABUS.

MAART EN APRIL

1700.

Met Privilegie van de Edele Grootmogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland.

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1700.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

DEN
ED. ACHTB. HEERE,
DEN HEERE

MR. GUILLIAM BIDLOO,

REGEREND SCHEPEN
DER STAD

ROTTERDAM,

ZEER GELEERD
BOEK-OEFFENAAR,

Word dit zeven en veertigste Boekzaal-
stukje opgedragen
van
zijn Edts. lang bekenden Vriend
en Dienaar

P. RABUS.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

DE BOEKZAAL VAN EUROPE.

MAART EN APRIL 1700.

I. HOOFDDEEL.

MOZAIZE *Historie der Hebreeuwsche Kerke, zoo als dezelve was in de Stam-Huizen der H. Vaderen des Ouden Verbonds, voor en onder de Beloften; en in alle die plegtelyke Toebereidselen van het dienstbaar Jeruzalem; door welke de Goddelyke Wetgever Mozes een Ceremoniëele Godsdienst aan den Berg Sinai heeft ingestelt; om het Zaad van Abraham, door den Vader Jakob in 't Afgodisch Egypten overgeplant, na derzelver Uitgang, van heel de By-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Bygeloovige Wereld af te zonderen; en in het Land Kanaans, tot een heilig Volk en Koninklijk Priesterdom in bewaringe te stellen tot op de verschijninge van den Messias. Uit d'alleroudste geheugnissen der Hebreen, Chaldeen, Zabeen, Egyptenaren, Syriers, Feniciers, Grieken en Romeinen opgehelderd; en doorgaans met veel naauwkeurige Printverbeeldingen gestoffeerd; door een Liefhebber der Joodse Oudheden. Vervat in vier deelen. Gedrukt voor den Autheur, en worden te koop gevonden tot Amsterdam by deszelfs Zonen, Willem *en* David Goeree. *Ze zijn ook te bekomen t' Amsterdam by* Gerard Borstius, *en te Rotterdam by* Pieter Vander Slaart 1700. *in fol.*

Uittreksel van het eerste deel.

ZOO veel welverdienden roem had reeds de voortreffelijke W. GOEREE met zijne hoognutte en regt-vermakelijke Schriften verkregen, byzonderlijk met dat wigtig werk, 't welk hy voor eenige jaren wegens de *Joodsche Oudheden* in 't ligt gaf, dat 'er geen kundig Neêrlandsch Boek-oeffenaar is, die niet bekent, dat hy van zijn ongemeene naarstigheid voldaan is, en zig schuldig voelt dezelve in duurzame agting te houden; al had de Man nooit weêr pen op papier gezet.

Maar te rusten is groote vernuften onmoge-

lijk: ik laat ſtaan een vernuft, zoo onvermoeid in 't blokken, zoo verſlingerd op Bibel-wijsheid, zoo doorkorend in 't aloud bedrijf der Hebreen; een vernuft, zoo zeer geboren tot arbeid, zoo doorſloofd in de kenniſſe van der Joden Oorſprong, Opkomſt, Regering, Krijgshandel, Tempelbouw, en Kerk-zwier; met een woord gezegd, een vernuft van zulk een Letter-Herkules, als waar voor de Heer W. Goeree hem zelven heeft vermaard gemaakt.

Zou men 't wel gelooft hebben, Neêrduitſche lezers, dat wy, na Goeree's Joodſche Oudheden, dat heerlijk Voorbereidſel tot de wijsheid, die in de heilige bladen ſteekt, deze vier van hem volwrogte ſtukken, voor 't uitgaan dezer eeuwe, nog te wagten hadden? dat hy ons nog zoo wijd en zijds zou gaan leiden door de ruime velden der godgewijde geſchiedeniſſen; van Gods Hartvriend Abraham af tot na Mozes dood toe, aan den ingang der Izraëliten in 't beloofde Land; en dat hy ons over al, uit de doorlugtigſte gedenkteekenen der Oudheid een helder dagligt zou geven, zelfs daar het anderen voorheen pikdonkere nagt was?

Wy zien 't nogtans, en vragen 't aan onze oogen.

Wat my belangt, die gewoon ben met veel ſchrijfwerk om te gaan, en door ervarenheid leere, dat het boekmaken elk niet even nut is, wanneer ik hier zie, en wederom zie, niets blindeling nageſchreven, het allergedenkwaardigſte niet alleen trouwelijk by een gezameld, maar ook doorgaans met uitgedagte bedenkingen tot

de juiſte bevatting der dingen opgehelderd, ingekankerde waangevoelens door drang van Reden uitgeſchrobd, het zekerſte en den Godsdienſt voegelijkſte in deſtigen ſtand aangetoond; dan overvalt my voorwaar een opgetogenheid over de uitvoering van alles wat tot zoo een wijduitgeſtrekte ſtoffe behoort, en teffens worde ik door de oneindige keur der breinvrugten verlegen, om uit dien overvloedigen luſthof iets af te plukken.

Derhalven, vermits het gewone perk eenes uittrekſels te eng is, om daar in behoorlijke voordiſſing te doen (ſchoon ik voor deze maal alleen van 't eerſte deel hebbe te ſpreken) moet althans de goede wille voor het vermogen ſtand grijpen.

Nog kan ik daar zoo niet aanvallen, en de verwondering laat mijn penne niet toe, tot de zaak te komen, voor al eer eenig voorbereidſel haar ſtreelende op het pad leide.

Waant nu niet meer uit blinden yver,
Gy die na d'eernaam ſtaat van Schrijver,
In Nederland; waant nu niet meer
Uw arbeid zwaar te zijn. Leg neder
Uw pen. Zijt ſtil, en ſchrijf niet weder;
Uw poging is te zwak, te teêr.
't Eind dezer eeuw ſchaft wonderdaden
In Goerees koſtelijke bladen.

d'Aloudheid ſlaat hare oogen open,
Verbaaſd, en als van ſchrik bekropen,
Dat een alleen haar grootſten ſchat
Ten ſchuilhoek uit in 't ligt komt zetten,

En

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

En niets zijn arbeid kan beletten;
Daar 't diepste voor hem open spat,
Van 's werelds kinsheid, tot de dagen,
Dat Iz'rels kind'ren Kanan zagen.

De Kerkgordijn word opgeschoven
Met Abraham, dien God van boven
*Uit Ur de * Vyerstad der Chaldeen*
Na Charan lokte, met bedingen
Van ongemeene zegeningen,
De grondsteun des Geloofs voorheen;
Waar op 't Verbond hem en zijn zade
Verzekerde van Gods genade.

Gehoorzaamheid, der deugden moeder,
Gy waart altijd by d' Albehoeder
Veel waardiger, dan 't offerbloed
Der dieren, voor 't altaar geslagen.
Een willig hart heeft Gods behagen:
Gelijk Hy zelf die Gods-spraak doet.
Och Jodendom, och of Zijn' woorden
Uw hard-versteende hart doorboorden!

Dat voorbeeld des Geloofs komt nader
Ter toets, wanneer de groote Aartsvader
Zijn lieven Izaak niet ontziet
Voor 't doodlijk slagtmes te doen buigen.
Dat's op de proef 't Geloof betuigen.
Maar 't Treurspel heeft zijn treur-eind niet.
God zag het hart, gereed, en vaardig.
't Blijde eind was dan Zijn eere waardig.

** Zie de reden van dien naam* *pag. 30.*

Hoe word mijn aandagt opgeheven,
Als ik Rebekka zie beſchreven,
En 't Moederſchap van 't Volk'ren-paar
Haar toegeleid! wie dagt van voren
Wat zegen Jakob was beſchoren!
De ſchikking word in Ezau waar.
Schoon d'uitkomſt leert dat Edoms loten
Ook in haar ſtand Gods gunſt genoten.

Ik zie in Jakobs wiſſelingen,
Die hem van kindsbeen af omringen,
Een wijden Schouwburg open gaan;
Ter leering van 't bedrijf der menſchen,
Hun hope en vrees, hun woelen, wenſchen,
Zijn dienſt aan Laban trouw voldaan;
Zijn zwerven over berg, en heide,
En vlakte, daar hem God geleide.

Maar 't geen de ziel hier heeft t'aanſchouwen,
Is 't groot Geloof en vaſt vertrouwen
Des Vaders, die, in 't worſtel-perk
('t Was nagtſtrijd) aan de heup geteekend,
Gods eere voor de zijne rekent,
En nu voortaan zoo kloek en ſterk
Als vroom na Bethel opontboden
Dempt het geſpuis der vremde Goden.

Te Bethel, daar het langbeloofde
Vernieuwt word. ——— ———

Halte! dus weidde ik ligtelijk verder uit dan het eerſte ſtuk loopt. 't Word tijd een korte beſchouwing der verhandelingen in haren rang te doen. Deze rang komt ons voor in des Schrij-

vers doorwrogte Voorreden, dienende tot een noodig berigt voor een ygelijk, die van het gansche werk vrugt verwagt: waarom het voor af noodig is, dat dezelve Voorreden in haren samenhang eens streeks werde uitgelezen. Want daar uit leeren wy voor eerst des Mans volstandigheid in 't opgezette groote webbe onder den Goddelijken bystand af te weven, schoon zijne sterk naderende hoogbejaardheid, en geknakte lichaams-kragten hem dreigden tot verslapping en bezwijking te zullen noodzaken. Ik zwijge zijn edelmoedige gerustheid tegen het onverstand der genen (zelfs zijne nabestaande) die hem zoo luttel konnen benadeelen, als de Onkundige bedillers van zijnen gestelden Tempel-bouw. Ten anderen geeft hy ons daar in rekenschap van zijn 's werks benaming, te weten DE HISTORIE DER HEBREEUWSCHE KERKE, met welke het voegelijk gedoopt word; te meer, om dat hier, door het woord *Kerke*, voornamentlijk een byzonder Volk word verstaan, 't welk den eenigen waaragtigen GOD, op zekere plegtelijke wijze erkent, en aanbid; voor hoedanig een landaart, sedert des grooten Vaders Abrahams roepinge, de Hebreen alleen gerekend zijn, als uit wiens Stamhuis God besloten had (naar des Bibels inhoud) een Staat en Kerk te stigten, en met zekere verbondmaking en ontwijfelbare beloften te bekragtigen. En hoe konde hy dien ganschen toestel van het *dienstbaar Jeruzalem*, sedert Izraëls eerste kindsheid en onmondigen staat, tot aan haar manbaarheid en erfelijk bezit van de goederen aan Abraham beloofd, voegelijker naam geven, dan *een Historie van de Hebreeuwsche*

Ker-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

Kerke, dewijl die groote Perſoonaadje Abraham d'eerſte voorkomt, verwaardigd zijnde een * *Hebreer* genoemt te werden; gelijk ook Mozes zig vervolgens niet geſchaamt heeft, dikwils in den naam van den *God der Hebreen* te ſpreken? Daarenboven maakt hy zijn werk van de waarheid der Geſchiedeniſſen, van Mozes beſchreven, tegen de uitvlugten der twijfelaars en tegenſprekers in helderen dag te zetten, en aan derzelver aloudheid ſchuldige brieven van voorregt te geven: op dat men regt begrijpe, hoe noodig het den Chriſtenen is, dat zy de oorſpronkelijke inſtellinge der Kerkplegtige Wet van Mozes, waar op het Joodſche Statendom oulinks geveſtigd ſtond, niet ſlegts ter loop eens bezien, maar grondelijk gaan zitten doorkijken, en in 't hart leeren kennen. Want een leerzaam gemoed, zig zettende tot een naarſtige beſchouwing van dat wijd beſlag van zaken, zal ligtelijk bezeffen, dat het veel aangenamer moet zijn, door de ganſche hiſtorie der Hebreeuwſche Kerke de reden der Goddelijke inzettingen en de Verborgenheden, daar in ſchuilende, uit den Schatkiſt van Gods Wet, en zijn 's volks wonderbare behandeling, voor den dag te halen, dan de Parel der Wijsheid uit den meſthoop der Heidenſche leeringen en Joodſche verdigtſelen op te wroeten.

Byzonderlijk konnen vrome en weetgierige vernuften in deze bladen zeer veel geholpen werden, om de geheimeniſſen van her Chriſten-Geloof alzins door de reten en ſpleten der Joodſche geſchigten, en zelfs Chriſtus den Meſſias, die te zijner tijd zou komen, in de Kerkplegtigheden van

* *Gen.* 14. 13.

van dat volk met kenbare trekken afgeſchetſt, te zien heen ſchijnen. Ze konnen de Kerke, van haar eerſte wieg en bakermat af, door alle de trappen van aanwas en ouderdom zien opgroeijen, dat is te zeggen, het Euangely van de eerſte ſchemering der Godsdienſtige Vaderen voor de Wet, daar na in die Mozaiſche Kerkzeden allengs tot den vollen middag opgeklaard; by gevolg Chriſtus zelf, haar uiterſte einde, die, in haar beginſel, als in heilige luuren, heeft omzwagteld gelegen. En onder alle die heerlijke vertooningen zal het luſtig te aanſchouwen zijn, hoe dat de *Hiſtorie der Hebreeuwſche Kerke* den Schrijver alomme tot een ſterken ſteun in de hand komt, om zoo wel Joden als dwaalzieke Chriſtenen in hunne onhebbelijke zeden en waangevoelens tegen te ſtaan; den Joden namentlijk aan te wijzen hunne onwetendheid omtrent de hiſtoriſche reden der Wet, die, by toeval gegeven, eenmaal moeſt ophouden, en ſommige overgeloovige Chriſtenen te overtuigen (by uitnemendheid de Pausgezinde) dat zy, die den godsdienſt met zoo vele ſpinnewebben van plegtigheden beſommelen, tot de ooren toe in de kleygrond van 't ydel Jodendom ſteken: daar hunne leeraars zelve het zoogenaamde H. Olyſel, het Wy-water, de Outer-wijing, 't Hoofd-ſcheren, het Reuk-Offer, het Prieſter-cieraad, het gebruik van Was-kaarſen, en wat des meer is, met de wetten, uit de vijf boeken van Mozes gehaald, pogen te beſchermen, ſchoon d'er ook niet weinig uit het aloude Heidendom is toegezakt.

Dit zy tot een ſtaaltje. Vele andere berigten, die tot de volgende uittrekſels beſt konnen te pas ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

gebragt werden, voornamentlijk wegens ſtellingen, die tegen den gemeenen trant van der Godgeleerden gevoelens aanloopen, ſtappe ik hier met voordagt over, en hervatte den draad, daar zeu, en my, lezer, leiden kan, om het begin en 't ſlot van dit eerſte deel te zien.

Het moet dan zijn aanvang nemen met dat vermaarde Tijdpunt, waar in de Geloovige Vader Abraham, de Volkplanter der Izraëliten, geroepen zijnde, niet alleen gehoorzaam is geweeſt uit de Chaldeen uit te gaan, maar ook de eerſte genoemd ſtaat, wien *het geloof tot regtvaardigheid* is gerekend. Dus heeft de Hiſtorie van dien grooten Man veel in, en de ganſche roem van Joden en Chriſtenen is, dat zy *Abrahams kinderen* zijn; d'eerſte naar den vleeſche, de laatſte door aanneminge des Geloofs. Daar toe geluſtte het den Heer Goeree, 't * geſlagt en de maagſchap des Aartsvaders na te ſporen, en te bezien, hoe de Geloovige Kerke, ſedert den Zondvloed onder Noachs nakomelingen aan 't huis van Sem gebleven, na de Babelſche verwarring in dat van Heber, en eindelijk aan de twaalf Izraëls ſtammen alleen, met uitſluiting van de ganſche afgodiſche wereld, is vaſt gemaakt. 't Welk ook miſſchien de grondveſt is, dat het geſlagt van Kain heel ſober in de H. Hiſtorie gedagt ſtaat (hoe kan ik 't beter dan met des Schrijvers eigene woorden zeggen?) en d'Euangeliſt Mattheus de geſlagtrekening van JEZUS CHRISTUS niet hooger als van Abraham begonnen heeft.

Abraham, de Zoon van Therach, die de vijfde

* *Zie daar van een Print-tafereel* pag. 10.

de in 't Stamhuis van Heber was, woonde te Ur, in een tijd wanneer de oude godsdienst der Vaderen zeer vervallen lag; zulks dat de Chaldeën, Zabeën, en meest alle de volken daar om henen, tot in Babylonië, Mezopotamië, Syrië, Egypten, en Arabië, het heir des Hemels, en voornamentlijk het Vyer, als 't waarteeken der Zonne, dienden. De Chaldeesche Stad Ur zelve schijnt van dien godsdienst des Vyers haren naam gekregen te hebben; want daar waren de *Chamonim*, of Zonne-beelden, allengs tot zeer vele Goden uitgeborsten, door toeëigening van hoedanigheden, die de Chaldeesche Starrekijkers waanden aan den Hemel gaê te slaan: en hier uit zijn voorts de voorzeggingen uit Starren, en raadplegingen met de Teraphim en afgodische huispoppen op de baan gebragt.

De Aartsvader, aan Gods bevel gehoorzaam, toog met zijn Huisvrouw Sara, met zijn Vaderlijk huisgezin, en met zijn Neef Loth, uit zijn Vaderland na Charan in Mezopotamië, voortzettende, na een kort verblijf, de verdere reis na Kanaan, zijnde nu met de belofte verrijkt, dat in hem alle volken zouden gezegent werden; op dat daar in aldus de roeping der Heidenen van verre reeds wierd afgebakent, en Christus het * zaad van Abraham zou genoemd zijn. Een reistogt, die den Schrijver waardig scheen in een zinlijke † Landkaart te ontwerpen, en met alle de verschijnsels van des Mans wedervaren te stofferen.

Wel, voorwaar, heeft Mozes te boek geslagen, dat Abraham nu ter tijd al magtig was ge-

wor-

* *Gal.* 3. 16. *Rom.* 9. 7. † P. 50.

worden in vee, en dienſtvolk; maar dat hy in dezen doortogt van Sirië, langen tijd te Damaſkus Koning zou geweeſt zijn, is van de hoovaardige Joden gedroomd. 't Was in Kanaan, aan de eikeboſſchen More, daar hy in tenten woonde, daar hy Goddelijke verſchijningen had, daar hy een altaar bouwde, en offerde: dog ſchaarsheid van brood deed hem Egypten naderen, werwaarts hy niet optrok, zonder teffens een rampſpoed zijner huisvrouwe Sara, t'ontmoeten, die door hare ſchoonheid (overzeldzaam in zoo hooge jaren) den Egyptiſchen Koning der mate bekoorde, dat hy haar liet ſchaken. En gelijk de bekommerde Man door een geloofs-zwijm daar toe quam, dat hy Sara voor zijn Zuſter had uitgegeven, zoo is ook de Vorſt, om des vromen mans wille, ſtrengelijk vermaand, tot dat hy ze hem met rijke ſchenkaadjes wedergaf: als ten voorſpel van Izraëls vremdelingſchap in Egypten, en loffelijke uitleiding van daar in Kanaan. De twee Neven, met groote have te Bethel weêrgekeerd, vonden daar de weylanden voor hunne beeſten veel te eng; wanneer Abraham aan Loth beleefdelijk de keur gaf, wat oord hy van 't land wilde bezitten. Tot zijn eigen ongeluk koos Loth de zijde van den Jordaan, en nam zijn verblijf te Sodom; want by voorval van krijg, dat Amrafel, Koning van Sinear, met Kedor Laomer, vijf Kananitiſche Koningen op't lijf viel, en Sodoma en Gomorra geplondert wierden, is ook Loth onder de gevangene weggevoerd: 't welk Abraham, flux na die mare, aannoopte om met de manſchap van zijnen huize, en de hulpbenden van Aner, Eskol, en Mamre,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
460 E 9

re, den viand na te zetten, by nagt met krijgslist t'overrompelen, al den beuit, en te gelijk zijn Neef Loth, te hernemen. Hier in gedroeg hy zig als een Vryheer, en niemands onderdaan; en bleek ook wel haast zijn edelmoedigheid in 't weigeren van zijn aandeel in den behaalden beuit, die hem naar krijgsgebruik toequam, zorgende alleen voor zijne medevegters; daar hy op zijn wederkomst van Melchizedek in * zegepraal met eeren-wijn beschonken, nevens alle zijne spitsbroeders met brood ververscht, en in zijn persoon gezegent wierd.

Hier moest ik niet verzwijgen, dat Abraham aan Melchizedek, als aan een Priester van God, Tiende van alles gaf, welk deel van ouds her den Goden betaalt wierd: want vermits over deze Persoonaadje van Melchizedek zeer verschillende gevoelens onder de Godgeleerden gerezen zijn, om dat hy een Priester van den allerhoogsten God, en Koning te Salem, word genoemt, † zonder vader, zonder moeder, zonder geslagtrekening, heeft de Heer Goeree het der moeite hoogwaardig geagt aan te toonen, dat de Kruisgezant van dezen Melchizedek niet zoo zeer vele dingen zwaar om te verklaren vond, als wel den Joden te doen verstaan, in welken opzigte Christus een Priester was na de Ordening van Melchizedek, wiens Priesterschap geen volgreeks van geslagt, nog bediening voor nog na hem in het Stamhuis zijner ouderen had, als doorgaans het Priesterdom van Aaron had. Zijn's oordeels, hebben sommige dan te vergeefs ge-

* *Zie hier van een schoone Printverbeelding* p. 114.
† *Hebr* 7. *uit Ps.* 110. 4.

zweet om van Melchizedek Gods Zoon in menschen-gedaante te maken; desgelijks andere, die hem voor een Engel, of een byzondere kragt van God, of Sem, willen nemen: waar toe hy dan de gedagten van geleerde Mannen Kunæus, Molinæus, Kloppenburg, en die van de Melchizedeksche gezindheid, grondig wederlegt, en aantoont, dat Melchizedek een mensch als andere menschen is geweest. Men vind hier by, hoe zeer de Pausgezinde dolen, die hun Misoffer willen ondersteunen uit het opbrengen van brood en wijn, door Melchizedek aan Abraham en zijne soldaten geschonken: dog word ons daarenboven met nadruk ingescherpt, dat Abraham, aan den toegezeiden loon en vermenigvuldiging van zijn zaad geloovende, voorzeker ook in den Genen zal geloost hebben, die den zondaar regtvaardigt, en geen ander grondanker gehad dan Christus, d'eenige oorzaak aller regtvaardigmakinge wegens de * toerekening van zijn geregtigheid; zoo dat daar uit verstaan word, dat het Geloof Abraham tot Regtvaardigheid is toegerekend, eer hy nog was besneden. Wijders, gelijk in dezen tijd een verbond met Abraham wierd gemaakt door het slagten van verscheide beesten, is daar in ook voorschaduwd het vremdelingschap zijner nazaten in Egypten, en daar op het land Kanaan als een Gods-pand hem in zijne ruimste grenzen toegezeid, en aangewezen.

Met deze en andere verschijningen (hier begint het zesde hoofdstuk) waren nu omtrent tien jaren

* *Rom* 4. 13. *en* 10. 6. 8. *Zie* pag. 60. *wat fraais van 't woord* Toerekenen.

ren van des Aartsvaders inwoning aan Elon Mamre verloopen, en zijn huisvrouw Sara maalde in hare bedenkingen over haar ouderdom, en onvrugtbaarheid, gewikt tegen de Goddelijke belofte, en scheen in de verwagting van wat jongs zoo zeer bezweken, dat ze haar dienstmaagd Hagar aan Abraham overgaf, op dat ze ten minsten uit haar * *gebouwt* wierd, om de Hebreeuwsche spreekwijze hier plaats te geven: 't welk zoo uitviel, zulks dat Hagar aan Abraham den Zoon Ismaël baarde, schoon dat onwettig byslapen niet zonder huiskruis ten einde liep. Want de Egyptische dienstmaagd, zwanger, en te gelijk trots geworden, moest om Sara's belging ten huize uit; dog wierd in die vernedering omdolende door] Goddelijke aansprake getroost, en, onder voorspelling van een zoon te baren, die in zeden een Woud-ezel zou zijn, het wederkeeren aangeraden.

Dit heeft niet alleen in de H. Historie den grond gelegt tot de verklaring der twee Testamenten in Paulus brief aan de Galaters, maar ook der geleerden verstand gescherpt, om Abrahams egtbreuk in de beste vouw te slaan; hoewel d'er ook geen ontbroken hebben, die de Veelwijvery uit deze geschiedenis veel eer wilden asschaffen, dan voorstaan: een stuk, in 't welk af te doen onze naauwkeurige Schrijver breedsprakelijk is, om te bezien, op wat voet de Joden, en sommige Wijven-gekken onder de Christenen, de Veelwijvery, tegen de eerste instelling des Huwelijks, en uitspraak van den Zaligmaker, nog staande houden.

Maar in het volgende Hoofdstuk ontvouwt

hy, hoe God, om Abrahams Geloof uit deze ſtruikeling op te beuren, hem verſcheen, als de EL SCHADDAI [d'Almagtige en Algenoegzame] onder beding van *Opregt* te zijn met hem een verbond makende; een verbond, dat zoo wel de belofte van een Zoon, als de vermenigvuldiging zijner nazaten, met Kanaans erfenis, en de Goddelijke gunſt in Chriſtus, inſloot. Zoo wierden de twee Teſtamenten geſtaaft, en Abrahams Geloof had een vaſten ſteun, van zig niet alleen in dien verwagten dag te * *verheugen*, maar ook een reden van naamdigting, dat de zoon, die Sara in Abrahams ouderdom uit haar verſtorven baarmoeder zou uitleveren, *Jitzchak* of *Izaak* naar het *lachen*, genoemd is.

En nademaal hier toe de Beſnijding der Voorhuid van het Teel-lid tot een teeken des Verbonds in 't Vlees Abraham is aanbevolen, als een inſtelling, die ſedert in de Hebreeuwſche Kerke van ſtrenge onderhouding, en dieper naſporing der later tijden wierd, wegens de omſtandigheden, waar mede dat laſtig Verbondsteeken verzeld ging, zien wy hier een uitvoerige verhandeling van alles, wat den Geleerden aangaande de Beſnijding werk heeft gegeven. Namentlijk men onderzoekt hier, waarom deze Beſnijding zoo ſtipt ten achtſten dage moeſt geſchieden? waarom alleen aan de mannelijke kinderen, en wel aan het Teel-lid? (en by deze gelegentheid moet een wijshoofd niet al te vies zijn neus opſchorten in 't begluuren van de † Print van een alouden ſteen, die den Offerdienſt aan Priaap verbeeld, met het Opſchrift voor dien ſchan-

* *Joh.* 8. 56. † *Uit Boyſſard bygebragt* p. 210.

schandelijken Afgod * ΤΩ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΠΟΙΜΕΝΙ, of van een † tweede, die den zelven Priaap zeer misselijk voordraagt, met het byschrift van ☩ ΣΩΤΗΡ ΚΟΣΜΟΥ) hoe, en door wat voorbeeld vele Heidensche volken aan de Besnijding geraakt zijn? by welke van die ze eerst gepleegd, en of ze den Egyptenaren, lang voor Abraham, (als sommige beweren) is bekend geweest? of ze een beduidsel had van de vermenigvuldiging des zaads, aan Abraham zoo menigmaal toegezeid? hoe dat zaad daar door van de gansche wereld afgezonderd in bewaring konde blijven? hoe zulk een schaamagtig en smartelijk Teeken kan geloost werden van God ingesteld, of een Geloofs-teeken tot verzegeling en vervulling der belofte en zegen te zijn, en hoe het ten laatsten onder Mozes een schuldenaar aan de Wet maakte, daar ze een aanduiding was van dienstbaarheid, die voleind en afgeschaft zou werden, wanneer ze, om de nutheid van Christus zou wezen ‡ onnut geworden? niet tegenstaande dat de Besnijding genoemd staat een eeuwig Verbond, en Christus zelf moest besneden zijn, om dat hy van Abrahams zaad was, die hem zelven, om onzent wille, tot vervulling van alle Geregtigheid, de Wet heeft willen onderwerpen: zijnde in de Izraëlitische Kerk zoodanig een Bonds-teeken geworden, dat de Zaligmaker den Joden kon zeggen, § dat Mozes hen de Besnijdenis had gegeven, hoewel ze uit de Vaderen was, en van den aanvang af,

 * zelfs

* Den Harder, of Voorganger der Voortteling.
† P. 211. ☩ Behouder des werelds, *uit Fabretti.* ‡ *Gal.* 5. 2. § *Joh.* 7. 22.

* zelfs met bedreiging van het uiterste verderf, aan Abraham bevolen. Onder aanmerking, of schoon Mozes deze Instellinge in de Wet vernieuwt heeft, dat ze nogtans in Izraëls veertig-jarige reize door de woestijn is nagelaten, en van † Jozua op zijn aankomst in Kanaan hersteld; ✠ na dat Mozes voor zijn afscheid den volke de besnijding des harten als een verklaring van het letterlijk gebod had toegezegt. Nu geve ik den lezer eens te bedenken, dewijl alle deze dingen een groot vak in de Historie der Hebreeuwsche Kerke beslaan, hoe vol werk de Heer Goeree zijne handen gehad hebbe, om dezelve in voegzamen rang te schikken; voornamentlijk om het gevoelen beide van Joden en Christenen over het oogwit en de kragt van beduidenisse der zake te ontdekken, en wel te letten, hoedanige spelingen daar op in de H. Schriften gemaakt werden. Door dat middel word de Besnijdenisse van Abraham afgebragt, en den Egyptenaren de gewaande Oudheid ganschelijk ontzegt: alwaar dan blijken zal, dat de Mahometanen, en andere, dezelve van Ismaël en Abrahams andere zonen hebben overgenomen, en onderhouden op het dertiende jaar te doen, ‡ gelijk Abraham daar in met Ismaël was voorgegaan. Laat ook van my een woord gedagt werden, hoe de afvallige Joden met de tijd door een listige vond der Heelkonst de afgesneden Voorhuid wisten te doen aangroeijen, om ongemerkt door te gaan, 't welk de arbeidzame Schrijver uit den vermaarden Geneesmeester Cel-

* *Gen.* 17. 23-27. † *Joz.* 5 ✠ *Deuteron.* 30 6. ‡ *Gen.* 17. 25.